

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

XURAMAN VAQİF qızı HƏSƏNOVA

**MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN ONOMASTİK VAHİDLƏRİN
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: HSM-060201-DİLŞÜNASLIQ (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

S.İ.Səlimova

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-9
------------	-----

I FƏSİL. Ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin tədqiqi tarixinə dair.....10-37

1.1. Azərbaycan dilçiliyində onomastik vahidlərin tədqiqi.....	10-25
--	-------

1.2. German dilçiliyində onomastik vahidlərin tədqiqi.....	25-37
--	-------

II FƏSİL. Müasir ingilis dilində antroponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri..38-69

2.1. İngilis dilində istifadə olunan şəxs adları və titulların linqvistik xüsusiyyətləri.....	38-50
---	-------

2.2. İngilis dilində istifadə olunan soyadların və təxəllüslərin linqvistik xüsusiyyətləri.....	51-62
---	-------

2.3. İngilis dilində istifadə olunan poetik antroponimik vahidlərin xüsusiyyətləri.....	62-69
---	-------

NƏTİCƏ.....	70-73
-------------	-------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	74-77
---------------------------------	-------

GİRİŞ

Onomastika özündə şəxs adları, soyadları, ləqəb və titulları, təxəllüsləri, şəhər və kənd adlarını, planetlərin adlarını, heyvan və bitki adlarını, tayfa və qəbilə adlarını birləşdirən geniş bir sahədir. Onomastika dilçiliyin digər sahələri kimi tarix, mədəniyyətşünaslıq, ədəbiyyat elmləri ilə də yaxından əlaqəlidir və onlara əhəmiyyətli dərəcədə material verir.

Dilçilik tarixində daim onomastik vahidlərin yaranma səbəbləri müzakirə məsələsi olmuşdur. Bu sahə ilə bağlı olan yanaşmalar müxtəlifdir. Buna görə də, onomastik vahidlərin formalaşması onlarla bağlı müxtəlif metodların istifadəsini şərtləndirir. Müxtəlif metodlardan istifadə onomastik vahidlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının təhlil olunması üçün geniş imkan yaradır.

Xüsusi adlar həm şifahi, həm də yazılı nitqdə istifadə olunan vahidlərdir. Onomastika da dildə istifadə olunan bütün xüsusi adları öyrənən bir sistem olduğuna görə, bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilir. Onomastik vahidlər öz çoxsahəliliyi və zənginliyi ilə seçilir. Dilin lüğət tərkibinin böyük bir hissəsini xüsusi adlar təşkil edir. Qeyd etməliyik ki, onomastik vahidlər haqqında yüzlərlə lüğət tərtib edilmişdir.

Məlumdur ki, hər bir dili daha yaxşı mənimsəmək üçün onun xüsusi adları ilə bağlı məlumatlı olmaq lazımdır. Dilçilikdə onomastik sistemi yaxşı qavramaq üçün onun tərkibinə daxil olan yarımsöbələr haqqında ayrı-ayrılıqda təhlillər aparmaq zəruridir.

Mövzunun aktuallığı. Onomastik vahidlər ümumi dilçiliyin yeni və bir o qədər də əsas şöbələrindən biridir. Dilçiliyin onomasiologiya bölməsində həmin dildə istifadə olunan xüsusi adlar tədqiq olunur. Xüsusi adlar hər bir xalqın tarixini, onun mədəniyyətini və cəmiyyətini qoruyub saxlayır. Xüsusi adlar nəsildən-nəslə ötürülməklə həmin xalqın mövcudluğunu isbat etmiş olur. Onomastik vahidlər dilin lüğət tərkibinin artmasında və söz bazasının genişlənməsində əsas rol oynayan faktorlardan biridir.

Ünsiyyət prosesini adlarsız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ad daim hər bir cəmiyyətdə insanları bir-birindən fərqləndirməsi və özünəməxsusluğu ilə seçilmişdir.

Lakin, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, ad cəmiyyətdə ictimai mənbə rolunu oynayır.

Dilçiliyin xüsusi adları tədqiq edən bölməsi olan onomastikada adların semantik və qrammatik baxımdan quruluşu, onların tipologiyası, təsnifatı, tədqiqi tarixi, üslubi xüsusiyyətləri və s. araşdırılır. Hər bir dildə xüsusi adların etimologiyası, bir növ həmin dilin tarixi keçmişindən xəbər verir. Buna əsaslanaraq, bu tədqiqat işində onomastik vahidlərin ümumi dilçilikdə yeri, onomastik vahidlərin müxtəlif dillərdə müqayisəli təhlili və alimlərin bu mövzu ilə bağlı müxtəlif məzmunlu dərsliklərini nəzərdən keçirdik.

Ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin məna baxımından öyrənilməsi əsas mövzulardan biridir. Dilçilikdə onomastik vahidlər onomastikanın formalaşmasında vasitə rolunu oynayır. Onomastik vahidlər də öz daxilində sahələrə ayrılmaqla yanaşı, hər bir sahə də öz daxilində istər məna, istərsə də quruluşca hissələrə bölünür.

İngilis dilində onomastik vahidlərlə bağlı olan araşdırmalar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, onomastikanın ən geniş sahələrindən biri olan antroponimiyaya şəxs adları, soyadlar, ləqəblər, titullar və təxəllüslər daxildir. İngilis dilində də istər yerli, istərsə də alınma antroponimlərin sayı olduqca çoxdur. Adların müxtəlif mənbələrə əsaslanması, xalqın keçmiş irsindən xəbər verir.

Bədii ədəbiyyatda da onomastik vahidlərə yer verilməsi, onların poetik mənzərədən təhlilinə gətirib çıxarır. Bununla da, poetik onomastik vahidlər söz yaradıcılığında özünə yer tapır.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Tədqiqat işi ilə bağlı məlumat toplayarkən alimlərin müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən onomastik vahidlərə yanaşması müşahidə olunur. A.Qurbanov, A.Axundov, A.Abbasova, İ.V.Arnold, F.Qurbanova, M.Çobanov kimi alimlərin kitabları onomastik vahidlərlə əlaqəli məlumatları özündə əks etdirir.

Aydın ki, A.Qurbanov Azərbaycanda onomastikanın banisidir. Onun dərsliklərində nəinki onomastik vahidlər, həmçinin onların bölgüsü, üslubi və linqvistik xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar verilmişdir. A.Qurbanov onomastik vahidlərin hər bir kateqoriyasını ayrı-ayrılıqda təhlil etmiş, onların ümumi

nəzəriyyəsini və yaratmış olduğu qrupları araşdırmışdır. Onun poetik onomastikanın inkişafı ilə bağlı qeydləri maraq doğurmuşdur. O, poetik onomastik vahidlərin üslubi imkanlarını nəzərdən keçirərkən, əsasən, bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlərin şifahi və yazılı istiqamətdə inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmişdir. Bədii ədəbiyyatda poetik onomastikanın əhəmiyyətini vurğulayan alim, onomastik vahidlərin istifadə olunmasının məqam və formaları haqqında da qeydlər etmişdir. Ümumiyyətlə, A.Qurbanov poetik onomastikanın ayrıca bir sahə olaraq araşdırılmasına üstünlük vermişdir. Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan xüsusi adların üslubi imkanlarının geniş olduğunu vurğulamışdır.

İngilis dilində istifadə olunan onomastik vahidlərin təhlilinə dair mülahizələr F.Qurbanovanın və A.Abbasovanın əsərlərində öz əksini tapmışdır. F.Qurbanova özünün “İngilis və alman antroponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri” dərslində, A.Abbasova isə “İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin semantik və üslubi xüsusiyyətləri” dərslində müqayisəli formada onomastik vahidlərin təhlilindən bəhs edərkən, onomastikanın ümumi dilçilikdə yeri, ayrı-ayrılıqda onomastik vahidlərin qrupları, onomastik vahidlərin semantikasi və s. haqqında da kifayət qədər məlumat vermişlər. Bundan əlavə, onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasının vacibliyini vurğulamışlar. F.Qurbanova frazeoloji birləşmələrin dilçilikdə xüsusi bir sahə olduğunu göstərmiş və onomastikada antroponim və toponim tərkibli frazeoloji birləşmələrin vacibliyi ilə əlaqəli tədqiqat işləri aparmışdır.

Frazeologiyanın hər bir dildə xalqın tarixi və adət-ənənələrini əks etdirdiyini nəzərə alan alim, onomastik vahidlərin də daxil olduğu frazeoloji birləşmələrin dərinədən araşdırılması tərəfdarı olmuşdur.

Onomastik vahidlərin araşdırılmasında lüğətlər əsas faktorlardan biridir. Müxtəlif məzmunlu xüsusi adlar lüğəti bizə onlar haqqında kifayət qədər məlumat verir. A.N.Rıbakinin “Dictionary of English Personal Names” adlı lüğəti ingilis dilində şəxs adları ilə bağlı tədqiqat işinin daha dolğun olmasına şərait yaratmışdır. Şəxs adları ilə bağlı minlərlə nümunə ilə bərabər, onların etimologiyası, adların

gəldiyi müxtəlif mənbələr, başqa dillərdən misallarla zəngin olan lüğət bu sahənin öyrənilməsi üçün ən əhatəli dərsliklərdəndir.

İngilis dilində onomastik vahidlərin öyrənilməsində P.Həns (P.Hanks) və F.Hociz (F.Hodges) kimi alimlərin də materilləri diqqətəlayiqdir. “A Dictionary of Surnames” və “A Dictionary of First Names” lüğətləri ingilis dilində istifadə olunan soyadlar və adlar haqqında məlumat vermişlər. Qeyd etməliyik ki, onlar həm ingilis dilində istifadə olunan soyadlar və adlar, həm də digər Avropa ölkələrində işlənən soyadlar və adların etimologiyaları, mənbələri haqqında nümunələrdən çoxlu misallar gətirmişlər.

A.Axundov özünün fəalliyəti dövründə onomastik vahidlərə geniş yer vermişdir. Onun onomastika ilə bağlı qeydləri həmin dövrdən sonra digər dilçilər üçün zəngin bir material verir. O, ümumi dilçilikdə onomastikanın xüsusi bir tədqiqat sahəsi kimi inkişaf etməsinin tərəfdarı olmuşdur. Buna görə də, onomastikaya xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir.

A.V.Superanskaya onomastika ilə bağlı müxtəlif modellər təklif etmişdir. “Areal onomastika” termininin əsası A.V.Superanskaya tərəfindən qoyulmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin tədqiqi tarixinə dair alimlərin fikirlərini, müqayisəli şəkildə Azərbaycan və ingilis dilçiliyində onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərini, onomastik vahidlərin ayrı-ayrı növlərinin tarixi inkişafını, yaranma xüsusiyyətlərini əhatə edir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur.

- Ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin inkişaf xüsusiyyətləri;
- Azərbaycan dilçiliyində onomastik vahidlərin inkişaf xüsusiyyətləri;
- German dilçiliyində onomastik vahidlərin inkişaf xüsusiyyətləri;
- Müasir ingilis dilində istifadə olunan antroponimlərin xarakterik xüsusiyyətləri;
- Müasir ingilis dilində istifadə olunan şəxs adları və titulların xarakterik xüsusiyyətləri;

- Müasir ingilis dilində istifadə olunan soyadların və təxəllüslərin xarakterik xüsusiyyətləri;
- Bədii ədəbiyyatda işlənən poetik antroponimik vahidlərin inkişaf xüsusiyyətləri;

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Müasir ingilis dilində istifadə olunan onomastik vahidlər üzərində tədqiqat apararkən, əsasən, ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin tədqiqi tarixinə dair mülahizələrə yer verilmişdir. **Tədqiqat işinin obyektini** ümumi dilçilikdə müqayisəli formada onomastik vahidlərin təhlili və onların üslubi xüsusiyyətləri təşkil edir. Burada, onomastik vahidlər üzrə mövzulara toxunan alimlərin fikirlərinə müraciət edilmişdir. Eyni zamanda, onomastik vahidlərin müxtəlif alimlər tərəfindən kateqoriyalaşmasından bəhs edilmişdir.

Tədqiqat işi ingilis dilində onomastik vahidlərin ən geniş sahəsi olan antroponimik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətləri mövzularını əhatə edir. **Tədqiqat işinin predmeti** ingilis dilində istifadə olunan şəxs adları, soyadlar, ləqəb və təxəllüslər barədə qeydləri əhatə edir. Həmçinin, bədii ədəbiyyatda poetik antroponimik vasitələrdən istifadə tədqiqat işinin daxilindəki mövzulardan biridir.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin nəzəri bazası bir sıra ədəbiyyatlardan, qəzat materiallarından, müxtəlif internet saytlarından ibarətdir. Eyni zamanda, elmi məqalələrə və müxtəlif dillərdə lüğətlərə də geniş formada yer verilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri bazasına əsaslanaraq, bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, dissertasiyanın metodoloji əsası fəaliyyətin təşkili və onun idarə olunması üçün baza yaradır. Bununla belə, bu işdə müşahidə, tarixi-müqayisəli, təhlil və nəticə çıxarılması, fəaliyyət məhsullarının öyrənilməsi metodlarından istifadə olunmuşdur. Tarixi-müqayisəli metoda üstünlük verilmişdir. Çünki, müxtəlif tarixi dövrlərdə, müxtəlif dillərdə, ayrı-ayrı onomastik vahidlərin müqayisəli formada təhlili həmin işi daha faydalı edir və anlayışlar arasındakı oxşarlıq və fərqlilikləri, asılılıq və əlaqələri ayırd etməyə xidmət edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyindən yazarkən, nəzərə almalıyıq ki, onomastik vahidlər müqayisəli təhlil vasitəsilə araşdırılmışdır. Biz öz

tədqiqat işimizdə, həm ingilis dilində, həm də Azərbaycan dilində işlənən onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirməyə çalışmışıq. Lakin, onomastika çox geniş bir mövzu olduğundan, tədqiqat işinin digər hissəsində ingilis dilində işlənən antroponimlərin təhlilinə geniş yer verilmişdir. Antroponimlərin öyrənilməsi və onların dilin lüğət tərkibini zənginləşdirməsi ümumi dilçilikdə çox mühüm məsələlərdən biri hesab olunur. Elə məhz buna görə də, ingilis dilində işlənən şəxs adları, soyadlar, ləqəb və təxəllüslərə diqqətlə yanaşılmalıdır.

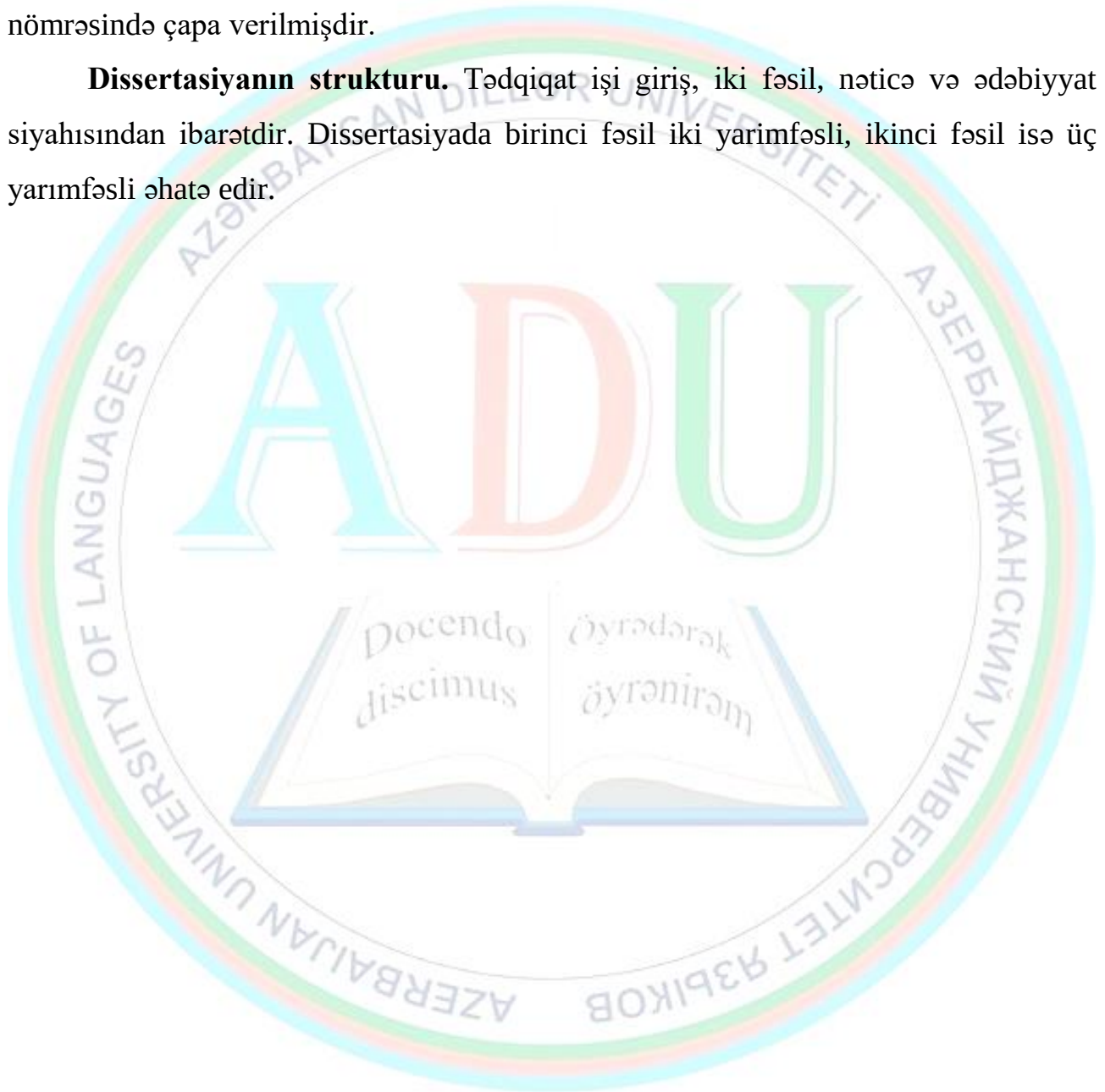
Baxmayaraq ki, poetik onomastika dilçilik üçün yeni bir sahədir, onun tədqiqatına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çünki, bədii ədəbiyyatda yazıçılar və şairlər tərəfindən işlənən xüsusi adlar, həmin xalqın tarixindən, mədəniyyətindən, mənəviyyatından xəbər verir. Biz öz işimizdə poetik antroponimik vahidlərin geniş aspektdə öyrənilməsi və onların üslubi xüsusiyyətləri haqqında bir sıra araşdırmaların aparılmasına yer vermişik.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində müqayisə olunan dillərdə onomastik vahidlərin struktur və semantik xüsusiyyətləri, onların müxtəlif alimlər tərəfindən təsnifatı araşdırılmışdır. Tədqiqatın elmi yeniliyi gələcəkdə bu mövzu ilə bağlı işlərdə buradakı məlumatlara əsaslanaraq, onomastik vahidlərin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında kifayət qədər məlumatlandırıcı olmasıdır. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu işin nəticələrinə əsaslanaraq, ondan müəyyən seminar və mühazirələrdə istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, gələcək elmi məqalələrin və tədqiqat işlərinin yazılmasında və müəyyən dərəcədə tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında da məlumat üçün müraciət oluna bilər. Bədii ədəbiyyat nümunələrində personaj adlarının xüsusiyyətlərinin araşdırılmasında və müəllifin qəhrəmana nə məqsədlə həmin adı verməsilə bağlı məlumat verən tədqiqat işi digər işlər üçün praktik əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqat işi leksikoloqlar və dilçilər üçün də mənbə rolunu oynaya bilər. Aydındır ki, onomastik vahidlərin elmi və praktik əhəmiyyəti ilə bağlı aparılan araşdırmalar hərtərəfli olduğundan, burada yeni antroponimik vahidlər aşkar oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işinin aprobasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin “İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti-2” kafedrasında həyata

keçirilmişdir. Tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı Azərbaycan Dillər Universitetinin “Azərbaycanda xarici dillər” jurnalının üçüncü nömrəsində “İngilis dilində adların və soyadların təsnifatı ilə bağlı qeydlər” adlı məqalə çapdan çıxmışdır. Tədqiqat işi ilə bağlı “U.Şekspirin “Twelfth night” əsərində poetik antroponimik vahidlərin təhlili” adlı ikinci məqalə isə “Gənc tədqiqatçıların elmi əsərləri” jurnalının birinci nömrəsində çapa verilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyada birinci fəsil iki yarım fəsil, ikinci fəsil isə üç yarım fəsil əhatə edir.

I FƏSİL

ÜMUMİ DİLÇİLİKDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN TƏDQIQI TARİXİNƏ DAİR

1.1. Azərbaycan dilçiliyində onomastik vahidlərin tədqiqi.

Hər bir dildə sözlərin ən vacib funksiyalarından biri onların adlanmasıdır və ad funksiyası yerinə yetirməsidir. Ad bildiyimiz kimi əldə olunan ictimai və mədəni nailiyyət hesab olunur. Adlar ümumiyyətlə iki böyük qrupa ayrılır: 1) ümumi adlar; 2) xüsusi adlar.

Ümumi adlar şəxslərin, əşyaların və hadisələrin ümumiləşdirilmiş formada adlarını ifadə edir. Bu adlar müəyyən dərəcədə xarakterik xüsusiyyətlərinə görə qruplara ayrılır. Bu qruplar növ, cins və s. olaraq bir-biriləri ilə əlaqələndirilir. Məsələn, meyvələr: nar, gilə, alma, armud, limon və s.

Xüsusi adlar şəxsləri, əşyaları, hadisələri aid olduğu eynicinsli başqa şəxs, əşya və hadisələrdən fərqləndirir. Müasir Azərbaycan dilçiliyində xüsusi adlar, onların üslubi keyfiyyətləri və linqvistik xüsusiyyətləri geniş formada tədqiq olunan sahələrdən biri hesab olunur. Xüsusi ad - onomastik vahid bir-birilə üst-üstə düşən terminlər hesab olunur.

Müasir Azərbaycan dilçiliyində onomasiologiya məsələləri əsasən XX əsrin II yarısından etibarən tədqiq olunmağa başlanmışdır. Ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin üslubi imkanlarından geniş istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində isə bu sahə ilə bağlı tədqiqatlar aparılaraq bu məsələyə dair mülahizələr verilmişdir.

Hər bir dildə ümumi və yaxud xüsusi olmasına baxmayaraq, adlar mövcuddur. Ad ifadə etdiyi məna etibarilə çox geniş bir anlayış hesab olunur. Ad insan, əşya, hadisə və varlıqları bir-birindən fərqləndirməyə xidmət edən məfhumdur. Adların ümumi və xüsusi olaraq xarakterizə olunması və onların bir-birindən fərqləndirilməsi dilçilikdə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dilçilər bu bölgü ilə uzun illər məşğul olaraq adları müəyyən kateqoriyalarda yerləşdirmişlər. Bu kateqoriyaların üst-üstə düşməsinə baxmayaraq, onlar ümumi bir məna ifadə etmişdir. Azərbaycan

dilçiliyinin nümayəndəsi A.Qurbanov Azərbaycanda onomasiologiyanın banisi hesab olunur. Onun onomastik vahidlərlə əlaqədar fikirlərinə nəzər salaq:

“Onomastika dildə istifadə olunan xüsusi adların cəmi hesab olunur. Məsələn, Azərbaycan dilinin onomastikası, ingilis dilinin onomastikası, alman dilinin onomastikası və s.

“*Onoma*” – ad, “*logos*” – elm mənasını verir. Çox vaxt *onomastika* və *onomalogiya* terminləri bir-birilə qarışıq salınır. Dilin tərkibində olan xüsusi adların cəmi *onomastika* hesab olunur. Xüsusi adlardan bəhs edən dilçilik şöbəsi isə *onomalogiya* adlanır. Onomastika dilçiliyin müstəqil şöbəsi hesab olunur. Onu xüsusi elm olaraq adlandırmaq düzgün deyil.” [10, s.24]

Onomastik vahidlərlə bağlı maraqlı faktlar vardır. Dildə elə sözlər mövcuddur ki, onlar əvvəlcə ümumi, daha sonra isə xüsusi olaraq istifadə olunmuşdur. Məsələn, *sevgi* sözü buna misal ola bilər. Əvvəlki dövrlərdə ümumi olaraq istifadə olunan bu söz illər sonra *Sevgi* (insan adı) olaraq işlədilmişdir. Bu proses əksinə də baş vermişdir. Məsələn, *amper* sözü elektrik cərəyanı vahididir. Lakin, bu söz xüsusi ad olan *Amper Andre Marinin* adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Onomastik vahidlərin bir xarakterik xüsusiyyəti də onların ümumi sözlərdən daha çox dəyişikliyə məruz qalması olmuşdur. Yəni, ümumi sözlər dildə sabitləşir, lakin onomastik vahidlər müəyyən səbəblərə görə (toponimlərin adlarının tarixi prosesdə dəyişməsi) dəyişikliyə məruz qalır və yaxud əvvəl nadir hallarda istifadə olunan xüsusi ad, müəyyən vaxtdan sonra geniş formada istifadə oluna bilər.

Xüsusi adların daha bir cəhəti isə onların başqa dilə tərcümə olunmamasıdır. *Sevgi* ümumi söz olaraq ingilis dilinə *love* olaraq tərcümə olunur. Lakin, biz insan adı kimi onu “*Sevgi*” olaraq istifadə edirik.

Onomastik vahidlərdə özünəməxsusluq prinsipi vardır. Yəni, hər ölkənin onomastik vahidləri özünəməxsusdur və təkdir. Məsələn, *Pennics, Severn, Cheviot* və s. ingilis dilinə, *Naxçıvan, Qəbələ, Culfa* və s. Azərbaycan dilinə məxsus xüsusi adlardır.

Onomalogiyada xüsusi adlar bir-birilə həmcins olmadığından müəyyən cəhətdən fərqliliklər göstərilir. Ona görə də, onomastik vahidlər bölgülərlə tədqiq

olunur. Bu məsələ ilə bağlı alimlərin fikir ayrılıqları vardır. Antroponimiya və toponimiya geniş əhatəli olduğundan bəzi alimlər onomastikanı elə məhz iki yerə ayırır və etnonimləri, etnotoponimləri, hidronimləri, oykonimləri, ornitonimləri və s. toponimlərin tərkibinə daxil edir. Bəziləri isə toponimlərin müstəqil olaraq tədqiq olunmasına üstünlük verirlər.

A.Qurbanov “Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” kitabının I və II cildində onomalogiyanı 7 hissəyə ayırmışdır:

1) *antroponimiya* – anthropos (insan) və onoma (ad) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. *Antroponimiya* onomastikanın şəxs adlarını öyrənən bölməsidir. Bu bölmə də öz növbəsində 6 hissəyə ayrılır:

a) *şəxs adı* – şəxsə valideynlər tərəfindən verilən və dövlət idarələri tərəfindən rəsmi olaraq qeydə alınan xüsusi adlardır. İnsanların birini digərindən fərqləndirmək üçün şərti olaraq verilən addır. Tarixdə ilk dəfə elə məhz şəxs adları meydana gəlmişdir. Şəxs adları xalq tərəfindən adət və ənənələrə uyğun yaradılıb yaşadılır. Şəxs adlarının xarakterik xüsusiyyəti onların kişi və qadın adları bildirməsidir. Dilçilikdə istifadə olunan kişi adlarında güc, davamlılıq, şücaət və s. kimi prinsiplər ön plandadır. Qadın adları isə gözəllik və zəriflik prinsiplərinə əsaslanır. Həmçinin, həm kişi, həm də qadın adı kimi istifadə olunan adlar da vardır.

A.Qurbanov şəxs adlarını leksik baxımdan iki yerə ayırır. “Təksözlü – təkkomponentli adlar. Bu adlar şəxs adlarının 75%-ni təşkil edir. Bəzən buna sadə adlar da deyilir. Digər 25%-i isə çoxsözlü - çoxkomponentli adlar təşkil edir. Onlara mürəkkəb adlar da deyilir.” [11, s.39-40]

b) *soyad* – Azərbaycan dilçiliyində ata tərəfindən keçən xüsusi addır. Şəxs adından sonra ən geniş yayılmış kateqoriyadır. Soyadların bəzi xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Əvvəla, soyad bir insanı digərindən fərqləndirmək üçün istifadə olunan (rəsmi addan sonra) ünsürlərdən biridir. Eyni zamanda, nəsil və kökün qorunub saxlanmasına xidmət edir. Qədim dövrlərdə əgər soyad sahibkarın əmrində olan kimsəni bildirirdisə də, müasir dövrdə onun funksiyası əsasən nəsil və kökü təmsil edən və ata tərəfindən keçən soyadın nəsildən-nəslə ötürülməsinə köməklik göstərən ünsür olmaqdan ibarətdir. Soyad ilkin olaraq ləqəb formasında dildə

təcəssüm etmişdir. Bu proses XI-XII əsrləri əhatə edir. XII əsrin sonlarından başlayaraq ləqəbləri soyadlar əvəz etmişdir. Soyadların yaranmasında ticarətin rolu böyükdür. Odur ki, soyadlar əvvəl tacirlər arasında, daha sonra isə əhali arasında meydana gəlmişdir. [11, s.75]

Azərbaycanda soyad kateqoriyası vacib hesab olunmasına baxmayaraq, bəzi ölkələrdə belə bir antroponimik sistemin mövcud olmadığı diqqəti cəlb edir. Dünya miqyasında soyadların yaranması XII əsrdən başlamışdır, ancaq bu proses Azərbaycanda daha ləng təşəkkül tapmışdır. Odur ki, XIX əsr soyadların yaranma tarixi olaraq qeyd olunur. [11, s.82]

Soyadlar istər ləqəb, istərsə də təxəllüs formasında olsa da nadir hallarda istifadə olunurdu. Soyadlarda müəyyən ünsürlər vardır. *-Lı, -li, -lu, -lü; -ov, -ova, -yev, -yeva; -zadə; -ski* soyadların yaranmasında iştirak edir. Bunlar içərisində *-ski* əvvəlki dövrlərdə daha çox istifadə olunurdu. Müasir dövrdə isə istifadəliliyi digərləri kimi yüksək səviyyədə deyildir. Onlar içərisində *-ov, -yev* kişi soyadlarının, *-ova, -yeva* isə qadın soyadlarının yaranmasında iştirak edir.

c) *ata adı* – Azərbaycan dilinin antroponimiyasında daim öz əksini tapır. Bəzi xalqlarda ata adı antroponimik sistemin əsasını təşkil etmir. İngilis dili buna misal ola bilər. Lakin, müasir Azərbaycan dilçiliyində ata adı rəsmi xarakter daşıyır. Məlumdur ki, ata adı kişi adı ilə ifadə olunur. Bədii ədəbiyyat nümunələrində isə ata adı şəxsin rəsmi adından yox, onun ləqəbindən götürülmüşdür.

ç) *ləqəb* – şəxsə xüsusi adından əlavə xarakterik xüsusiyyətlərinə görə başqaları tərəfindən verilən addır. Ləqəblər antroponimiyanın əsas yox, köməkçi kateqoriyası hesab olunur. Ləqəb insanlara onların istər müsbət, istərsə də mənfi xüsusiyyətlərinə, fiziki görünüşünə və yaxud hansısa bir xarakterik xüsusiyyətinə görə valideyn tərəfindən yox, başqaları tərəfindən verilən addır. İnsana mənfi ləqəblərin verilməsi əsasən, bədii ədəbiyyatda daha çox qarşımıza çıxır. Bizim fikrimizcə, yazıçının ləqəblərdən istifadə etməsinin bir səbəbi də fikrin daha dolğun və təsirli çatdırmaq istəməsindən irəli gəlir. Şəxsin adı və soyadı vasitəsilə onun xüsusiyyəti ilə bağlı heç bir məlumat əldə etmədiyimiz halda, ləqəb vasitəsilə onun haqqında

təsəvvür yaradılması mümkün hesab olunur. Buna görə də, ləqəblərin dilçilikdə əhəmiyyəti yüksəkdir.

d) *təxəllüs* - şəxsin müəyyən səbəblə əlaqədar olaraq özü üçün uyğun bildiyi xüsusi addır. Bu adlar vaxtilə görkəmli şəxslər tərəfindən istifadə olunmuşdur. Təxəllüs köməkçi ad kateqoriyasında yer almasına baxmayaraq, alim, yazıçı, rəssam və s. tərəfindən rəsmi addan sonra istifadə olunan antroponimik vahiddir. M.Hadi, M.Füzuli, N.Gəncəvi və s. kimi dahi yazıçılarımız da özləri üçün bu təxəllüsləri uyğun bilmişlər. Adam Smit (Adam Smith) Böyük Britaniyanın tanınmış filosof və iqtisadiyyatçısıdır. “*Smith*” onun özünün götürdüyü təxəllüs hesab olunur. Təxəllülərin yaranması səbəbi əsasən onu götürənin özünü qoruması məqsədini daşıyırdı.

Təxəllüslər hətta nəinki kişi, hətta qadınlar tərəfindən geniş yayılmışdı. Çünki, qadınlar üçün yazıb yaratmaq və öz adları ilə bunu nəşr etdirmək həmin dövr üçün təhlükəli hesab edilirdi.

Təxəllüslər yalnız söz sənətkarları, şair və yazıçılar tərəfindən deyil, digər nümayəndələr - siyasətçilər, deputatlar, rəssamlar, inqilabçılar və s. tərəfindən də istifadə olunmuşdur. Təxəllüslər onomastik vahidlərin digər kateqoriyaları ilə əlaqəli olaraq da yaradılır. Toponimlər (yer adları), hidronimlər (su hövzələrinin adları), ornitonimlər (quş adları) əsasında formalaşan təxəllüslər buna nümunə ola bilər.

e) *titul* - mənası dilimizdə “fəxri ad” kimi başa düşülür. İnsanlara dövlətə xidmətinə və elmi vəzifəsinə görə verilən fəxri addır. Titul sahibi şəxslər cəmiyyətdə xüsusi bir statusa və nüfuza sahib olan insanlardır. Titulların onomastik vahidlərin tərkibində olması keçmişdən bəri sual altında olmuşdur. Çünki *xan*, *bəy*, *imperator*, *çar*, *xəlifə*, *şah*, *şahzadə* kimi titullar əvvəlki dövrlərdə ümumi adlara daxil edilirdi. Lakin, müasir dilçilikdə isbat olunmuşdur ki, titul kateqoriyası onomastik vahidlərin antroponimiya bölməsində tədqiq olunmalıdır.

Titulların feodalizm dövründə daha geniş formada istifadə olunmasına baxmayaraq, Böyük Britaniyada hal-hazırda qalmaqda davam edir. *Şah*, *xəlifə*, *çar* və s. kimi titullar keçmiş dövrdə insanlara verilən xüsusi adlar olduğu halda, müasir dövrdə *Xalq şairi*, *Xalq yazıçısı*, *Azərbaycan əməkdar artisti*, *Milli Qəhrəman* və s.

kimi titullar istifadə olunur. Adı çəkilən titullar dövlət tərəfindən rəsmi qaydada fərmanlarla sahiblərinə təqdim olunur.

Titullar nəinki kişilərə, həm də qadınlara da verilən fəxri addır. *Xanım*, *Şahzadə* və s. buna misal ola bilər.

Dildə antroponimlər keçmişdən bugünə böyük dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Antroponimik sistemdə qədim dövrlərdə islam dininin yayılmasından sonra ərəb mənşəli xüsusi adların tərkibi olduqca genişlənmişdir. Odur ki, keçmişdə soyad, ləqəb, təxəllüs, titul geniş istifadə olunmurdu. Əsasən, şəxs adlarından istifadə olunurdu. Azərbaycan dilçiliyinə soyadlar XX əsrdən etibarən daxil olmuşdur.

A.Qurbanov adları əsas və köməkçi olmaqla iki hissəyə ayırmışdır. “Əsas adlar rəsmi qeydiyyatda olan adlardır. Bu kateqoriyaya şəxsin adı, ata adı və soyad daxildir. Köməkçi ad kateqoriyasına isə ləqəb, titul və təxəllüs daxildir”. [11, s.11]

2) *toponimiya* - coğrafi adlar, onların strukturu, mənası və mənşəyini öyrənən şöbədir. Toponimlərin yaranma tarixi qədim dövrləri əhatə edir. Buna görə də, toponimlərin müəyyənlişməsi, dilin tarixini və formasını müəyyənləşdirmək deməkdir.

“Toponimlər şəxs adları (antroponimlər), tayfa, qəbilə adları (etnotoponimlər), heyvan adları (zootoponimlər), su hövzələrinin adları (hidrotoponimlər) kimi qruplar yaradır.” [11, s.212]

A.Qurbanov toponimlərin 5 əsas növünü qeyd edir:

“1) *oykonimlər* - müəyyən əraziyə məxsus (kənd, qəsəbə, şəhər) adları;

2) *urbanonimlər* - şəhər daxilində prospekt, küçə, meydan, bazar, bina, qala və s. adlarını bildirir.

3) *xoronimlər* - müəyyən inzibati ərazi bölgüsünə ait rayon, vilayət, respublika, ölkə adlarıdır.

4) *oronimlər* - dağ, dərə, təpə, düz, yoxuş, eniş, meşə, otlaq sahələrinin adlarıdır.

5) *dromonimlər* - hava, su, yerüstü, yeraltı nəqliyyat yollarının adlarıdır.” [11, s.228-232]

3) *etnonimiya* – tayfa, qəbilə, xalq və millət adlarını tədqiq edən onomasiologiya sahəsidir. Onomasiologiyanın antroponimiya və toponimiya şöbələrinə nisbətən daha az araşdırılan sahəsidir. Doğrudur, tayfa, xalq, qəbilə və millət adları ilə tam formada məşğul olan sahə tarixdir. Lakin, ümumi dilçilikdə onomasiologiyanın etnonimiya sahəsi bu mövzu ilə məşğul olur. Etnonimiya ümumiyyətlə az tədqiq olunduğundan onun etimologiyasının araşdırılması dilçiliyin qarşısında həll olunmalı problemlər sırasındadır.

Müəyyən lüğətlərdə, ərəb-fars mənbələrində, türk abidələrində, eyni zamanda, ədəbiyyat və tarix sahələrində də etnonimlər haqqında məlumatlar vardır.

Qədim dövr etnonimlərindən bizə alban abidələri məlumat verir. Həmin dövrdə alban, hun, muğ, kəspi tayfa və qəbilələrinin adları çəkilir. Orta əsrlərdə qıpçaq, xəzər, avaz, avar, oran, qazaq, tərter və s. tayfaları Azərbaycan ərazisində məskunlaşmışlar. X-XII əsrlərdə oğuz-səlcuq, XIII-XIV əsrlərdə isə türk-monqol tayfaları və qəbilələri haqqında məlumat verilir. Həmin dövrdə *Bayat*, *Bayandur*, *Bəydili*, *Corat*, *Dolanlar*, *Düyərli* və s. tayfaları yaşamışlar. XV əsr Səfəvilər sülaləsi hakimiyyətə gəlmiş və “*Qızılbaş*” tayfası adı altında qəbilələr yaşamışlar. Onlardan *Əfşar*, *Bayat*, *Türkmən* və s. tayfalarının adını çəkmək mümkündür.

Etnonimlərin digər onomastik vahidlərlə əlaqələndirilərək *etnoantroponim*, *etnotoponim*, *etnohidronim*, *etnozoönim* və s. qrupları yaradılmışdır.

Tədqiqatlar nəticəsində etnotoponimlərə dərinləndirən nəzər yetirdikdə, onların təşəkkülünün dilin inkişaf qanunauyğunluqlarına, qaydalara və struktura əsaslanması məlum olur.

“*Hun*” adlı tayfalar türkdilli birlik hesab olunur. Əvvəllər bu tayfalar azlıq təşkil etsələr də, sonra tərkibləri artmışdır. Hunlar türk xalqının etimologiyasının açıqlanmasında çox köməklik göstərmiş. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan türklərinin nəslinin inkişaf etməsində “*Oğuz*” tayfasının da rolu böyükdür.

Etnonimlər haqqında biz şair və yazıçıların da əsərlərindən məlumat əldə edirik. Onlardan biri A.Bakıxanovun “*Gülüstani-İrəm*” əsəridir. Adı çəkilən əsərdə “*Ağqoyunlu*” və “*Qaraqoyunlu*” tayfalarının adı ilk dəfə qeyd olunur. Elə məhz həmin adlar etnonimlərin etnozoönim kateqoriyasına daxil edilir. Bundan başqa,

İ.Nəsimi yaradıcılığında da etnonimlərə təsadüf olunur. Onun əsərlərində “*türk*”, “*türkmən*” və “*qıpçaq*” kimi sözlərdən geniş istifadə edilmişdir. İ.Nəsimi bu sözləri görüşlərini ifadə etmək üçün ayrı-ayrılıqda deyil, müqayisəli formada təqdim edir.

“Əgər etnonimlər haqqında geniş məlumat əldə etmək lazımdırsa, əvvəla, onun etimologiyasını araşdırmaq lazımdır. “*Türk*” etnoniminə baxaq. Bu etnonim “yaranmış”, “güc”, “qüvvət”, “insan” mənalarını verir. Bu söz M.Qaşqarlının “Divani-lügət-it-türk” əsərində üç birləşmədə, fərqli mənalarda istifadə olunur. “Günəş”, “zaman”, “gənc” mənalarını ifadə edir. “*Türk*” etnoniminin belə fərqli mənalar ifadə etməsinin səbəbi isə ümumiyyətlə etnonimlərin bəzən etnoqrafik, bəzən isə siyasi termin kimi başa düşülməsindən irəli gəlir”. [11, s.193]

4) *hidronimiya* - su hövzələrinin və obyektlərin adlarını tədqiq etməklə məşğul olan bölmədir. “Onomastikada hidronimlər iki variantda tədqiq edilir. Birinci, toponimlərin bir növü kimi, ikinci ayrıca onomastik vahid kimi. Yer adlarından seçilərək su obyektlərinin adlarını bildirdiyinə görə və həm də bu kimi xüsusi sözlərin toponimlərdən fərqli, özünəməxsus fonetik, leksik, semantik və qrammatik xüsusiyyətləri olduğu üçün ayrıca onomastik vahid kimi öyrənilməsi daha məqsədəuyğundur.” [13, s. 259]

Hidronimlərin yaranma tarixi toponimlərdən daha qədim hesab olunur. Araşdırmalara görə, isbat olunmuşdur ki, əvvəlcə su hövzələri yaranmış, daha sonra isə yaşayış məntəqələri yaranmış və adlandırılmışdır. Lakin, elə su hövzələri vardır ki, onların adları toponimlərdən götürülmüşdür.

“Topohidronimlər – xüsusi yer adları əsasında yaranmışdır. Onomastikada topohidronimlərin xüsusi bir növü də vardır ki, onlar *oykonimik hidronimlər* adlanır. Onların xarakterik xüsusiyyəti isə yaşayış məntəqələrinin adlarından sonra yaranmasıdır. Məsələn, indiki *Qudyalçayın* əvvəl *Qubaçay* kimi adlanması. Ona görə də, topohidronimləri 2 cəhətdən tədqiq etmək lazımdır. Oykonomlərdən əvvəl və sonra mövcud olmuş topohidronimlər.” [11, s.282]

Hidronimlərin 5 əsas növü qeyd olunur:

“1) *okeanonim* - okean, şlalə və körfəz adlarıdır. Məsələn, *Sakit okean*, *Meksika körfəsi*, *Niaqara şlaləsi* və s.

- 2) *pelaqonim* - dəniz adlarıdır. Məsələn, *Aralıq dənizi*, *Qara dəniz* və s.
- 3) *limnonim* - göl adlarıdır. Məsələn, *Göy göl*, *Maral göl* və s.
- 4) *helonim* - bataqlıq adlarıdır. Məsələn, *Boliviya bataqlığı* və s.” [11, s.290, 293-294]

Hidronimlərin xarakterik xüsusiyyətləri arasında onların sonunda istifadə olunan terminlərin ümumişlək sözlər olması, onların təxminən 90%-nin çoxkomponentli olması vardır.

5) *zoonimiya* - heyvan və quşlara verilən xüsusi ad kateqoriyasıdır. Quşlara verilən adlar onomasiologiyada fərqli bir kateqoriya olan – *ornitonimlərdə* tədqiq olunur.

6) *kosmonimiya* - səma cisimlərinə verilən xüsusi adlardır.

Azərbaycan dilçiliyində kosmonimlər geniş formada tədqiq olunmamışdır. Lakin, buna baxmayaraq, keçmişdə səma cisimlərlə bağlı çoxlu hekayələr, əfsanələr, rəvayətlər və s. uydurulmuşdur. Bunlardan ən məşhuru “*Günəşlə Ay*” rəvayətini misal göstərmək olar. Burada *Günəş* qız, *Ay* isə oğlan obrazındadır.

Kosmonimlərin 4 qrupu qeyd olunur:

- “1) əfsanəvi adlardan əmələ gələn kosmonimlər - *Əjdaha*, *Herkules* və s.
- 2) heyvan və quş adlarında əmələ gələn kosmonimlər - *Qızıl balıq*, *Xamelion* və s.
- 3) insana məxsus anlayışlardan yaranan kosmonimlər - *Oxatan*, *Heykəltəraş* və s.
- 4) əşya adı bildirən sözlərdən yaranan kosmonimlər - *Kompas*, *Mikroskop* və s.” [11, s.330]

7) *ktematonimiya* - mətbuat, nəşriyyat, maddi-mədəniyyət abidələrinin, mənəvi nümunələrin, idarə və təşkilat adlarının toplandığı onomastik vahidlərin bölməsi hesab olunur. Ktematonimlər geniş tətbiq olunmadığına görə onun tərkibi həmişə mübahisəli olmuşdur. Lakin, A.Qurbanov ktematonimlərin 4 əsas növünü qeyd etmişdir.

“1) *Xrematonimlər* - maddi-mədəniyyət əşyaları, cihaz adlarıdır. Buraya mebel, soyuducu, şirniyyat, sabun və s. adları daxildir.

2) *Xrononimlər* - tarixi gün və bayram adlarıdır. Məsələn, *8 Mart Beynəlxalq qadınlar bayramı* və s.

3) *İdeonimlər* - nəşriyyat, mətbuat, elm, mədəniyyət, bədii ədəbiyyatla bağlı əsərlərin adlarını əhatə edir. Məsələn, "*Maarif*" nəşriyyatı, "*Ulduz*" jurnalı, "*Poçt qutusu*" nəsr əsəri və s.

4) *Erqonimlər* - idarə, müəssisə, ictimai təşkilat, obyekt adlarını əhatə edir. Məsələn, *Bakı Baş Tikinti İdarəsi*, *Nizami* adına kinoteatr, "*Bahar*" restoranı və s." [11, s.335]

A.Axundovun yaradıcılığında onomastika məsələlərinin xüsusi yeri vardır. Yaradıcılığı müddətində xüsusilə də toponimika və etimologiya məsələlərini dərinlən araşdırmışdır. A.Axundov onomastikanın nəzəri əsaslarla tədqiq olunmasına böyük maraqla yanaşmışdır. Elə məhz həmin dövrə qədər onomastika məsələləri praktikaya əsaslanaraq öyrənilirdi.

A.Axundovun onomastika məsələrinə dair fikirləri ilk dəfə "Kür sözünün etimologiyası" məqaləsində öz əksini tapmışdır. Həmin dövrdə onomastika məsələlərinə dərinlən yanaşılmadığına görə, alim bu mövzunun ayrı formada tədqiq olunmasını məqbul hesab etmişdir.

O, "Ümumi dilçilik" dərslində xüsusi adlar, onların mahiyyəti və öyrənilməsi məsələlərinə aydınlıq gətirmişdir. Eyni zamanda, bu dərsləkdə onomastikanın nəzəri məsələlərinə də toxunulmuşdur.

"Kitabda alim həm ümumi, həm də xüsusi sözlərdə özünü göstərən 3 əsas cəhətə diqqət yetirmişdir: 1) səs kompleksi; 2) denotat (məna cəhəti); 3) siqnifikat (məna mənbəyi). Ümumi adlarda denotat və siqnifikat xüsusiyyətlərinin xüsusi adlarda müqayisədə kəskin formada fərqləndiyini qeyd edən alim, belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, xüsusi adlardan bəhs edən onomastika bölməsi müstəqil bir elm sahəsi olaraq dilçilikdə tədqiq olunmalıdır." [19, s.3]

Alim dilçilik coğrafiyasının öyrənilməsində əsas istiqamətləri qeyd edərək, onlardan ikisinin adını çəkir. Onlardan sinxronik istiqamətin bir hissəsini toponimik arelların aşkara çıxarılması mövzusu əhatə edir. Bununla da, yer adlarının linqvistik xüsusiyyətləri araşdırılır.

A.Axundovun onomastika ilə bağlı digər bir əsəri isə “Torpağın köksündə tarixin izləri” kitabıdır. Bu əsərdə toponimlərin qeydə alındığı 4 arealın adı çəkilir. Nəzərə çarpan cəhət ondan ibarətdir ki, burada sırf Azərbaycan ərazisində qeyd olunan toponimlər areallar üzrə təsnif olunmuşdur. Alim belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, elə məhz Azərbaycan toponimlərinin əksəriyyəti türk arealına aiddir. İlk dəfə olaraq Azərbaycan toponimiyasının 5 tarixi dövrü olduğu qeyd olunmuşdur. [3]

H.Həsənov onomastikanı dilçiliyin xüsusi adları tədqiq edən hissəsi olaraq adlandırır. “Advermə təsadüfi olaraq yaranmamışdır. Advermə ictimai hadisədir və xalqın adət və ənənəsini özündə əks etdirərək canlı varlıqları bir-birindən fərqləndirmək üçün yaranmışdır. Xüsusi adlar təbii olaraq yalnız insanlara yox, ətrafımızdakı bütün canlı varlıqlara verilən adlar hesab olunur.” [7, s.98]

Onomastika dilçiliyin bir sahəsi olmasına baxmayaraq, digər sahələrlə də yaxından əlaqədar hesab edilir. Bu məsələ ilə bağlı A.Qurbanov və H.Həsənovun fikirləri üst-üstə düşür. H.Həsənov etnoqrafiyanın onomasiologiyaya mütləq formada təsir etdiyini qeyd edir. Bu fikirlə tam formada razılaşmaq mümkündür. Çünki, etnoqrafiya xalqların mənəvi və ictimai formada inkişafını öyrənməklə bərabər, həm də onların mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini və bir-birilərinə qarşılıqlı formada təsirini tədqiq edən bir elmdir. Şəxslərə verilən adlar məhz xalqın adət-ənənəsi ilə bağlı olduğundan onomasiologiya etnoqrafiya ilə daim əlaqədə hesab olunur.

Hər ikisinin tədqiqat obyekti söz olduğundan onomastika semasiologiya ilə daha sıx əlaqəlidir.

H.Həsənov və A.Qurbanovun onomastik vahidlərlə bağlı bölgüləri üst-üstə düşür. A.Qurbanov onomastikanı 7 hissəyə ayırdığı halda, H.Həsənov onomastikanı 2 qrupa ayırır. Daha sonra isə həmin qrupları da yarımqruplara bölür.

H.Həsənovun onomastik vahidlərlə bağlı təsnifatına nəzər salaq:

“1) *antroponimika* - xüsusi insan adları. Xüsusi şəxs adları dörd hissəyə ayrılır:

a) *rəsmi ad* - şəxsə valideynlər tərəfindən verilən və dövlət idarələri tərəfindən rəsmi olaraq qeydə alınan adlar hesab olunur.,

b) *təxəllüs* - şəxsin müəyyən səbəblə əlaqədar olaraq özü üçün uyğun bildiyi xüsusi addır. Bu adlar vaxtilə görkəmli şəxslər tərəfindən istifadə olunmuşdur.,

c) *ləqəb* - şəxsə xüsusi adından əlavə xarakterik xüsusiyyətlərinə görə başqaları tərəfindən verilən adlar hesab olunur.,

ç) *titul* - insanlara dövlətə xidmətinə, hörmətinə, dinə münasibətinə və vəzifəsinə görə verilən xüsusi addır.

Xüsusi şəxs adlarının tərkibinə heyvan adları, quş adları, meyvə adları, çiçək adları, qiymətli daş-qaş adları, fəza cisimlərinin adları da daxil olunur.

Antroponimiyanın dörd tədqiqat sahəsi qeyd olunur:

1) *Etonimlər* - ictimai və mədəni vəziyyətinə, dini, siyasi aidliliyinə görə şəxslərin adlanması. Məsələn, şamaxılılar, bakılılar və s.

2) *Etnonimlər* - xalq, millət və tayfalara verilən xüsusi adlar.

3) *Zoonimlər* - heyvanlara və quşlara verilən xüsusi adlar.

4) *Mifonimlər* - gerçək varlıqlarla və yaxud həqiqətlə heç bir əlaqəsi olmayan insan, quş, heyvan, xalq və s. adları.

2) *toponimika* – coğrafi adlar toplusudur. Buraya hər hansı bir ölkə, şəhər, kənd, küçə, dağ, dərə, çay və s. adları daxildir. Toponimik adlar aşağıdakı qruplarla təsnif olunur:

1) *fitonimlər* - nadir hallarda təsadüf olunan bitki adları.

2) *xrematonimlər* - silah, qab, qiymətli əşyalar, musiqi alətlərinə verilən adlar.,

3) *xrononimlər* - vaxtın müəyyən bir hissəsini bildirən adlara deyilir. Məsələn, Şənbə günü.,

4) *kosmonimlər (astronimlər)* - səma cisimlərinə verilən adlar.,

5) *oykonimlər* - hər hansı bir əhatə olunmuş sahədə orqanizmlərin qarşılıqlı əlaqə adları.,

6) *xrolonimlər* - yer kürəsində yerləşən orqanizmlərin coğrafi və toponimik adları.,

7) *oronimlər* - dağların, təpələrin, dərələrin adları.,

8) *mikrotoponimlər* - yol, körpü, köməkçi sahələrə verilən adlar.,

9) *hidronimlər* – çay, göl, dəniz adları.”

[7, s.99-101]

M.Çobanov etnonimlərin, toponimlərin, hidronimlərin, fitonimlərin, mifonimlərin ayrı formada qruplaşdırılmasına qarşı çıxaraq onları ümumi bir məfhumda toplayır. O, onomastik vahidlərin 5 növünü qeyd edir:

“1) Antroponimika;

2) Coğrafi adlar - buraya toponimlər və hidronimlər daxildir. Toponimlər 4 hissəyə bölünür:

a) *Oykonim* - yaşayış məntəqəsinin adı mənasını verir. Yaşayış məntəqələri *komonim* - kənd, qəsəbə adı; *astionim* - şəhər adı mənasını verir.

b) *Urbanonim* - kiçik ərazi adı mənasını verir. Buraya meydan, bazar, bağ, xiyaban, küçə, sirk, dayanacaq və s. adları daxildir.

c) *Oronim* - relyef quruluşuna görə fərqlənən yer adlarıdır. Buraya dağ, təpə, aşırım, meşə, kolluq, yaylaq və s. adları daxildir.

ç) *Driomonim* - meşəliklə örtülmüş yer mənasını verir.

Hidronimlərin isə 4 növü vardır: *pelaqonim* - okean və dənizlərə; *limonim* - göllərə; *potamonim* - çaylara; *gelonim* - bataqlıqlara verilən xüsusi adlar hesab olunur.

3) Kosmonimika;

4) Zoonimika;

5) Ktematonimika.” [5, s.18]

Antroponimik vahidlər daim dəyişkənlik göstərən vahidlərdir. Müəyyən dövr ərzində onlar yaradılır və istifadə olunduqdan sonra köhnəlir, fəaliyyətini ya davam etdirir, ya da tənəzzülə uğrayır. M.Çobanov onomastik vahidlər, o cümlədən antroponimik vahidlərin xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd edir. Lakin, biz öz tədqiqat işimizdə A.Qurbanovun onomastik vahidlərlə bağlı bölgüsünü daha məqsədəuyğun hesab edirik.

Ümumiyyətlə, antropinimik sistemdə bəzi hallar baş verir ki, onlar onomastikada antroponimik hadisələr adlanır. Bu hadisələrdən biri *müştərək antroponimlərdir*. Müştərək antroponimlər həm kişilər, həm də qadınlar üçün nəzərdə tutulan müştərək ad sistemi hesab olunur.

Antroponimik hadisələrdən *polinim antroponimlərin* də diqqəti cəlb edir. Çünki, polinim antroponimiya dedikdə, bir şəxsin müxtəlif adlarla adlandırılması nəzərdə tutulur. Bu hadisə ailədə uşaq doğulub ona ad verildikdən sonra, ailənin digər üzvləri tərəfindən başqa bir adla çağırılmasından doğur. [5, s.321]

Antroponimiyada bir sıra adlar vardır ki, *polindromik* yolla yaranır. Bu yolla formalaşan adlar sağdan-sola oxunaraq yaranan adlar hesab olunur. Bu antroponimlər nadir olaraq dilimizdə mövcuddur. Məsələn, *Ağa-Ağa, Ayna-Any, Tələt-Tələt, Afər-Rəfa* və s. [5, s. 323]

Abbreviatura hadisəsi də antroponimlərdə geniş yayılmışdır. Abbreviatura antroponimlərin ixtisarla yazılması və yaxud onların ixtisarla tələffüz olunması hadisəsidir. Bu hadisə nadir də olsa adlarda, əsasən isə ölkə, ştat adlarında özünü göstərir. Adlarda Məhəmməd Hadi əvəzinə *M.Hadi* kimi yazılması buna misal ola bilər. Ölkə və ştatlarda isə *ABŞ* (Amerika Birləşmiş Ştatları), *SSRİ* (Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı) nümunədir. Abbreviasiya hadisəsi bəzən planetlərdə də özünü göstərir. Məsələn, *Marven–Mars, Venera* və s. Qısa tələffüz olunma hadisəsi isə *İbiş* (İbrahim), *Nəsi* (Nəsimi), *Fəxri* (Fəxrəddin) və s. kimi adlarda özünü göstərir.

Azərbaycan dilçiliyində onomastikanın ən geniş məzmunu malik bölməsi olan antroponimiyanın inkişafında Ş.Sədiyevin də rolu böyükdür. Bu mövzu ilə bağlı o, 1959-cu ildə nəşr olunan “Dil haqqında hekayələr” adlı kitabında məlumat vermişdir. Kitabın “İnsan adları” bölməsi antroponimlərin quruluşca növləri, advermənin prinsipləri, antroponimiyanın tədqiqat xüsusiyyətləri və üslubi imkanları mövzularını əhatə edir.

Antroponimiyanın inkişafında A.Paşayevin də xidmətləri çoxdur. Onun “Azərbaycan şəxs adları” kitabı bu mövzuya həsr olunmuşdur. Kitab 4 bölmədən ibarətdir. Kitabın ilk 2 bölməsində müəllif ad kateqoriyasını 2 hissəyə ayırmış, həmin hissələrdən birini əsas ad kateqoriyasına, digərini isə köməkçi ad kateqoriyasına həsr etmişdir.

A.Paşayevin M.Adilovla birgə yazmış olduğu “Azərbaycan onomastikası” izahlı terminoloji lüğəti də həmçinin onomastikanın elmi tədqiqi tarixi, onomastikanın müstəqil bir elm kimi formalaşması, onomastikanın elmi

terminologiyası, anlayış və kateqoriyaları, əsas və köməkçi antroponimləri əhatə edən vəsaitlər sırasındadır.

Antroponimika məsələləri ilə məşğul olan müəlliflərdən biri isə H.Əliyevdir. O, antroponimika ilə bağlı nəzəri məsələləri birləşdirmiş olduğu “Ümumi antroponimika problemləri” kitabı şəxs adlarının tədqiqinə həsr olunmuşdur. Burada şəxs adları geniş tədqiq olunaraq, onların üslubi, leksik-semantik xüsusiyyətləri, şəxs adlarının orfoqrafiyası və şəxs adlarının formalaşmasında tarixi-etimoloji faktorların təsiri araşdırılmışdır.

Azərbaycan onomastikasının yaranması və inkişafında A.Qurbanovun rolu böyükdür. O, poetik onomastika ilə bağlı dissertasiya işlərinin materiallarını birləşdirərək “Poetik onomastika” kitabını yazmışdır. Kitab bədii əsərlərə və oradakı surətlərə verilən adlar, eyni zamanda yer adları, poetik adlar, onların qrammatik və semantik xüsusiyyətləri kimi məsələləri əhatə edir.

“Azərbaycan onomastikası” əsərinin də müəllifi A.Qurbanovdur. Kitabda onomastik vahidlər hissələrə bölünməklə ayrı-ayrılıqda təhlil edilir. Kitabın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də, burada zoonimlərin təhlil olunmasıdır. Ümumiyyətlə, onomastikada zoonimlər fərdi olaraq ilk dəfə bu əsərdə tədqiq olunmuşdur. Müəllif heyvanlara ad verilmə ənənəsinin qədimdən mövcud olduğunu bu əsərdə sübutlarla izah etmişdir.

Azərbaycan onomastikasının inkişafında mühüm rol oynayan əsərlər sırasında A.Qurbanovun 2 cildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” kitabları vardır. Əsərin I cildi bizə onomalogiyanın ümumi-nəzəri məsələləri, onomalogiyanın əsasları ilə bağlı bəzi problemlər, onomalogiyanın digər elm sahələri ilə əlaqəsi, onomalinqvistik tədqiqat metodları və s. haqqında məlumat verir.

“Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” əsərinin II cildində isə digərindən fərqli olaraq daha çox onomastik vahidlərin təsnifatı məsələləri diqqət mərkəzində olmuşdur. Burada müəllif antroponimlər, toponimlər, etnonimlər, hidronimlər, zoonimlər, kosmonimlər, ktematonimlər haqqında ayrı-ayrılıqda məlumat vermişdir.

Azərbaycanda ilk dəfə onomastik vahidləri A.Abbasova müqayisəli şəkildə təhlil etmişdir. O, “İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin semantik və üslubi

xüsusiyyətləri” və “İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin struktur xüsusiyyətləri” əsərlərində hər iki dildə işlənən antroponimlərin xarakterik xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir.

Onomalogiya sahəsində böyük xidmətləri olanlardan biri də F.Qurbanova hesab olunur. Onun 2010-cu ildə nəşr olunan “İngilis və alman antroponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri” kitabı onomaloqlar və antroponimika ilə məşğul olanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitab bizə german dilli onomastik vahidlər, əsasən də, onomalogiyanın ən geniş sahəsi olan antroponimika haqqında, ümumi dilçilikdə onomalogiya problemlərinin qoyuluşu haqqında, ingilis və alman dillərində onomastik vahidlərin ümumi xarakteristikası və kateqoriyaları haqqında məlumat verir.

Burada onomastik vahidlərin bizə tanış olmayan bir növü də qeyd olunur ki, onun adı *teonimiya* adlanır. Teonimiya yunan mənşəli sözdür. Allahlara verilən adlarla məşğul olan tədqiqat sahəsi hesab olunur. Onomalogiyanın geniş sahələrindən hesab olunsada, hələ də tamamilə öyrənilməmiş olaraq qalır.

Dilçilikdə onomastik vahidlər haqqında geniş linqvistik tədqiqatlar da aparılmışdır. Onlardan biri Ə.Mikayılovanın “Onomastik vahidlərin üslubi imkanları” adlı tədqiqat işidir. Tədqiqat işi 4 fəsildən ibarətdir. I və II fəsilər Azərbaycan ədəbi dilinin bədii üslubunun antroponimikası və toponimikası mövzularını əhatə edir. Burada şəxs adları, titullar, ləqəblər və yer adlarının üslubi-linqvistik xüsusiyyətləri təhlil olunaraq izahat verilir. IV fəsil isə antroponimikanın və toponimikanın leksik-semantik və qrammatik quruluşunu əhatə edir.

1.2. German dilçiliyində onomastik vahidlərin tədqiqi

Onomalogiya müxtəlif dillərdə tədqiq olunmasına baxmayaraq, hələ də bu sahə ilə bağlı geniş araşdırmalara ehtiyac vardır. German dillərində onomastik vahidlərin tədqiqi uzun inkişaf tarixinə malikdir. Xüsusi adlar müəyyən zaman çərçivəsində və qanunauyğunluqlara əsaslanaraq yaranır, inkişaf edir, dəyişir, bəzən yox olur, bəzən

isə öz varlığını qoruyub saxlayır. Buna görə də, xüsusi adların öyrənilməsində bizə qədim mənbələr köməklik göstərir.

Qədim və orta əsrlər dövründə bəzi alimlər əşyalar və onlara verilən adlar arasında sıx əlaqə olduğunu iddia etdiyi halda, bəziləri isə tam olaraq bu fikrin əksinə mövqe saxlayırdılar. Filosofların əksəriyyəti ümumi və xüsusi adları fərqləndirməmişlər. Lakin, intibah dövrü filosoflarından T.Hobbs əşyaya və yaxud şəxsə verilən adı ixtiyari bir işarə hesab etmişdir və onlar arasında heç bir əlaqənin olmadığını qeyd etmişdir.

Sonrakı dövrlərdə onomalogiyanın öyrənilməsində rus dilçilərinin də işlərini nəzərə almaq lazımdır. Buna misal olaraq A.V.Superanskayanın xidmətlərini göstərmək olar. Onun onomalogiya haqqında ən məşhur əsəri “Şəxs adlarının ümumi nəzəriyyəsi” əsəridir. Kitab bizi antroponimiyanın nəzəri əsasları ilə bağlı məlumatlandırmaqla bərabər, həmin dövr üçün yazılan ən geniş və məhsuldar əsər hesab olunur. A.V.Superanskaya onomastik vahidlərin içərisində antroponimlərin yerini xüsusilə qeyd edir. Onun 1969-cu ildə nəşr olunmuş “Структура имени собственного: Фонология и морфология” və 1988-ci ildə nəşr olunmuş “Ономастика. Типология. Стратиграфия” kitabları nəinki rus dilçiliyində, digər dillərdə də onomastika sahəsinin öyrənilməsinə köməklik göstərmişdir.

Dillərin bölgüsü ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. German dilləri yarımqrupu Hind-Avropa dillərinin bir qolu hesab olunur. Bu bölgü geneoloji təsnifata əsaslanır. Biz burada german dilləri qrupuna daxil olan dillərdə istifadə olunan onomastik vahidlərdən qeydlər edəcəyik.

Qeyd etməliyik ki, alman dilinin formalaşmasına kelt tayfaları əsaslı formada təsir göstərmişdir. Bunu həmin tayfaların eyni ərazidə məskunlaşmaları və əraziyə daha tez uyğunlaşmaları sübut edir. Qot dilinin də alman dilinin əlifbasının formalaşmasında öz təsiri vardır.

İngilis dilinin formalaşmasında isə əvvəlcə anqlo-sakson tayfaları, daha sonra isə fransızlar əsaslı şəkildə təsir göstərmişlər. Dilin formalaşma prosesi IV-V əsrdən başlayaraq XVI əsrə qədər bir sıra inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Nəhayət, ingilis dili London dialekti əsasında inkişafını tamamlamışdır. Müasir İngilis dilində

istifadə olunan xüsusi adlar həm qədim dövrlərin məhsuludur, həm də yeni dövrdə geniş formada istifadə olunur.

İngilis dilində adlandırma prosesinə 1066-cı ildə normanların işğalı öz təsirini göstərmişdir. Həmin dövrdə anqlo-sakson qoşunları normanlar tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldı. Bununla da Norman hersoqu Vilhelm İngiltərə kralı elan olundu. Onun hakimiyyəti dövründə də məhz köç prosesi baş vermiş, onlar da öz dillərində yeni fransız dilində danışmağa başlamışlar. İngiltərədə ikidillilik yaradıldı. Ölkənin bir hissəsi ingilis dilini danışarkən, digər bir hissəsi isə fransız dilini danışdı. Qısa bir zamanda normanlar anqlosakson mənşəli sözləri - adları sıxışdırmış, öz xüsusi adlarından istifadə etməyə başlamışlar. Bu adlardan istifadə yüksək zümərənin təbəqələri tərəfindən baş tutmuşdur.

XIV əsrin sonlarında şəxs adlarında Bibliyanın təsiri öz əksini tapmışdır. Çünki, bu dövrdə Bibliya ilk dəfə olaraq ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur. Bununla da, xristian xüsusi adları geniş yayılmağa başlamışdır. Bibliyanın köhnə və yeni olmaqla iki variantı mövcuddur. Köhnə variantı yəhudilər haqqında əfsanələr, rəvayətlər, tarixi hadisələri əhatə edir. Həmin varianta nəzər saldıqda aydın olur ki, o zaman adlarda bəzi xarakterik xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bunlardan biri isə adların sonunda müəyyən sonluqların istifadə olunmasıdır. Bu sonluqlara misal olaraq *-el*, *-ah*, *-iah* kimi şəkilçiləri göstərmək olar. Həmin dövrdə istifadə olunan adlara isə *Michael*, *Joseph*, *Isiah* və s. misal göstərmək olar.

Bibliyanın digər variantı isə yunan dilində yazılmışdır. Yeni variantda isə biz Yəhudi, Yunan, və Roman adları ilə rastlaşırıq.

İngilis dilçiliyində Bibliyanın çoxlu tərcümə olunmuş variantları mövcuddur. Lakin, ingilis dilində Bibliya hər iki variantın ən yaxşı nümunələrini əks etdirməklə yanaşı, şəxs adlarını, ləqəb və təxəllüsləri, yer adlarını və s. əhatə edir. Eyni zamanda, müasir ingilis dilçiyində istifadə olunan adların əksəriyyətinin Bibliyadakı adların etimologiyasına əsaslandığını müşahidə edirik.

Orta əsrlərdə ingilis dilinə daxil olan adlarda bədii ədəbiyyat öz təsirini göstərmişdir. U.Şekspir tərəfindən yazılan “Romeo və Juliet”, “Hamlet”

poemalarında istifadə olunan şəxs və yer adlarına insanlar tərəfindən maraq göstərilmişdir.

German dilçiyində adlandırma prosesinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə nəzər salaq.

German dillərində adlandırma prosesi Azərbaycan dilçiliyindən fərqlənir. Bunu şəxslərə verilən adlarda müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycanda yeni doğulmuş körpələrə ad və atadan gələn soyadı verilir. Lakin, german dillərində körpəyə birinci ad verilir. Daha sonra isə ikinci bir ad daha verilir. Hər iki ad sənədləşdirmədə istifadə olunur. German dillərində uşağa verilən ilkin ad “*vorname* - *forename* - *personal name* - *first name*” olaraq, digər ad isə gündəlik istifadə üçün nəzərdə tutularaq “*rufname* - *middle name*” olaraq adlandırılır.

Adlandırmada digər bir ənənə isə vəftizmə dövründə olmuşdur. Bu zaman körpəyə iki ad verilirdi. Onlardan biri keşişin adı, digəri isə ailə tərəfindən verilən ad olurdu. Əsasən, ailədə eyni cinsdə olan nümayəndələrin ilk adları eyni olurdu və bu ad keşişi şərəfləndirmə məqsədi daşıyırdı. Məsələn, *John George Hoffmann*, *John Johan Hoffmann* və s. Bu proses eynilə qadınlarda da təkrar olunurdu. Lakin, bu ənənə tənəzzülə uğradıqdan sonra artıq birinci yox, ikinci addan daha çox istifadə olunmağa başlandı.

Vəftizmə ənənəsindən başqa mifologiyanın da mühüm rolu vardır. Adlara olan mifoloji təsir müasir variantlarda da özünü göstərir. Mifologiyada bir çox qəhrəman vardır. Mifoloji təsirlə yaranmış adların bir neçəsinə nəzər salaq.

Etsel german dilçiliyində geniş istifadə olunan adlardan biri hesab olunur. Bu adın etimologiyasına baxdıqda Hun imperatoru Atillanın adından götürüldüyü müşahidə olunur. Latın dilində “*atta*” - ata mənasında işlənir. Eyni zamanda, *Etsel* məşhur “*Nibelungenlied*” əfsanəsinin baş qəhrəmanı hesab olunur.

Grimhilt adı qədim german dilçiliyində *Kriemhild* variantında istifadə olunmuşdur. “*Grim*” - maska, “*hild*” - döyüş mənasını verir. Eynilə, *Kriemhild* “*Nibelungenlied*” əfsanəsinin baş qadın qəhrəmanıdır.

Wodan adının etimologiyasına nəzər saldıqda isə görürük ki, bu ad *Odin* adından götürülmüşdür. *Odin* mifologiyada allahlardan biri olaraq qeyd olunur.

“*Thor*” əfsanələrində tez-tez rast gəlinir. Onun *Oden*, *Woden*, *Wotan* kimi variantları da mövcuddur. [56, s.582]

Donar adına nəzər saldıqda isə onun *Thor* adı ilə əlaqələndirildiyi məlum olur. “*Thor*” əfsanələrdə işıq, şimşək, ildırım allahı olaraq qeyd olunur. O, Odinin oğludur.

Puck adı ingilis dilçiliyində uniseks olaraq istifadə olunan adlar sırasındadır. “*puca*” sözündən götürülmüş, “bilinməyən”, “naməlum” mənasında işlənir. İngilis miflərində *Robin Goodfellow* kimi tanınır və “qəzəbli ruh” mənasını verir. Belə ki, biz bu adla V.Şekspirin “*A Midsummer Nights Dream*” əsərində rastlaşırıq.

German dilçiliyində antroponimlərin yaranmasında şəkilçilərin də xüsusi rolu vardır. Onomastik vahidlər xüsusilə də, şəxs adları derivasiya yolu ilə yaranır. Bu zaman həm ön şəkilçilərdən, həm də sözlərin sonuna artırılan şəkilçilərdən istifadə olunur. Nadir hallarda isə sözün ortasına şəkilçi artırılaraq yeni adlar yaranır. İngilis dilçiliyində şəkilçilərdən daha geniş formada istifadə olunur. Bir neçə misala baxaq:

Kora Cora adının alman variantıdır. Latın dilində isə *Kore* kimi işlənir. Bu addan ilk dəfə C.F.Kuper (J.F.Cooper) özünün “*The Last of the Mohicans*” romanında istifadə etmişdir. Daha sonra isə həmin ad geniş formada istifadə olunmağa başlanmışdır. Onun *Kordula* və *Korinna* kimi derivasiyalı variantları da mövcuddur.

Kaspar adı german dilləri qrupunda istifadə olunan bir addır. Onun ingilis variantı *Jasper* hesab olunur. Latın dilindən tərcümə olunduqda “xəzinədar” mənasını verir. Derivasiya yolu ilə düzələn variantlarına isə *Kaspars*, *Kasparas* və s. misal göstərmək olar.

Klara adı qadın cinsinə məxsus bir ad hesab olunur. Latın dilindən götürülmüşdür və “*Clarus*” - parlaq, işıqlı mənasını verir. *Clara* isə onun ingilis variantıdır. *Claire*, *Clare*, *Klaribel*, *Klarinda*, *Klarissa* isə derivasiya yolu ilə yaranmış variantları hesab olunur.

Arabella adı ingilis dilində geniş istifadə olunan adlar sırasındadır. Latın dilində “*orabilis*” sözündən götürülmüşdür. *Annabel* onun digər bir variantı hesab

olunur. *Anna, Bella, Belle, Anabella, Anabelle, Annabella, Annabelle, Amabel, Mabel, Mabella, Mabelle* və s. kimi derivativ variantları da mövcuddur. [62]

Louis adı ingilis dilində istifadə olunan kişi adıdır. Latin dilində “*ludovicus*” adından götürülmüşdür. İlk dəfə fransız dilində istifadə olunmuşdur. Daha sonra *Ludwig* variantı istifadə olunmuşdur. İngilis dilinə normanlar tərəfindən gətirilmişdir. İlk variantı *Lewis* olmuşdur. Daha sonra isə son variantından istifadə olunmuşdur. *Louise, Louissette, Louisa, Louie* və s. kimi derivativ yolla düzəlmiş nümunələr də mövcuddur.

-*Ing* səkilçisi adların yaradılmasında istifadə olunur. Bu proses kişi adlarında təzahür edir və adların sonuna qoşularaq kiminsə oğlu mənasını verir. Bu sonluq ingilis dilçiliyi üçün xarakterik xüsusiyyət hesab olunur. Alman dilçiliyində isə bunu -*sen* şəkilçisi əvəz etmişdir.

Adlandırma prosesində soyadların da xüsusi rolu vardır. Azərbaycan dilçiliyi kimi german dilçiliyində də əvvəl adlar, daha sonra isə soyadlar formalaşmışdır. German dilçiliyində ləqəblər soyadlardan müasir dövrdəki kimi fərqləndirilmirdi. Soyadların formalaşması üçün müəyyən vasitələrdən istifadə olunurdu. Sözlərin sonuna və yaxud əvvəlinə artırılan şəkilçilər, nominativ yolla yaranan soyadlar və ayrı-ayrılıqda yanaşı söz istifadə olunması buna misal ola bilər. *Ahlers, Andres, Bauers, Behrends* -s şəkilçisi ilə, *Henrici* -i şəkilçisi ilə, *Dirksen* -sen şəkilçisi ilə, *Fuhrmann* nominativ yolla, *Gerber Sohn* (Gerberin oğlu) ayrı-ayrılıqda istifadə olunan söz vasitəsilə yaranmışdır.

Soyadların sonunda istifadə olunan səkilçilər sosial statusu müəyyən edən faktorlardan biri hesab olunur. Buna misal olaraq peşə adları ilə bağlı soyadlarını göstərmək mümkündür. Bu tip soyadların sonuna -*er* şəkilçisi artırılır. Məsələn, *Gerber, Mueller, Carpenter, Tailor, Gardener, Painter* və s.

Coğrafi ünsürlərin də təsir etdiyi soyadlar vardır. Bu zaman ən çox istifadə olunan -*mann* (adam) suffiksidir. Məsələn, *Bachmann, Bergmann* və s.

Xarakterik xüsusiyyətlər də nəzərə alınaraq adlandırma prosesi reallaşa bilər. Buna misal olaraq *Braun* adını göstərmək olar. “*Braun*” çoxlu mənbələrdə “qəhvəyi” mənasını verir.

Sözönülər də soyadların sonuna qoşularaq cinsiyyəti fərqləndirmə funksiyasını yerinə yetirir. Buna misal olaraq *in* sözönüsünü göstərmək olar. Məsələn, *Kerchner*, *Kerchnerin* və s.

Adlar və soyadlardan əlavə german dilçiliyində köməkçi ad kateqoriyasından da istifadə olunmuşdur. Buraya ləqəblər və təxəllüslər daxildir. İngilis dilçiliyində ləqəblərin xarakterik xüsusiyyətləri onların coğrafi yerləşməyə əsasən verilməsidir. Yəni, Uels əyalətinin, Şotlandiya sakinlərinin, ABŞ sakinlərinin, Böyük Britaniya sakinlərinin özlərinə məxsus ləqəbləri vardır.

German dilçiliyində ləqəblərin xüsusi rolu vardır. “Kişi və qadın ləqəblərinin qəbul etdikləri sonluqlara görə cinsi müəyyən etmək mümkündür. Məsələn, *Hildgar* kişilər üçün, *Gerhild* qadınlar üçün nəzərdə tutulur. Bundan başqa, kişi ləqəbləri *-bald*, *-berht*, *-hart*, *-höh*; qadın ləqəbləri isə *-gard*, *-lind*, *-swind* sonluqlarını qəbul edir.” [18, s.123]

Göründüyü kimi, ləqəblər də soyadlar kimi sonluqlarla formalaşır. Elə ləqəblər də vardır ki, onlar soyadlarla eynilik təşkil edir. *Bern*, *Wolf* kimi sözlər bu qəbildəndir. Onlar başqa sözlərə də qoşularaq mürəkkəb komponentli ləqəblər yaradır. Məsələn, *Wolfhardt*, *Wolfmar* və s.

Ləqəblərin ifadə vasitələri də genişdir. Bu vasitələrdən biri də onomastikanın bir bölməsi olan zoonimlər hesab olunur. Burada ornitonimlərə (quş adları) də rast gəlmək mümkündür.

Arnold german dilçiliyində geniş istifadə olunan ornitonim tərkibli ləqəbdir. İki hissədən ibarətdir. “*Arn*” - qartal və “*old*” (*wald*) - güc mənasını verir. Qədim ingilis dilçiliyində *Earnweald* formasında yaranmışdır. Tədricən dəyişikliyə məruz qaldıqdan sonra *Arnold* formasında inkişafını tamamlamışdır. *Adler* ləqəbi də *arn* sözündən düzələrək “qartal” mənasını verir.

Wolfgang ingilis dilçiliyində istifadə olunan zoonim tərkibli məşhur ləqəblərdən biri hesab olunur. Ləqəb iki hissəsən ibarətdir. “*Wolf*” (*wulf*) - canavar və “*gang*” - yol mənasını ifadə edir. Bu ləqəbi məşhurlaşdıran faktor isə onun Avstriyalı bəstəkar *Volfqanq Amadey Motsart* (*Wolfgang Amadeus Mozart*) və Alman

yazıçı və şair *Yohann Volfqanq Göte* (*Johann Wolfgang von Goethe*) tərəfindən istifadə olunmasıdır.

Bəzi ləqəblər etnonimlərlə bağlı sözlərdən yaranmışdır. Məsələn, *Amalafrida* – *Amalfrid* adının qadın cinsində istifadə olunduğu formadır. *Amalfrid* “*amal*” - iş və “*fridu*” - sülh sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Lakin, *Amalafrida* V əsrdə mövcud olmuş “*Ostrogoth*” kralı “*Theodemir*” tərəfindən qızına verilən ləqəb hesab olunur. Həmçinin, *Amalfrida* variantı da mövcuddur.

Ləqəblər yüksək zümrənin nümayəndələri tərəfindən də istifadə olunmuşdur. *Adalbert* (*Adalberht*, *Adalrecht*) “*adal*” - alicənab və “*beraht*” - parlaq sözləri vasitəsilə yaranmışdır. Bu kimi ləqəblər də məşhur ləqəblərdən biridir və yüksək zümrənin nümayəndələri tərəfindən istifadə olunmuşdur.

Təxəllüslər german dilçiliyində ən çox istifadə olunan köməkçi ad kateqoriyalarından biridir. Daha çox müəlliflər, şair, yazıçı və jurnalistlər tərəfindən anonim imza olaraq istifadə olunmuşlar.

Təxəllüsün istifadə olunmasının müəyyən səbəbləri mövcuddur. Buna Amerikan yazıçı və eyni zamanda jurnalist Mark S.Mk Gəriti (Mark C.Mc Garrity) misal ola bilər. O, təxəllüs olaraq seçdiyi *Bartholomew Gill* xüsusi adı ilə 22 roman yazıb, nəşr etdirdiyi halda, öz real adı ilə sadəcə 6 roman yazmışdır. Onu məşhurlaşdıran “*Peter McGarr*” romanlar seriyası da bu təxəllüslə yazılmışdır. Məşhur “*Alice's Adventures in Wonderland*” romanının müəllifi Çarlz Lüdviq Docson (Charles Lutwidge Dodgson) “*Lewis Carroll*” təxəllüsündən istifadə etmişdir.

Təxəllüslər ingilis dilçiliyi qədər geniş olmasa da, bəzi müəlliflər tərəfindən istifadə olunan köməkçi ad kateqoriyası hesab olunur. Məsələn, XVIII əsr alman yazıçısı Eleonora fon Grothauz (Eleonore von Grothaus) “*Eleonore von Münster*” təxəllüsündən, Rudolf Vilhelm Fredrix Ditzen (Rudolf Wilhelm Friedrich Ditzen) “*Hans Fallada*” təxəllüsündən istifadə etmişdir.

German dilçiliyində antroponimlər quruluşuna görə üç yerə ayrılır. Qədim adların ilkin variantları sadə formada olmuşdur. Adlar qısa formada, birmənalı olaraq yaranmışdır. Kişi adlarında bir-neçə misala baxaq: *Karl-Carl*, *Max*, *Paul*, *Mark*,

Luis, Leon, Jan, Tim, Finn, Fynn, Tom, Jim, Curt, Rolf və s. Qadın adlarında bir- neçə misala baxaq: *Elsa, Erna, Elke, Ute, Lisa, Lara, Lena, Lea, Lily* və s.

Eyni zamanda, bəzi adlar yazılışına görə bir-birindən fərqlənsə də, mənə cəhətdən yaxınlıq göstərir. Məsələn, *Lieb* və *Lob* adları yazılışına görə fərqlənsə də, onlar sevimli, əyləncəli, əziz mənasını verir. Eynilə, *Engel, Angel* adları isə qadınlar üçün nəzərdə tutularaq tayfa adından götürülmüşdür.

Sosial status, cinsiyyəti fərqləndirmə zərurəti, xarakterik xüsusiyyətlər və s. artıq adların bir-birindən fərqləndirilməsinə gətirib çıxardı. Bununla da, adların sonuna və əvvəlinə şəkilçilər artırıldı, sözlər adlarla birgə istifadə olunmağa başlandı. Beləliklə, düzəltmə xüsusi adlar yaranmağa başladı.

Düzəltmə xüsusi adlardan bəzilərinə nəzər salaq. *-Er* və *-ner* şəkilçiləri soyadlara əlavə olunur. Peşə ilə əlaqədar sözləri bildirə bilir. İngilis dilində *Paint - Painter, Garden - Gardener* buna misal ola bilər. Eyni zamanda, həmin şəkilçilərlə düzələn xüsusi adlar şəxsin haradan olduğunu ifadə edə bilər. Berlin şəhər adı olduğu halda, *Berliner* Berlindən olan şəxs mənasını verir. *New York - New Yorker, Kerch - Kerchner* də eyni funksiyanı daşıyır.

-S şəkilçisi sadə adlara artırılaraq cəmlilik ifadə edən adlar yaradır. *Ahrend* german dilçiliyində istifadə olunan soyaddır. Bu ada *-s* şəkilçisi artırıqda (*Ahrends*) toplu şəkildə ailə fərdlərini bildirir. Həmçinin *-s* şəkilçisi cinsiyyəti fərqləndirmək üçün də istifadə olunur. *Johanne* və *Johanna* qadın cinsinə mənsub olduğu halda, *Johannes, Johannas* kişi cinsinə mənsubdur.

-E, -el və *-a, -al* şəkilçiləri isə cinsi fərqliliyi ifadə etmək üçün istifadə olunur. *Gabriel* kişi adı olduğu halda, *Gabriela* və *Gabriella* qadın cinsinə məxsus adlardır. Məsələn, *Manuel - Manuela, Michael - Michaela, Alexander - Alexandra* və s.

İki və daha artıq komponentin köməyiylə yaranan xüsusi adlar isə mürəkkəb xüsusi adlar hesab olunur. Bu zaman xüsusi adın hər iki hissəsi ayrı-ayrılıqda müstəqil mənə ifadə edir. Onlar birlikdə istifadə olunduqda isə bütöv bir söz yaradır. F.Qurbanova mürəkkəb xüsusi adlara geniş yer verərək onlardan istifadə etmişdir. O, mürəkkəb adların xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd edərək, onların iki cür formalaşdığını göstərir. Kişi adlarından bir-neçə misala nəzər salaq.

Engelfried adında *engel* Angel tayfasından götürülmüş bir sözdür. *Fried* isə “susqunluq”, “sülh” mənasını verir və *ried*, *fridu* kimi formaları da mövcuddur. Bəzən komponentlər bir-birini əvəz edə bilər və yaxud tamamilə fərqli bir komponentlə də əvəz oluna bilər. Birinci misalda *fried* ikinci komponent kimi işləndiyi halda, *Friedmann*, *Friedmund* kimi nümunələrdə birinci komponent kimi istifadə olunmuşdur. Belə ki, *Engelbert* xüsusi adında “*bert*” - tanınmış, parlayan mənasında işlənir və onun *belt*, *brecht* kimi formaları da mövcuddur. Burada *engel* tamamilə başqa bir komponent ilə birləşərək mürəkkəb ad yaratmışdır. Belə nümunələr çoxdur. Bu adlardan geniş istifadə olunmasının səbəbi məhz elə onların funksionallığından irəli gəlir və zamanla onlar sadə adların yox olmasına səbəb olur. [18, s.257]

Qadın adlarında vəziyyət biraz fərqlidir. Xüsusi adların cinsi ikinci hissə ilə aydınlaşdırılır. Beləliklə, cinsi ifadə etmək üçün ya suffikslərdən, ya da ad qoyulan şəxsin xarakterik, fiziki xüsusiyyətlərini ifadə edən sözlərdən istifadə olunur. Qadın adlarında mürəkkəb adı yaradan ikinci komponentin sonuna cins ifadə edən *-e*, *-a* suffiksləri əlavə olunur. Məsələn, *Adalbert* kişi adıdır. Həmin adın qadın versiyası isə *Adalberta* və yaxud *Adalberte* olaraq qeyd edilir. Bu xüsusiyyət Azərbaycan dilçiliyində də nadir də olsa özünü göstərir. Məsələn, *Vüsal* - *Vüsalə*, *Xəyal* - *Xəyalə* və s.

Kişilər üçün nəzərdə tutulan uca, hündür, yaraşıqlı, möhkəm, ağır, qəhrəman kimi sözlərdən, qadınlar üçün isə gözəl, parlaq, sevimli kimi sözlərdən istifadə olunur.

Onomastik vahidlərin geniş yayılmış bir bölməsi olan toponimlərə german dilçiliyində də rast gəlinir. Yer adlarının xarakterik xüsusiyyətləri onların ön və son şəkilçilər artırılmaqla düzəldilməsidir. Buna bir neçə misal vermək mümkündür.

-Berg şəkilçisi “dağ” mənasını verir. German dillərində xüsusi adların sonuna qoşularaq toponimlər yaradır. Məsələn, *Bamberg Main* çayı sahilində yerləşən bir şəhərdir. *Bamberg* şəhəri *Cathedral*, *Michaelsberg*, *Kaulberg*, *Stefansberg*, *Jakobsberg*, *Altenburger* və *Abtsberg* adlı yeddi təpə ilə əhatə olunmuşdur. Adını isə elə məhz bu təpələrlə əhatə olunduğuna görə almışdır.

-*Burg* şəkilçisi ilə şəhər adları düzəlir. Məsələn, *Hamburg*, *Luxemburg*, *Strasbourg* və s.

-*Ey* şəkilçisi “ada” mənasını verir. *Norderney* adası Almaniyada Şimal dənizi yaxınlığında yerləşən adalar qrupundan biridir.

Ön şəkilçilərə misal olaraq isə *-ober* şəkilçisini göstərmək olar. *Oberhausen* *Emscher* çayı sahilində yerləşən böyük bir şəhərdir. –*Unter* şəkilçisi vasitəsilə də kiçik bir əraziyə sahib olan *Unterlandbach* şəhərinin adı düzəldilmişdir.

Onomastikanın bir bölməsi olan hidronimlərə german dilçiliyində bir-neçə misal vermək mümkündür. Toponimlərə nisbətən hidronimlərin sadə formalarına daha çox rast gəlinir. Amma, nadir də olsa suffikslər vasitəsilə düzələn hidronimlər də vardır.

-*Ach* şəkilçisi “çay” mənasını verir. *Salzach* Almaniyada çay adıdır.

-*Au*, *-aue* şəkilçiləri də su hövzələri adlarının düzəlməsinə kömək edir. Məsələn, *Passau* Almaniyada Bavariya ərazisində yerləşən kiçik bir şəhərdir. Həmin şəhərin ərazisi özündə üç çayı birləşdirir. Odur ki, “*City of three rivers*” olaraq da bilinir.

-*Bek* şəkilçisi “axın” mənasını verir. Məsələn, *Wandsbek* Hamburqda yerləşən, kiçik bir əraziyə sahib şəhərdir. Onun adı *Wandse* çayından düzəlmişdir.

Onomastik vahidlərin formalaşması çox uzun bir proses olmuşdur. Onlarla bağlı araşdırmalar aparılarkən daim onomastik vahidlərin tipologiyası, semantik qrupları, üslubi xüsusiyyətləri, qrammatik halları, bir dildən başqa bir dilə transliterasiyası zamanı nəzərə alınması zəruri olan xüsusiyyətləri, onların mənşəyi, quruluşu, bədii ədəbiyyatda poetik onomastikanın yeri və s. yüzlərlə tədqiqat işi müəyyən olunur.

Onomastik vahidlər gündəlik həyatda daim istifadə etdiyimiz adlardır. Bu baxımdan ünsiyyət prosesini xüsusi adlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Lakin, diqqətə alınmalı bir məqam vardır ki, ünsiyyət prosesi zamanı onomastik vahidlərin ifadə etdiyi məna çox mühümdür. İfadə etdiyi məna dedikdə, əsasən, onların cins kateqoriyasına görə bölünməsi nəzərdə tutulur. Təbii ki, burda söhbət antroponimlərdən gedir. Aydındır ki, toponimlər, hidronimlər, etnonimlər,

ktematonimlər və s. də ifadə etdiyi mənaya görə kateqoriyalara bölünür. Burdan belə bir nəticəyə gəlirik ki, ünsiyyət zamanı onomastik vahidlərin ifadə etdiyi mənə, onların quruluşundan daha vacib bir haldır. Buna görə də, ümumi dilçilikdə onomastik vahidlərin tipologiyası öyrəniləndə, onların qrammatik quruluşundan daha çox, leksik-semantik mənasına üstünlük verilir.

Bildiyimiz kimi, onomastik vahidlər öz daxilində müəyyən qruplara ayrılır. Lakin, bu qruplar bir-birilə əlaqəli şəkildə inkişaf edir. Yəni, elə antroponimlər vardır ki, onlar yer adları, su hövzələrinin adları, tayfa və qəbilə adları, heyvan adları, bitki adları və s. vasitəsilə formalaşır. Bu proses bütün onomastik vahidlər üçün xarakterikdir. Məsələn, toponimlər öz daxilində antroonykonimlər, hidroonykonimlər, etnoonykonimlər, fitoonykonimlər, təsviri oykonimlər və s. kimi mənə qrupları yaradır. Onomastik vahidlərin bu formada bir-birilə mənə baxımından əlaqəli olması onların semantik qruplar yaratmasına gətirib çıxarır.

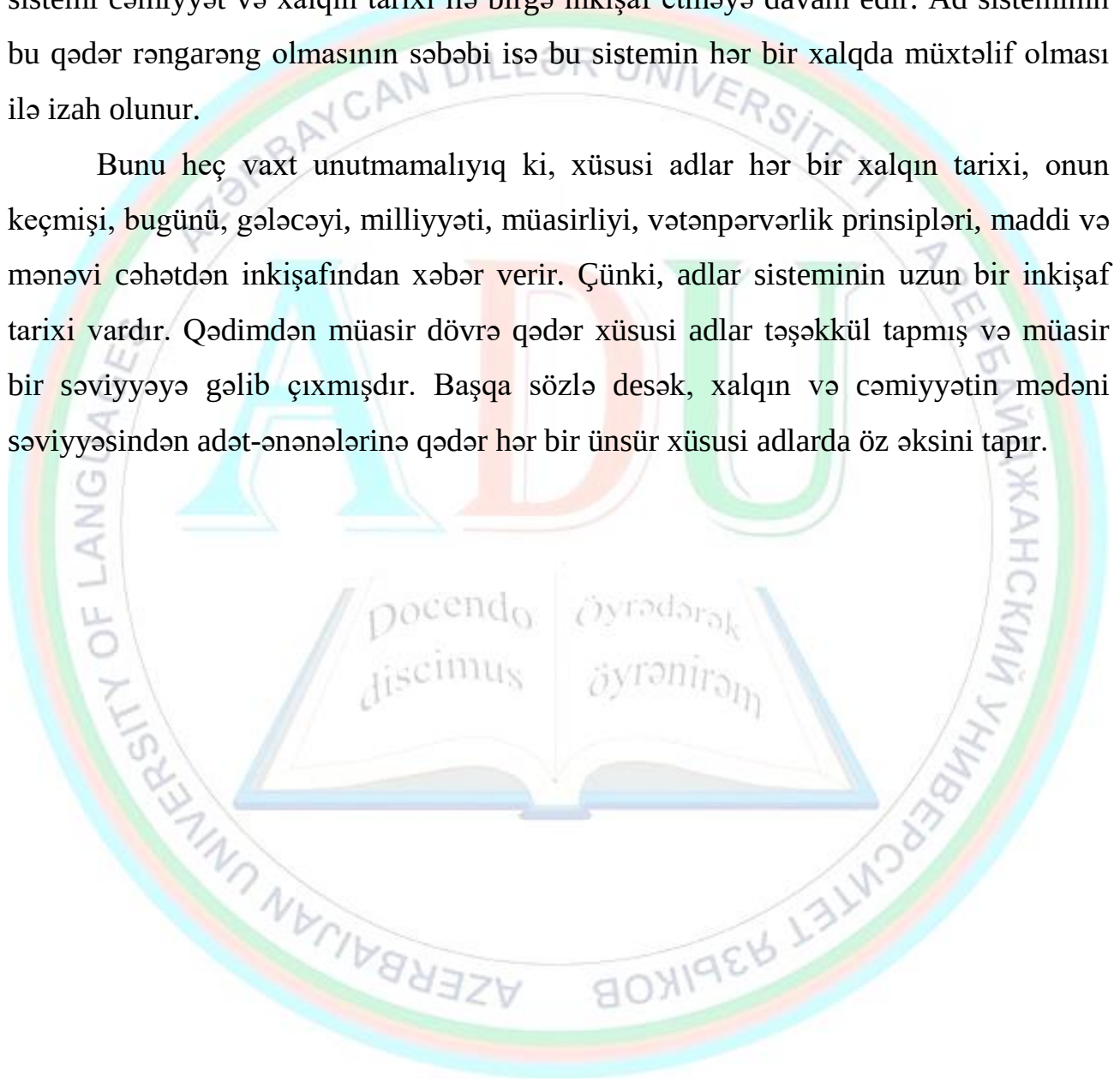
Yuxarıda, onomastik vahidlərin tipologiyasını öyrənərkən sözlərin ifadə etdiyi mənaya üstünlük verildiyini qeyd etdik. Lakin, bu o demək deyil ki, onomastik vahidlərdə qrammatik quruluşa görə bölgü mövcud deyildir. Ümumiyyətlə, onomastik vahidlərin hər bir kateqoriyası öz daxilində qrammatik quruluşuna görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç qrupa ayrılır. Amma, bəzi alimlər bununla razılaşırmır. Məsələn, M.Çobanov özünün “Azərbaycan Antroponimiyasının Əsasları” kitabında Azərbaycan antroponimlərinin düzəltmə quruluşlu kateqoriyasının olmadığını qeyd edir. [5, s.331]

Aydındır ki, sadə onomastik vahid dedikdə bir sözdən ibarət olan, düzəltmə onomastik vahid dedikdə kök və sözdüzəldici şəkilçidən ibarət olan, mürəkkəb onomastik vahid dedikdə isə iki və daha artıq xüsusi addan ibarət olan onomastik vahidlər nəzərdə tutulur. Həmçinin, mürəkkəb sözlər vasitəsilə yaranmış onomastik vahidlər sintaktik yolla advermə prosesi adlanır.

Uzun bir tarixi proses keçirən onomastik vahidlər müasir dövrə gəlib çatana qədər bir çox mərhələlərdən keçmişdir. Bunu bir növ üzvlənmə adlandırmaq mümkündür. Tarix boyu cəmiyyətdə inkişaf daimi olaraq baş vermişdir. Yəni, ilk zamanlarda şəxs addan istifadə edirdisə, müəyyən bir müddətdən sonra artıq

soyaddan, ata adından istifadə zərurəti duyurdu. Bu hal əhalinin sayının artması ilə izah olunur. Müasir dövrə qədər real adlarla birlikdə, poetik adlardan istifadə də genişləndi. İnsanlar ad və soyaddan başqa, ləqəb və titullara, təxəllüslərə, gizli adlara və s. maraq göstərməyə başladı. Bu da onomastik vahidlərin üzvlənməsinə gətirib çıxardı. Odur ki, xüsusi adlar heç vaxt inkişafdan dayanmayıb. Hər bir xalqda ad sistemi cəmiyyət və xalqın tarixi ilə birgə inkişaf etməyə davam edir. Ad sisteminin bu qədər rəngarəng olmasının səbəbi isə bu sistemin hər bir xalqda müxtəlif olması ilə izah olunur.

Bunu heç vaxt unutmamalıyıq ki, xüsusi adlar hər bir xalqın tarixi, onun keçmişi, bugünü, gələcəyi, milliyyəti, müasirliyi, vətənpərvərlik prinsipləri, maddi və mənəvi cəhətdən inkişafından xəbər verir. Çünki, adlar sisteminin uzun bir inkişaf tarixi vardır. Qədimdən müasir dövrə qədər xüsusi adlar təşəkkül tapmış və müasir bir səviyyəyə gəlib çıxmışdır. Başqa sözlə desək, xalqın və cəmiyyətin mədəni səviyyəsindən adət-ənənələrinə qədər hər bir ünsür xüsusi adlarda öz əksini tapır.

II FƏSİL.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ANTROPONİMLƏRİN LİŦQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hər birin dilin lüğət tərkibinin formalaşmasında həmin dildə istifadə olunan ümumi sözlər qədər, xüsusi sözlərin də mühüm rolu vardır. Dilin ad sistemi zamanla dəyişən və zənginləşən bir sistem hesab olunur.

“Antroponimika - onomalogiyanın ən əsas və geniş yayılmış bir sahəsi hesab olunur. Antroponimikada insan adları araşdırılır. Yunan mənşəli söz olub iki sözdən ibarətdir: *anthropos* (insan, adam, şəxs) və *onoma* (ad). Eyni zamanda, burada adların əsası və mənşəyi, quruluşu, onların başqa dillərə transliterasiyası, poetik antroponimlərin təhlili, adların semantik və sintaktik xüsusiyyətləri və s. araşdırılır. Şəxs adlarının məcmusu *antroponimiya*, onu öyrənən elm sahəsi isə *antroponimika* adlanır”. [18. s.3]

2.1. İngilis dilində istifadə olunan şəxs adları və titulların linqvistik xüsusiyyətləri

Müasir İngilis dilində istifadə olunan şəxs adları həm qədim dövrlərin məhsuludur, həm də yeni dövrdə geniş formada istifadə olunur. İngilis dilinin ad sisteminə anqlo-sakson tayfalarının təsirini nəzərə almaq lazımdır. İngilis dilində müasir dövrdə istifadə oluna şəxs adlarının əksəriyyəti anqlo-sakson etimologiyasına əsaslanır. Onlar müəyyən dərəcədə yazılışlarına görə fərqlənir. *Cedric*, *Cenhelm*, *Cynebald*, *Cynefrith*, *Cynemear*, *Leofrig*, *Osgar*, *Osmand* və s. kimi adlar kişi cinsinə aid olan adlardır.

Cedric ingilis dilində XIX əsrdə istifadə olunan adlar sırasındadır. Onun etimologiyasına nəzər saldıqda məlum olur ki, onun anqlo-sakson variantı *Cerdic* olaraq işlədilmişdir. Daha sonra isə onu *Sir Walter Scott* “İvanhoe” romanında bir xarakter olaraq istifadə etmişdir.

Cenhelm anqlo-sakson mənşəli bir addır. Onun müasir variantı *Kenelm* hesab olunur. İki hissədən ibarətdir. “*Cene*” - cəsarətli, kəskin; “*helm*” - dəbilgə mənasını verir. Hal-hazırda nadir istifadə olunan adlar sırasında olmasına baxmayaraq, IX əsrdə kral ailə üzvlərinə verilən adlardan biri idi.

Anqlo-sakson tayfalarının hakimiyyəti dövründə adların əksəriyyəti içərisində həmin dövrün ünsürlərini daşıyırdı. Şəxs adları iki hissədən ibarət olurdu. Adlarda əsasən cəsarət, sülh, barışıq, möhtəşəmlik, güc, qalibiyyət və s. ifadə olunurdu. *Cyneward*, *Cyneric*, *Cynesige*, *Cynefrith*, *Cynebald*, *Cynefrid* və s. bu kimi adlara misal ola bilər. *Cynesige* adında “*cyne*” - kral, “*sige*” - qələbə; *Cyneric* adında “*ric*” - güc, qüvvət; *Cynefrith* adında “*frith*” - sülh, firavanlıq; *Cynebald* adında isə “*beald*” - cəsur, qüvvətli mənalarını ifadə edir.

Anqlo-sakson dövründə qadın adlarına kişi adlarına nisbətən daha az rast gəlinir. Qadın adlarında “günəş”, “sevgi”, “hədiyyə”, “gözəllik” kimi ünsürlərdən istifadə olunurdu. *Godiva*, *Hilda*, *Sunniva*, *Wilburg*, *Cyneburg* və s. kimi adlar qadınlar üçün istifadə olunan adlardır.

Godiva *Godgiftu* adından götürülmüşdür. “Allahın hədiyyəsi” mənasını verir. *Hilda* VII əsrdə istifadə olunan adlar sırasındadır, mənası “*hild*” - döyüş deməkdir. *Sunniva* *Sungiftu* adından götürülmüşdür. “Günəşin hədiyyəsi” mənasını ifadə edir. *Wilburg* adı isə 2 hissədən ibarətdir. “*Wil*” - arzu, istək, “*burg*” - qala mənasını ifadə edir.

Müasir dövrdə də anqlo-sakson mənşəyinə əsaslanan adlar çoxdur. *Kate*, *Catherine*, *Cecil*, *Courtney*, *Fancy* və s. kimi adlar qadınlara, *Edward*, *Esmond*, *Felix*, *Floyd* və s. kimi adlar kişilərə verilən adlar sırasındadır. Eyni zamanda, anqlo-sakson adları daha sonrakı əsrlərdə İngiltərə işğal olunduqdan sonra belə az da olsa istifadə olunmuşdur.

Sonrakı əsrlərdə, skandinaviyalılar İngiltərədə məskunlaşdıqdan sonra, onlar tərəfindən işlədilən xüsusi adlar ingilis dilinin ad sistemində anqlo-sakson tayfaları qədər təsir göstərməmişdir. Bunun səbəbi isə onların qısa bir müddət ərzində anqlo-sakson tayfaları ilə qaynayıb qarışmaları, onların adət-ənənələrini mənimsəmələri idi. Lakin, yenə də ingilis dilinin ad sistemində skandinaviyalılar tərəfindən gətirilən şəxs

adları vardır. *Adrian, Alex, Herman, Hugo* və s. kimi adlar kişi cinsinə, *Amanda, Barbara, Christina, Helen, Isabella* və s. kimi adlar isə qadınlara verilən adlar sırasındadır.

Adrian Hadrian adından götürülmüşdür. İngilis dilində orta əsrlərdən başlayaraq geniş istifadə olunmuşdur. Müasir dövrdə də şəxslərə verilən adlar sırasındadır. *Alex Alexander* adının qısaldılmış formasıdır, “müdafə etmək, kömək etmək” mənasını verir. Yunan miflərində işlədilən adlardandır. *Herman* iki hissədən ibarətdir, “*hari*” – ordu, “*man*” - kişi mənasını verir. *Hugo Hugh* adının latın formasıdır. Həm ad, həm də soyad kimi istifadə olunur, “düşüncə, ruh” mənasını verir.

Amanda Amandus adının qadın cinsinə verilən formasıdır. Latın dilində “sevimli, sevgiyə layiq” kimi işlənir. *Barbara* “*barbaros*” sözündən götürülmüşdür və “xarici, əcnəbi” mənası verir. Əsasən, qadın keşişlərə verilən adlar sırasındadır. *Christina Christianus* adından götürülmüşdür, skandinavlar tərəfindən gətirilməsinə baxmayaraq, ingilis dilində XVII əsrdən etibarən geniş istifadə olunan adlar sırasında qeyd olunur. *Helen* yunan mifologiyasından götürülmüşdür və “məşəl” mənasını verir. *Isabella* adının da bir-neçə forması mövcuddur: *Isabel, Bella, Belle* və s.

İngilis dilində adlandırma prosesinə 1066-cı ildə normanların işğalı öz təsirini göstərmişdir. Həmin dövrdə anqlo-sakson qoşunları normanlar tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldı. Bununla da Norman hersoqu Vilhelm İngiltərə kralı elan olundu. Onun hakimiyyəti dövründə də məhz köç prosesi baş vermiş, onlar da öz dillərində yəni fransız dilində danışmağa başlamışlar. Qısa bir zamanda normanlar anqlo-sakson mənşəli adları sıxışdırmış, öz adlarından istifadə etməyə başlamışlar. Bu adlardan istifadə yüksək zümrənin təbəqələri tərəfindən baş tutmuşdur. İstifadə olunan norman antroponimlərindən *Hugo, Robert* kimi adları misal göstərmək olar. Lakin, anqlo-sakson adları tam olaraq yox olmamışdı. Əhalinin aşağı təbəqəsi tərəfindən də *Edward, Edmund* kimi anqlo-sakson mənşəli adlardan da istifadə olunurdu.” [18, s.77]

Normanların işğalından sonra ingilis dilində istifadə olunan bəzi adlara nəzər salaq.

William Willahelm adından götürülmüşdür. “*Will*” - arzu, istək, “*helm*” - dəbilqə mənasını verir. William normanlar tərəfindən sıx işlədilən adlardan idi. İngiltərədə Normandiya hersoqu Vilhelm İngiltərə kralı elan olunduqdan sonra, əsasən, yüksək təbəqənin nümayəndələri tərəfindən istifadə olunmağa başlandı. Bədii ədəbiyyatda isə V.Şekspirdən sonra işlənmişdir.

Robert iki hissədən ibarətdir, “*hrod*” - şan, şöhrət, “*beraht*” - parlaq, işıqlı mənasını verir. Fransa'nın iki kralı, üç Normandiya hersoqu tərəfindən istifadə olunduqdan sonra XI əsrdə ingilis dilinin ad sisteminə daxil olmuşdur. Bədii ədəbiyyatda isə *Robert Browning*, *Robert Burns*, *Robert Frost* kimi yazıçılarda bu adla rastlaşırıq.

Henry fransızlar tərəfindən ingilis dilinə gətirilmişdir. “*Heim*” - ev, “*ric*” - güc, qüvvət mənasını verir.

Alice adının qədim fransız dilində *Aalis*, *Adelais* kimi formaları vardır, lakin ingilis dilində *Alice* kimi mənimsənilmişdir. Daha sonra XIX əsrdə “*Alice's Adventures in Wonderland*” və “*Through the Looking Glass*” əsərlərindən sonra məşhur olan adlar sırasındadır.

Matilda X əsrdə Avropada tanınmış adlar sırasında idi və İngiltərəyə Normanlar tərəfindən gətirilmişdir. “*Maht*” - güc, “*hild*” - döyüş mənasını verir. XVIII əsrdən sonra *Maud* kimi qısaldılmış formasından da istifadə olunmuşdur. [62]

Şəxs adlarında normanların təsiri orta əsrlərdə getdikcə azalmağa başladı. XIII-XV əsrlərdə İngiltərədə demək olar ki, norman adlarından istifadə olunmamışdır. Orta əsrlər dövrünün bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Əsasən, bu dövrdə qədim adlardan istifadə artmış, kilsə hakimiyyəti və xristian dininin təsiri özünü göstərmişdir.

Orta əsrlərdə şəxs adlarında fərqli cəhətləri, əsasən, onların sonunda müşahidə etmək mümkündür. Odur ki, normanların dövründə spesifik olan -*et*, -*in* və -*on* şəkilçilərinin yerinə, -*cock*, and -*kin* və s. sonluqlarından istifadə olunmuşdur. Kiçiltmə məqsədilə bu şəkilçilərdən istifadə olunmuşdur. *Hankin*, *Hopkin*, *Jankin*, *Larkin*, *Wilkin*, *Simcock* və s. kimi adlar buna misal ola bilər. *Hankin Hann* adının,

Hopkin Hob adının, *Jankin Jan* adının, *Larkin Laurence* adının, *Wilkin William* adının, *Simcock* isə *Simon* adının orta əsrlərdə istifadə olunan variantlarıdır.

Orta əsrlərdə latın dilinin yazılış xüsusiyyətləri də özünü göstərirdi. Kişi adlarının sonunda əsasən *-us* şəkilçisindən istifadə olunurdu. *Aldus* adını buna misal göstərmək olar. O, *Aldous* adından götürülmüşdür və latın dilində “*eald*” - qədim, köhnə mənasında işlənir. İngilis dilində orta əsrlərdə nadir hallarda istifadə olunan adlar sırasında idi. Məşhur Britaniya yazıçısı *Oldos Leonard Haksli* (*Aldous Leonard Huxley*) bu adın daşıyıcılarından biri hesab olunur.

Qadın adları isə kişi adlarına *-a* şəkilçisi artırılmaqla formalaşırdı. Məsələn, *Edith*, *Joyce* kişi adları idisə, *Eda*, *Jocosa* onların qadın variantları idi. Həmçinin, latın dilində *-ae* sonluğu orta əsrlər dövründə *-e* sonluğu ilə əvəzləndi. *Amice*, *Malle*, *Molle*, *Rohese*, *Royse* və s. kimi qadın adlarını misal göstərmək olar. *-Ette*, *-ina* və *-ota* kimi şəkilçilər isə adların sonuna qoşularaq kiçiltmə mənasını verirdi.

XIII-XIV əsrlərdə işlənən kişi adlarına *Adam*, *Nicholas*, *Simon*, *Peter*, *Thomas*, *Richard*, *Roger*, *John*, *Walter* və s. qadın adlarına isə *Juliana*, *Beatrice*, *Emma*, *Cecily*, *Margery* və s. misal göstərmək mümkündür.

Orta əsrlərin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də eyni adın bir-neçə variantı mövcud idi. Bu da həmin dövrdə normanların təsiri, kilsə hakimiyyəti, qədim adlardan istifadə kimi hallardan irəli gəlirdi. Məsələn, *Ferand Ferdinand* adının bir forması hesab olunur və mənası “hazır olmaq” deməkdir. Onun *Ferant*, *Ferentus*, *Ferrand*, *Ferrant* və s. kimi variantları da vardır. Buna ən yaxşı misal *Fulk* adı ola bilər. Çünki, onun *Folc*, *Fulco*, *Fulke*, *Fulko*, *Folke*, *Foulk*, *Foulque*, *Folkes*, *Fulcher*, *Fulchard* və bir çox variantı mövcuddur.

Qadın adlarında da buna çoxlu misal göstərmək mümkündür. *Emmeline Emma* və *Amelia* adlarının birləşməsindən yaranan mürəkkəb adlar sırasındadır. Onunla eyni mənanı ifadə edən çoxlu nümunələr vardır: *Emeline*, *Emblen*, *Enmeline*, *Emeloth*, *Emelote*, *Emelin*, *Emelot*, *Emlyn*, *Emelisse* və s. *Millicent* də məşhur olan adlardan biri idi. “*Amal*” - əmək, zəhmət və “*swinth*” - güc, qüvvət mənasını verir. *Milla*, *Mylla*, *Mille*, *Milisent*, *Melisenda*, *Milisandia*, *Millesant*, *Milicenta* və s. kimi variantları vardır.

XIV əsrin sonlarında şəxs adlarında Bibliyanın təsiri öz əksini tapmışdır. Çünki, bu dövrdə Bibliya ilk dəfə olaraq ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur. Bununla da, xristian adları yayılmağa başlamışdır. Bu dövrdə ən çox işlənən kişi adlarına *Thomas, Abraham, Mark, John* və s. misal göstərmək mümkündür. *Susan, Veronika, Elizabeth, Anne, Mary* və s. adlar isə qadınlara ən çox verilən adlar sırasında yer alır.

Bibliyanın təsirindən sonra ingilis dilində istifadə olunan adların etimologiyasına nəzər saldıqda, yəhudi dilinin təsirini görməmək mümkün deyil. Əsasən, yəhudi tanrılarının bəzi elementləri, şəxs adlarında öz əksini tapır. Bir misala baxaq.

John Johannes adının ingilis variantıdır. Yəhudi dilində isə *Yochanan* adından götürülmüşdür və “*Yahweh dəyərlidir*” mənasını verir. *Yahweh* isə yəhudilərin tanrıları hesab olunur, *Yod Heh Vav Heh* kimi dörd ünsür vasitəsilə formalaşmışdır.

Bibliyanın təsirilə xristian dininin də təsiri getdikcə artmışdır. Yüksək zümərənin nümayəndələri xristian adlarından istifadə etdikləri halda, aşağı təbəqənin nümayəndələri bundan imtina etmişdir. Xristianlıqdan əvvəl İngiltərədə büt-pərəslilik geniş yayıldığına görə, aşağı zümərdən olanlar uşaqlarına həmin adları verməyə davam edirdilər. Bu dövrdə *Christopher/Christian, Christy, Gabriel, Isaac, Jordan, Joseph* və s. kişilərə; *Eva, Sarah, Susannah, Lillian* və s. qadınlara verilən adlar sırasında idi.

Noah yəhudi dilində *Noach* adından götürülmüş, “rahatlıq”, “istirahət” mənalərini ifadə edir. İngilis dilinə xristianlığın təsirilə gətirilmiş, amma, protestantların çevrilişindən sonra, əsasən, puritanlar tərəfindən istifadə olunmuşdur. Sonrakı dövrlərdə isə onun *Noe, Noes, Noy* kimi variantları da işlədilmişdir. [60]

İngilis dilində ad sisteminə xristianlıq və Bibliya qədər mifologiya da öz təsirini göstərmişdir. Mifoloji şəxs adlarından istifadə həmin dövrdə miflərin və əfsanələrin geniş yayılmasından irəli gəlir. “*Thor*” əfsanələri və “*Beowulf*” kimi miflərdə istifadə olunan adlar əhalinin müəyyən təbəqələri tərəfindən işlədilirdi.

“*Beowulf*” anqlo-sakson mənşəlidir və iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. “*Beo*” - bal arısı, “*wolf*” - canavar mənasını verir. *Beowulf* eyni adlı əfsanənin qəhrəmanıdır, VIII əsrdə anonim olaraq yazılmışdır. Orta əsrlərdə *Beowulf*,

Grendel, Hrodgar, Beow, Halfdane, Hrethric, Sigemund, Breca və s. kimi əfsanədəki ana xarakterlərin adlarından gündəlik həyatda şəxslərə vermişlər. [55, s. 221]

“*Thor*” əfsanələrinin də qəhrəmanlarının adları orta əsrlər üçün səciyyəvi olan adlardandır. Məsələn, *Taranis* “*taran*” sözündən götürülmüşdür, mənası “ildırım, şimşək” deməkdir. *Taranis* əfsanələrdə şimşək allahlarından biridir. *Alvis* də əfsanələrdə *Thrud* adlı qəhrəmanla evlənən allahlardan biridir. *Balder, Odin, Frigg, Thrud, Loki, Hoder* və s. kimi adlar ingilis dilinə miflərdən sonra daxil olan xüsusi isimlərdir.

Orta əsrlərdə ingilis dilinə daxil olan adlarda bədii ədəbiyyat öz təsirini göstərmişdir. V.Şekspir tərəfindən yazılan “*Romeo və Juliet*“, “*Hamlet*” poemalarında istifadə olunan adlara insanlar tərəfində maraq doğmuşdur. *Julia, Julietta, Viola* adları ən çox verilən adlar sırasında yer alır. Həmin dövrün məşhur yaradıcılarından biri hesab olunan C.Svift *Stella* adını ingilis dilində adlar sırasına daxil etmişdir. [18, s.83]

Müasir dövrdə advermədə müəyyən dəyişiklər müşahidə olunmuşdur. Artıq televiziya kanalları inkişaf etmiş, teatrların sayı artmış, tamaşalar nümayiş etdirilmişdir. Bütün bunlar advermədə özünü göstərən faktorlardan hesab olunur.

“*Star Wars*” müasir dövrün ən məşhur filmlərindən biri hesab olunur. Filmdə göstərilən xarakterlərə insanlar tərəfindən maraq doğmuş və şəxs adlarında onlardan istifadə olunmuşdur. Məsələn, *Anakin* filmdə *Darth Vader* kimi tanınan xarakterlərdən biridir. Filmin rejissorunun da soyadı *Annakin* olduğuna görə, həmin ad müasir ingilis dilində istifadə olunan adlardandır.

XX əsrin ən məşhur televiziya verilişlərindən biri “*Xena: Warrior Princess*” olmuşdur. Həmin vaxtdan sonra *Xena, Xenia* kimi adlar populyar olmuşdur.

XX əsrin məşhur filmlərindən biri olan “*Indiana Jones*” nümayiş olunduğu dövrdən sonra *Indy, Indiana* kimi adlar populyar olmuşdur.

XXI əsrdə statistikaya əsasən kişilərə ən çox *Lukas, Oliver, Mark, Jacob, Jason, Philip, Daniel, Brian, David, Charles, Peter, Leo, Jack, James, Richard, Bruce, Liam, Michael* və s.; qadınlara isə *Anna, Emma, Sofia, Olivia, Emily, Emilia,*

Lena, Jane, Mary, Linda, Fiona, Sharon, Julia, Sarah, Keith, Caroline, Tracey və s. kimi adlar verilmişdir. [62]

Ləqəblər də həmçinin antroponimiyanın tədqiqat sahəsinə aiddir. Hər-hansı bir kollektivdə insanlar arasında unsıyyəti asanlaşdırmaq məqsədilə ləqəblərdən istifadə olunur. Ləqəblərin işlənmə dairəsi çox genişdir. İstər real həyatda insanlara, istərsə də bədii əsərlərdə personajlara və yaxud toponimliyə əsaslanaraq hər-hansı bir əraziyə ləqəb verilməsi mümkün hadisələrdəndir.

Bəzi qaynaqlarda qeyd olunur ki, ləqəblər yalnız antroponimiyanın yox, həm də toponimiyanın tədqiqat sahəsi olmalıdır. Lakin, ləqəblər ilk peyda olduqları vaxtdan bəri şəxs adlarında təzahür etmişdir. Ləqəblərin cuzi bir hissəsi coğrafi obyektlərə aid edilir. Buna görə də, ləqəblər antroponimiyanın tədqiqat sahəsi hesab olunmalıdır. Bundan əlavə, məlumdur ki, ləqəblər antroponimiyanın əsas yox, köməkçi ad kateqoriyasına aid edilir. Əsas ad kateqoriyasına aid olan şəxs adları və soyadlar rəsmi xarakter daşıyır, lakin ləqəblər və təxəllüslər qeyri-rəsmi xarakter daşdığından onlar köməkçi ad kateqoriyasına aid edilir. Aydındır ki, ləqəblər qeyri-rəsmi olduğuna görə, bugünə qədər onların əksəriyyəti gəlib çıxmamışdır.

Ləqəb və təxəllüs bir-birindən bir sıra xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Əvvəla, ləqəb şəxsə xüsusi adından əlavə xarakterik xüsusiyyətlərinə görə başqaları tərəfindən verilən adlar hesab olunduğu halda, təxəllüs şəxsin müəyyən səbəblə əlaqədar olaraq özü üçün uyğun bildiyi xüsusi addır. Bundan əlavə qeyd etməliyik ki, ləqəblərin bugünə daha az gəlib çıxmasının səbəbi, təxəllüslərə müqayisə ilə onun qeyri-rəsmi olmasıdır. Çünki, təxəllüslər rəsmi sənədlərdə qeyd olunur və geniş yayılır. Lakin, ləqəblər rəsmiləşmir, buna görə də, məhəlli xarakter daşıyır. Təxəllüs və ləqəb arasındakı digər bir fərq isə ondan ibarətdir ki, ləqəblər şəxslərə başqaları tərəfindən verildiyinə görə, onlar həm müsbət, həm də mənfi keyfiyyətləri əks etdirə bilər. Lakin, təxəllüslərdə şəxs onu özü götürdüyünə görə, əsasən müsbət keyfiyyətli olur. Təxəllüslər xalq yazıçıları və yaxud şairlər tərəfindən götürüldüyü halda, ləqəblər istənilən şəxsə verilirdi. Bunu da qeyd etməliyik ki, ləqəblərin yaranma tarixi təxəllüslərə nisbətən daha qədimdir.

İngilis dilində ləqəblər şəxslərə bir-sıra xüsusiyyətlərə görə verilir. Ləqəb verilərkən bəzən onun adı və soyadı belə nəzərə alınır. Buna misal olaraq “*Formula 1*” yarışlarında bir-neçə dəfə çempion olan məşhur pilot Andreas Nikolausu göstərmək mümkündür. Ona soyadına uyğun olaraq “*Niki Lauda*” ləqəbi ilə müraciət olunurdu.

Şəxsin həm daxili, həm də xarici xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq onlara ləqəblərin verilməsi geniş yayılmış üsullardandır. Xarici xüsusiyyətlər dedikdə onların boyu, çəkisi, saçının rəngi, gözünün rəngi, saçının tipi, sifətinin quruluşu və s. nəzərdə tutulur. Əgər şəxsin çəkisi normaldan çoxdursa, ona “*Fat*”, “*Stout*”, “*Gross*”, “*Baloon*”, “*Tubby*”, “*Porky*”, “*Tank*” kimi ləqəblər, yaxud çəkisi azdırsa, ona “*Thin*”, “*Slim*”, “*Skinny*”, “*Lanky*”, “*Broomstick*” və s. kimi ləqəblər verilir. Gözünün rənginə uyğun olaraq “*Blue-eyed*”, “*Gingerly*”, saçının rənginə uyğun olaraq “*Blondie*”, “*Carrots*”, “*Reddy*”, saçının formasına görə “*Curley*”, sifətinin quruluşuna görə isə “*Pudgy*”, “*Swanny*”, “*Cave*”, boyuna görə ucaboylu şəxslərə “*Lofty*”, “*Long*”, qısaboylular üçün isə “*Shorty*”, “*Tiny*” və s. kimi ləqəblərdən istifadə olunur.

Şəxsin xarakterik xüsusiyyətləri də nəzərə alınaraq verilən ləqəblərin də sayı az deyil. Bu zaman ən məşhur ləqəblərdən biri 1979-1990-cı illərdə Birləşmiş Krallıqda Baş Nazir kimi fəaliyyət göstərən və çox güclü iradəyə malik olan M.Tetçərə (M.Thatcher) verilən “*The Iron Lady*” ləqəbidir. Ona bu ləqəb siyasətdəki addımlarına, liderlik prinsipinə və güclü iradəsinə görə verilmişdir. Siyasətdə istifadə olunan ləqəblər çox məşhurdur. Onlardan Amerika Birləşmiş Ştatlarının 16-cı prezidenti T.Ruzveltə onun sərt və güclü xarici siyasətinə qarşı xalq tərəfindən verilən ləqəbləri misal göstərmək olar. Ona bu siyasətinə görə xalq “*The Raw Dealer*” ləqəbini vermişdir.

Pessimist və daimi mənfi fikirli şəxslərə “*Debby Downer*” ləqəbi verilir. Bu ləqəb 2004-cü ildə Reyçel Syuzan Drəç (*Rachel Susan Dratch*) tərəfindən qələmə alınmış eyniadlı xarakterə əsaslanaraq verilmişdir. Çox danışan insanlara da bəzi ləqəblər verilmişdir. Məsələn, “*Chatterbox*”, “*Babblemouth*”, “*Gabber*”, “*Gossiper*”, “*Gossipmonger*”, “*Busybody*”, “*Loudmouth*”, “*Motor-mouth*” və s.

Bilikli və qabiliyyətli insanlar üçün “*Einstein*”, “*Nerd*” kimi, gözəl görünüşlü qadınlara isə “*Stunning Signe*” kimi ləqəblər verilir.

Ləqəblərin işlənmə dairəsi çox genişdir. Tarixdən bugünə qədər ləqəblərin əksəriyyəti gəlib çıxmamışdır. Lakin, bədii əsərlərdə istifadə olunan ləqəblər yazılı abidə olduğundan bugün də istifadə olunur. Bədii əsərlərdə bəzən müsbət və yaxud mənfi qəhrəmanların xarakterlərini, xarici və ya daxili xüsusiyyətlərini, əsərdə sözügüdən hadisəni və s. təsvir etmək üçün ləqəblərdən istifadə olunur. Bədii əsərlərdə ləqəblər həm şəxs adlarının qarşısında, həm də bütövlüklə adların əvəzinə işlənir. C.Rouling (J.K.Rowling) özünün “Harry Potter” əsərlərində xarakterlərə maraqlı ləqəblər vermişdir. Yazıçı *Alastar Moody* yerinə “*Mad-Eye*”, *Lord Voldemort* yerinə isə “*The Dark Lord*” ləqəblərindən istifadə etmişdir.

Ç.Dickens (Ch.Dickens) də həmçinin öz əsərlərində ləqəblərdən istifadə edən yazıçılar sırasındadır. “*Oliver Twist*” əsərində *Jack Dawkins* xarakterinə “*Artful Dodger*”, “*A Christmas Carol*” əsərində *Tim Cratchit* xarakterinə “*Tiny Tim*”, “*Great Expectations*” əsərində isə *Philip Pirrip* xarakterinə “*Pip*” ləqəbləri verilmişdir.

Əgər şəxslərə verilən adlar çox uzun və yaxud tələffüzü çətindirsə, bu zaman onlar qısaldılaraq onlara ləqəblərlə müraciət olunur. Müasir ingilis dilində *Edmund*, *Edward* adları yerinə *Ed*; *Joan*, *Joanna*, *Jhon*, *Joseph* adları yerinə *Joe*; *Robert* yerinə *Rob*, *Bob* və s. kimi ləqəblər məşhurdur.

İngilis dilində coğrafi obyektlərə verilən ləqəblər də vardır. Lakin, onlar şəxslərə verilən ləqəblərə nisbətən geniş yayılmamışdır. Bir neçə misala nəzər salaq: *Miami* - “*The Magic City*”, *Dublin* - “*The Fair City*”, *San Francisco* - “*Frisco*”, *Rio de Janeiro* - “*Marvelous City*”, *Salzburg* - “*White City*”, *Mumbai* - “*The City of Dreams*”, *Singapore* - “*The Lion City*”, *Palermo* - “*The Happy*” və s.

Xüsusi adlar ümumi adlarda olduğu kimi sintaktik, semantik və struktur xüsusiyyətlərə malikdir. Eynilə, antroponimiya da bu kimi səciyyəvi cəhətləri özündə birləşdirir. Yəni, ingilis dilində də şəxs adları arasında çoxmənalılıq, omonimlik, antonimlik və s. özünü göstərir.

Struktur cəhətdən şəxs adlarını sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç qrupa ayırmaq mümkündür. Quruluşca sadə adlar ingilis dilində ad sisteminin təxminən

70%-ni təşkil edir. Qədim anqlo-sakson tayfalarının hakimiyyəti zaman mürəkkəb adlara üstünlük verilməsinə baxmayaraq, orta əsrlərdən başlayaraq artıq sadə adların istifadəsinə üstünlük verilmişdir. Lakin, yenə də həm düzəltmə, həm də mürəkkəb adların istifadəsinə də rast gəlinirdi. Müasir dövrdə isə sadə adların istifadəsi kütləvi formada artmışdır, düzəltmə və mürəkkəb adlara isə nadir hallarda rast gəlinir.

2015-ci ilin statistikasına nəzər saldıqda ən çox istifadə olunan kişi adlarına *Ezra, Chase, Kevin, Tyler, Roman, Cole, Luis* və s.; qadın adlarına isə *İvy, Jade, İsla, Kayla* və s. kimi adları misal göstərmək mümkündür. 2016-cı ildə isə *Carlos, İvan, Abel, Eric, Lyla, Eden, Sara, Rose* və s. adları şəxslərə ən çox verilən adlar sırasındadır. Nəhayət, 2017-ci il tarixində *Noah, Liam, Daniel, Logan, Lucas, David* və s. oğlanlara; *Sofia, Ella, Harper, Emily, Emma, Mia, Chloe* və s. qızlara ən çox verilən adlardır. Əlbəttə, bu statistika təxminidir. Lakin, ümumi nəzər saldıqda müasir dövrün ən çox tələb görən adları sadə adlar hesab olunur. [59]

İngilis dilində çox sıx rast gəlinən bəzi adlar zamanla qısaldılaraq, sadələşdirildi. Bununla da, həmin antroponimlərin sadə variantları artmağa başladı. Məsələn;

Edward - *Ned, Ted, Ed* və s.,
 Petronella – *Pen, Purn, Paron, Peron, Perro, Peryn* və s.,
 Letitia - *Lece, Lecy, Lete, Lett, Lette, Lecia, Lycia, Letia* və s.,
 Laurencia - *Lall, Laly, Lora, Lore, Lorie* və s.,
 Juliana - *Gille, Juet, July, Gilia, Jill, Gill, Gyly* və s.,
 Doucebelle - *Douce, Douze, Duce, Duve, Duza* və s.,
 Beatrice - *Bea, Bete, Bee, Tris, Trix, Bett, Bete* və s.,
 Amabel - *Map, Mopp, Mab, Bell* və s.

Quruluşca düzəltmə antroponimlər ingilis dilində çoxluq təşkil edir. Sadə adlar düzəltmə adlara nisbətən tələffüzü asan olduğu üçün daha çox üstün tutulur. Lakin, bədii ədəbiyyat, mifologiya, astronomiya və s. təsirilə düzəltmə adların sayı artmışdır.

Düzəltmə antroponimləri formalaşdırmaq üçün şəkilçilərdən istifadə etməklə yanaşı, həm də sadə antroponimlərin sonuna əzizləmə və yaxud kiçiltmə mənalı ifadələrin də əlavə olunması geniş yayılmış qaydalardan biri hesab olunur. Məsələn:

Alan kişi adı kimi istifadə olunur. Onun derivasiyalı variantlarına isə bunları misal göstərmək mümkündür. *Alans, Allie, Ally, Allyn, Alanis* və s.

Edward – Eddie, Neddie, Nettie, Nette, Neddy və s.

Robert - Robbie, Robby, Robi və s.

Qeyd etməliyik ki, kiçiltmə və yaxud əzizləmə vasitəsilə düzələn antroponimlərin sonuna adətən *-i, -ie, -y* kimi suffikslər əlavə olunur.

Adətən, düzəltmə antroponimlərdən cins kateqoriyasını formalaşdırmaq üçün də istifadə olunur. Bu zaman affikslər vasitəsilə kişi cinsində olan adlar qadın cinsinə, yaxud əksinə qadın cinsində olan adlar kişi cinsinə keçir. Adlar nəinki suffikslər vasitəsilə düzəlir, həm də daxildən dəyişərək də derivasiya yaratma imkanına malikdir.

Adətən kişi cinsində olan adlardan qadın adları yaratmaq üçün ingilis dilində *-a, -na, -ia, -ana, -ina, -e* suffiksləri sözlərin sonuna artırılır. Məsələn;

Gabriel - Gabriela, Daniel - Danielle, Robert - Roberta, Paul - Paula, Victor - Victorina və s.

Quruluşuna görə mürəkkəb olan adlar isə ingilis dilində istifadəsi sadə və düzəltmə antroponimlərə nisbətən daha aşağı səviyyədə olanlardır. Bunun səbəbi isə onların tələffüzünün nisbətən çətin olmasından irəli gəlir. Amma, yenə də ingilis dilində mürəkkəb adlara da kifayət qədər rast gəlinir. Bir neçə misala nəzər salaq:

Boniface ingilis və fransız dilində nadir formada istifadə olunan adlardandır. İki sözün birləşməsindən yaranan mürəkkəb addır. “*Boni*” - yaxşı, “*face*” - üz, sifət mənasını verir. İngilis dilində orta əsrlərdə populyar olan bu ad kişi cinsinə verilən adlardandır.

Brenton kişi cinsinə verilən ingilis adlarından biridir. Burada tələffüzü asan olsun deyə sözlərdəki bəzi hərflər ixtisar olunmuşdur. “*Brian*” - od, alov, “*town*” - şəhər sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Toponim tərkibli mürəkkəb şəxs adı hesab olunur. *Criffton, Croffton* kimi adlar da bu qəbildəndir.

Dunstan iki hissədən ibarətdir. Latın dilində “*dun*” - qaranlıq, “*stone*” - daş mənasını verir. Əsasən, anqlo-sakson tayfalarının vaxtında bu ad məşhur olmuşdu. Lakin, orta əsrlərdə demək olar ki, bu ad şəxslərə verilməmişdir.

Dylan adı isə həm qədim, həm də müasir ingilis dilində populyar olan adlardandır. Qədim ingilis dilində “*dy*” - möhtəşəm, əzəmətli, “*ilan*” - axıntı mənasını verir. Mifologiyada qəhrəman və tanrılardan birinin adı kimi çəkilir.

Egbert latın dilindən olub, “*eg*” – künc, “*bert*” - parlaq, işıqlı mənasını verir. Normanların basqınlarından sonra, onlar tərəfindən ingilis dilinə daxil olan və sonrakı dövrlərdə bəzi ingilis krallarına verilən adlardandır.

İngilis dilində bəzi mürəkkəb tərkibli antroponimləri yaratmaq üçün onların sonuna cins kateqoriyasını bildirən vasitələr əlavə olunur. Bu zaman onların kişi və yaxud qadın cinsinə aid olduğu elə məhz ilk baxışdan bizə məlum olur. Onu da qeyd etməliyik ki, ingilis dilində bu sistem üzrə antroponimlərin formalaşdırılması geniş yayılmış qaydalardan biridir. Bu qaydaya əsaslanaraq antroponimlərin iki növü ayırd edilir: 1) matronimlər; 2) patronimlər. [56, s.17-18]

-Son tərkibli sözlər ingilis dilində soyadların formalaşdırılması üçün nəzərdə tutulan üsullardandır. *Jackson, Jefferson, Nelson, Tennyson, Edison, Hudson* və s. buna misal göstərmək olar. Lakin, bəzi -son tərkibli soyadlar qadın cinsində istifadə olunur. Məsələn, *Emerson, Madison* və s.

Derivasiya vasitəsilə düzəlmiş antroponimlərdə bəzi prefikslər də, patronimik mənə ifadə edir. İngilis dilində -*fitz* ön şəkilçisi kişi cinsini ifadə edən soyadları formalaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, *Fitzgerald, Fitzhugh* və s.

Kişi cinsini ifadə edən adlar kimi, eynilə, qadın cinsini də ifadə edən mürəkkəb adlar da mövcuddur. İngilis dilinə mifologiyanın təsirilə daxil olmuş adlarda bu keyfiyyəti müşahidə edirik. Lakin, həmin adlar vaxtilə sıx istifadə olunmamışdır. *Deirdre* və *Winona* adları buna misal ola bilər. “*Deirdre*” adı “qadın” və “bilinməyən” sözlərinin birləşməsindən yaranan və qadın cinsini ifadə edən adlardandır. “*Winona*” isə “ilk doğulmuş qız” mənasında işlənən adlardandır. Müasir ingilis dilində ən çox istifadə olunan matronimlərə *Beaton, Custer, Tiffany, Parnell, Hilliard, Marriott, Babbs, Megson* və s. misal göstərmək mümkündür.

2.2. İngilis dilində istifadə olunan soyadların və təxəllüslərin linqvistik xüsusiyyətləri.

Soyadların tarixi şəxs adları qədər qədim deyildir. Cəmiyyətin inkişafı, ticarət əlaqələrinin təşəkkül tapması əhalinin sayının artmasına səbəb oldu. Eyniadlı şəxslərin sayı artıqca onları bir-birindən fərqləndirmək də çətinləşdi. Bu kimi problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə bir müddət şəxsin adı qarşısında ata adından istifadə olunurdu. Lakin, sonrakı dövrlərdə adların qarşısında istifadə olunan ata adlarını ləqəblər əvəz etməyə başladı.

Hər bir ailədə nəsil, soy, kök, tayfa anlayışı zəruridir. Elə məhz soyadın yaranması da insanların hansı nəslə mənsub olmasından irəli gəlir. Başqa sözlə desək, ailə və nəsil soyadların əsasını təşkil edir. Cəmiyyətdə hər bir şəxs müəyyən bir ailəyə və yaxud nəslə mənsubdur. Soyadın müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, o, cəmiyyətdə hər bir şəxsi və onun mənsub olduğu ailə üzvlərini, qohumluq münasibətlərini digər bir şəxsdən, onun ailə üzvlərindən və qohumlarından fərqləndirməyə xidmət edir. Bu funksiyanı ata adı və yaxud ləqəb soyadı kimi yerinə yetirə bilmir. Soyadın mühüm bir cəhəti də odur ki, o, bütün bir ailənin adını qoruyub saxlayır və onu nəsildən-nəslə ötürür.

Soyadların yaranma tarixi hər bir dildə müxtəlif vaxtlara təsadüf edir. İlk dəfə soyadların yaranması XI əsrdə İtalyada qeyd olunmuşdur. Daha sonra isə Almaniya və Fransa kimi ölkələrdə XII əsrdə təşəkkül tapmışdır. Yaranma tarixləri XI-XII əsrləri göstərsə də, soyadların ümumi şəkildə istifadəsi XIV əsrdə olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində isə ilk soyadların yaranması rusların da təsirilə XIX əsrdə olmuşdur. Dünyanın bəzi yerlərində soyadların yaranması çox gec tarixlərə təsadüf edir. Yaponiya, Misir və s. kimi ölkələr buna misal ola bilər. XX əsrdə həmin ölkələrdə soyadlar kütləvi formada istifadə olunmuşdur. Elə yerlər mövcuddur ki, soyadlar ümumiliklə qəbul olunmamışdır.

İngilis dilində soyadların XII əsrdə normanların təsirilə yaranmasına baxmayaraq, XIII-XIV əsrlərdə kütləvi şəkildə işlənmə dairəsi genişlənməmişdir. Norman tayfalarının İngiltərəni işğalından qabaq soyadlar yerinə ləqəblərdən istifadə

olunurdu. Lakin, işğaldan sonra ölkədə ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, əhalinin digər xalqlarla qaynayıb qarışması şəhərlərin inkişafına səbəb oldu və ləqəblər artıq şəxsləri bir-birindən fərqləndirməyə xidmət etməməyə başladı. Bununla da, əhali tərəfindən yeni bir antroponimik vahid olan soyadlardan istifadə olunmağa başlandı. İlk soyadlar norman tayfalarının təsiri ilə yarandığından, qrammatik cəhətdən də onların qaydalarına uyğun idi. Lakin, bu qaydalar yerli əhali, əsasən də, aşağı təbəqənin nümayəndələri tərəfindən asanlıqla qəbul olunmadı. Onlar hələ də adların qarşısında ləqəb və ata adından istifadəyə davam edirdilər. Elə məhz müasir dövrdə işlənən soyadların etimologiyasına nəzər saldıqda onların əksəriyyəti ləqəblərə əsaslanır.

Soyadlar ictimai mühitdə cəmiyyət üzvləri arasında istifadə olunduğundan onlar bir sıra dillərdə müxtəlif etimoloji xarakter daşıyır. Yəni, bəzi dillərdə soyadlar ləqəblərə əsaslansa da, digərlərində isə şəxs adları əsas mövqe daşıyır. Soyadlar ilk formalaşmağa başladığı dövrdən onlarda qəbilə və tayfa adlarının təsiri müşahidə olunur. Bu zaman kişi adları əsasında patronimik soyadlar təşəkkül tapmışdır. İngilis dilində soyadların formalaşması prosesinə normanlardan başqa, alman, skandinav, irland, danimarka xalqlarının da təsirini qeyd etməliyik. Bunu da əlavə etməliyik ki, ingilis dilində soyadlar İrlandiyada təşəkkül tapdıqdan sonra kütləvi şəkildə istifadə olunmuşdur. İngilis dilində soyadların əvvəlində ön şəkilçilərin işlənməsi xarakterik deyil. Lakin, irland dilində istifadə olunan *-mac*, *-o* kimi ön şəkilçilər sonrakı dövrlərdə ingilis dilinə də daxil olmuşdur. Həmçinin, alman dilində soyadların sonuna artırılan şəkilçilər ingilis dili ilə olduqca yaxınlıq göstərir. Norman xalqları tərəfindən keçmiş soyadlar ingilis dilində istifadə olunan soyadların əsasını təşkil edir. Sonu *-son*, *-ton*, *-s* ilə bitən soyadlar norman dilindən ingilis dilinə daxil olmuşdur.

İngilis dilində işlənən soyadların istər struktur, etimoloji, istərsə də tipoloji xüsusiyyətləri vardır. Əvvəla, bir çox dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də soyadlar ad və orta addan sonra yerləşir. Bəzi dillərdə iki və daha artıq soyadından da istifadə olunur. Lakin, bu qayda ingilis dilinə aid deyil. Hər bir şəxsin daşdığı soyad onun mədəniyyətini əks etdirir. Bir növ şəxs soyadı ilə öz ölkəsinin mədəniyyətini təmsil

edir. Bu da onu dünya xalqları arasında tanıtmğa xidmət edir. Ümumiyyətlə, bəzi istisnaları nəzərə almasaq, əksər dillərdə uşaq doğulduqdan sonra ona atasının soyadı verilir.

Avropa ölkələrində adlandırma prosesi dünyanın digər ölkələrinə nisbətən bir-birinə istər etimoloji, istərsə də struktur cəhətdən yaxınlıq təşkil edir. Bu prosesi ingilis dilində də müşahidə etmək mümkündür. İngilis dilinə irland, ispan, fransız, çex dilindən soyadlar daxil olmuşdur. Fransız və ingilis dilində soyadlar kütləvi sürətdə istifadə olunmağa XIII-XIV əsrlərdə başlanılmışdır. XIII əsrdə soyadlar İrlandiyada normanlar tərəfindən istifadə olunmağa başlandıqdan sonra Böyük Britaniyada da bu ənəni ilk dəfə normanlar davam etdirmişdir.

İngilis dilində istifadə olunan soyadların etimologiyasına nəzər saldıqda onların həm bir, həm də birdən çox mənbədən gəldiyi müşahidə olunur. Buna əsaslanaraq, soyadlar *monogenetik* və *poligenetik* olmaqla iki qrupa ayrılır. Bu bölgü soyadların tipologiyasına əsaslanır. Müasir ingilis dilində hər iki qrupun nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Monogenetik soyadlara misal olaraq *Tregear* soyadını göstərmək olar. İngiltərənin cənub-qərbində, yarımada yerləşən Kornvol (Cornwall) şəhərində əhali tərəfindən danışılan korniş dilindən bu soyad ingilis dilinə daxil olmuşdur. Həmin soyad ilə bağlı başqa bir mənbə qeyd edilmir.

Poligenetik soyadlara isə *Adams* və *Brown* kimi soyadlarını misal göstərmək mümkündür. *Brown* soyadının ingilis dilinə bir çox mənbədən gəldiyi güman edilir. Çünki, alman dilində *Braun*, *Brune*, *Braune* kimi, italyan dilində isə *Bruno* və *Brunetti* kimi variantları mövcuddur və bu soyadı ingilis dilinə *Brown* formasında assimilyasiya olunmuşdur. *Adams* soyadının isə çex dilində *Adamik*, italyan dilində *Adami*, *Adamo*, şotland dilində *Acheson*, *Aitken* kimi variantları mövcuddur. İngilis dilinə isə *Adams*, *Adamson* formasında assimilyasiya olunmuşdur. Misallardan aydın olur ki, eyni soyad bir çox mənbədən dilə daxil ola bilər. Müasir ingilis dilində işlənən *Smith*, *Newton* və *Brown* kimi soyadlar poligenetik soyadlara nümunə ola bilər. [56, s.16]

Soyadların digər bir klassifikasiyası onun gəldiyi mənbəyə əsaslanır. Buna görə də, biz gəldiyi mənbəyə əsasən soyadları bir neçə qrupa ayıra bilərik. Bunlardan biri

patronimik soyadlar hesab olunur. Patronimik soyadlar ata adı, baba adı və kişi adları vasitəsilə yaranan soyadlar hesab olunur.

Soyadlar formalaşarkən iki əsas ənənə nəzərə alınır. Bunlardan biri yerli, digəri isə dini adlandırma ənənəsi hesab olunur. Yerli adlandırma zamanı yerli dilin bütün xüsusiyyətləri nəzərə alınır. “*Counsel*” və “*protection*” sözlərindən yaranan *Raymond* soyadı yerli ənənəyə əsaslanan soyadlardan biri hesab olunur. Dini adlandırma ənənəsi zamanı dini pərəstiş əsas götürülür. Məsələn, ingilis dilində xristianlığın təsirilə formalaşan soyadlar yəhudi dininin təsiri ilə formalaşanlardan daha çoxdur. Xristian keşişlərinin adları, kilsə və Bibliyanın təsiri digər dinlərə nisbətən adlandırmada daha üstün tutulmuşdur. Buna görə də, ingilis dilində patronimik adların əksəriyyəti dini xarakter daşıyır.

Patronimik soyadların ən sadə nümunəsi şəxsin öz adının qarşısında ata adının istifadə olunmasıdır. Bundan əlavə, patronimik soyadların bir sıra göstəriciləri mövcuddur. Bunlardan biri soyadların sonunda şəkilçilərin istifadə olunmasıdır. Müasir ingilis dilində antroponimik vahidlərin sonunda -s, -ing, -son kimi şəkilçilər patronimik soyadların yaranmasında mühüm rol oynayır. *Hobson*, *Dobson* və s. kimi soyadlar patronimik soyadlardır.

Mənbəsinə görə soyadların digər bir növü isə matronimik soyadlardır. Matronimik soyadların xarakterik xüsusiyyəti onların ana və qadın adlarından düzəlməsidir. Onlar patronimik soyadlara nisbətən daha az istifadə olunur. Xüsusilə də, orta əsrlər dövründə kilsənin və xristianlığın hökmran olduğu zamanlarda matronimik soyadlar daha da sıxışdırılmışdır. Həmin zamanlarda dul qadınlar tərəfindən daha çox işlədilmişlər. *Catling*, *Dyott*, *Marguerite* və s. kimi soyadlar matronimik soyadlara misal ola bilər. Matronimik adlara müxtəlif dinlərin də təsiri olmuşdur. Yəhudi dinində matronimik soyadların istifadə olunması hadisəsi müşahidə olunur. *Rifkind*, *Reise* və s. kimi soyadlar yəhudi dininin təsirilə yaranan matronimik soyadlar hesab olunur. Matronimik soyadlar müasir dövrə qədər müəyyən qədər formasını da dəyişmişdir. *Roseman* ilk dəfə *Royze* formasında yaranmışdır. Həmçinin, *Perlman* ilk zamanlarda *Perl* və yaxud *Pearl* formasında yaranmışdır.

Soyadların digər bir növü isə yer adları əsasında yaranan soyadlardır. Onlar əsasən iki kateqoriyada qruplaşdırılır. Bunlardan biri yerli adlar hesab olunur. Yerli adlar ölkə, şəhər, kənd, dağ, təpə və s. adları əsasında formalaşır. İngilis dilində yerli adların əsasən iki komponentli variantlarına rast gəlinir. Komponentlərdən biri sifət, digəri isə isim olur. Məsələn, *Bradford* soyadı “*the broad ford*” sözlərinin birləşməsindən, *Redhill* isə “*the red hill*” sözlərinin birləşməsindən yaranan yerli soyadlardır.

Yer adları əsasında yaranan soyadların digər bir növü *topoqrafik* soyadlar hesab olunur. Onun yerli soyadlardan fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar insan əli ilə düzəldilmiş obyektlərin adları əsasında formalaşmışdır. Topoqrafik soyadlara misal olaraq bina, ev, kilsə, qala və s. adları əsasında yaranan soyadları misal göstərmək olar. *Monkhouse* topoqrafik soyadlara nümunə ola bilər. Topoqrafik soyadlar nadir hallarda istifadə olunur. Topoqrafik soyadların *regional* və *etnik* kimi növləri də mövcuddur. Regional soyadlar əsasən şəxsin bir yerdən başqa bir yerə köçdükdən sonra öz yaşayış yerini bəlli etmək üçün istifadə etdiyi soyaddır. Bu, əsasən mədəniyyət və adət-ənənələrin unudulmaması xarakterli idi. [56, s.20]

Soyadların geniş yayılmış bir kateqoriyası isə peşə adları əsasında yaranan adlardır. İngilis dilində peşə adları əsasında yaranan soyadların sayı çoxdur və onlar müəyyən siniflərdə qruplaşdırılır. *Smith*, *Glover* kimi soyadlar manifaktura xarakterli, *Shepperd* təsərrüfat xarakterli, *Barkers*, *Staters* kimi soyadlar ticarət və istehsalatla bağlı yaranan soyadlardır.

Peşə adları əsasında yaranan soyadların bəzi linqvistik xüsusiyyətləri də vardır. Soyadların sonuna şəkilçilər əlavə oluna bilər. -*Er* şəkilçisi vasitəsilə düzələn soyadlara bir neçə misal göstərmək olar. Məsələn, *Spenser*, *Walter* və s. Bəzi nitq hissələrinin sonuna şəkilçi artırmaqla da soyadlar düzəltmək mümkündür. *Baker* “*to bake*” felindən, *Potter* “*the pot*” ismindən, *Leadbetter* “*to lead*” feli və “*better*” sifətinin birləşməsindən yaranmışdır.

Peşə və vəzifə adları vasitəsilə yaranan soyadların bir qismi isə sosial status xarakteri daşıyır. Xüsusilə də, orta əsrlər dövründə ingilis dilində insanların vəzifə və statuslarını vurğulamaq məqsədilə istifadə olunmuşdur. *Bachelor*, *Knight*, *Duke*,

Prince, Earl, Sheriff və s. kimi ləqəb xarakterli soyadları buna misal göstərmək olar. *Catchpole, Bailff* kimi soyadlar məhkəmələrdə səlahiyyətli şəxslər tərəfindən istifadə olunurdu. Cinayətkarlar üçün *Knatchbull* soyadı uyğun bilinirdi. Bunu da qeyd etməliyik ki, bu kimi soyadlar ləqəb xarakterli idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kateqoriyadan başqa soyadların daha az istifadə olunan, lakin maraq doğuran sinifləri də vardır. Bəzən ayların adları, həftənin günlərinin adları, yaxud ilin fəsilələrinin adları da soyad kimi istifadə oluna bilər. Məsələn, *Summer, May, August* və s.

Bəzən bir dildə şəxs adı kimi işlənən antroponimik vahid, digər bir dilə daxil olduqdan sonra soyad kimi də istifadə oluna bilər. Məsələn, fransız dilində *Jueta des Arches* şəxs adı kimi istifadə olunduğu halda, ingilis dilinə *Jewisson* formasında assimilyasiya olunaraq soyadı kimi işlənir. [56, s.15]

Soyadların mənbələrini müəyyən etmək olduqca çətin bir iş hesab olunur. Ona görə də, onomastika ilə məşğul olan alimlər soyadların əsaslandığı mənbələri müəyyən qruplara ayırmışdır. Soyadların bir qisminin etimologiyası yer adlarına əsasən müəyyən olunur. Buna bir neçə misal göstərmək mümkündür. İngilis dilində istifadə olunan *Stopford, Stopforth, Stappard* və *Stopper* kimi soyadlar İngiltərənin şimal-qərbində yerləşən sənaye şəhəri Mançesterin adı ilə bağlıdır. *Hanks* soyadı ingilis dilində şəxslərə verilən soyadlardır. Lakin, etimologiyasına nəzər saldıqda onun Naunton şəhərində kiçik bir kəndin adı olduğu məlum olur. *Milton, Steventon, Baird, Ramsay, Bagley, Arras, Baston* və s. kimi soyadlar da İngiltərədə yer adları əsasında formalaşan soyadlardır.

İngilis dilində soyadların həm alınma, həm də yerli nümunələrinə rast gəlinir. Başqa dillərdən alınma soyadlar çoxluq təşkil edir. Lakin, Böyük Britaniyanın cənub hissəsində norman dilindən gələn soyadlar üstünlük təşkil edərsə, şimal hissəsində anqlo-sakson mənşəli soyadlara üstünlük verilir. Aydındır ki, ingilis dilində norman, anqlo-sakson, skandinav mənşəli soyadlar bir müddətdən sonra dildə artıq yerli xarakter daşımağa başlamışdır. *Taylor, Mallory, Harper, Black* və s. kimi soyadlar alınma olmasına baxmayaraq, ingilis dilində sıx istifadə olunan antroponimik vahidlərdəndir.

İngilis dilində soyad sisteminə xüsusilə də, ona yaxın yerləşən ölkələrin dillərindən də soyadlar daxil olmuşdur. Onlardan biri İrlandiyadır. İrland dilindən ingilis dilinə daxil olan bir sıra soyadlar öz xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışlar. Məsələn, *O'Neill*, *O'Mac* və s. İrland dilindən adların daxil olduğu bir zamanda kişi adlarından düzələn soyadlara üstünlük verildiyindən, həmin dövrdəki soyadların əksəriyyəti patronimik xarakter daşıyırdı. Lakin, müəyyən bir dövrdən sonra ingilis dilində daha asan tələffüz olunması və yazılması üçün soyadlar bir növ ingilisləşdirildi. Məsələn, ingilis dilinə daxil olmuş *O'Monachain*, *Mac an Fhailghigh* və s. kimi soyadlar zamanla *Monaghan*, *Nally* kimi həm fonetik, həm də yazılış cəhətdən dəyişdirildi. Bu vəziyyət irland dilindən daxil olan soyadların ingilis dilində uyğunlaşdırıldıqdan sonra tanınmamasına gətirib çıxardı. Bu kimi hadisələr XX əsrdə daha sıx şəkildə baş verməyə başladı. Artıq XX əsrin əvvəllərində irland mənşəli *O'Glasain*, *O'Beaglaioich* kimi soyadlar kəskin dəyişikliklərə məruz qalaraq *Gleeson*, *Begley* formasında ingilisləşdirilmişdir.

İrland dilindən ingilis dilinə daxil olan soyadların bir xarakterik xüsusiyyəti də bəzi istisnalara baxmayaraq, onların heç birində yer adı ünsürlərinin olmaması idi. Bunun səbəbi isə bəzi alimlər tərəfindən müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Lakin, biz bu haqda etimoloji mənbələrə müraciət etməyimizə baxmayaraq, dəqiq məlumat tapa bilmədik. Sadəcə həmin dövrdə patronimik adlara üstünlük verildiyini qeyd edə bilərik.

İngilis dilinə daxil olan antroponimlərdə şotland dilindən keçmiş soyadların da sayı çoxdur. Bunun səbəbinin ərazi və dil yaxınlığından irəli gəldiyini güman edirik. Bunu da qeyd etməliyik ki, Şotlandiya ərazi baxımından İngiltərə ilə yaxın olduğundan ticarət, istehsalat əlaqələri vasitəsilə də adlar daxil olmuşdur. Lakin, biz etimoloji mənbələrə nəzər saldıqda, irland dili ilə müqayisədə, müəyyən bir dövr ərzində şotland dilindən daxil olan soyadlarda cuzi dəyişikliklər olmuşdur. Yəni, şotland dilindən daxil olan soyadlara baxdıqda onların istər yazılış, istərsə də tələffüz cəhətdən mənbəyini müəyyən etmək mümkün olur. Daha aydın olması üçün bir neçə misala nəzər salaq: *Mac an Shane*, *Mac an Fail* kimi şotland əsilli soyadlar ingilis dilində *McShane*, *McFail* kimi təşəkkül tapmışdır. İrland dilindən digər bir fərq isə

şotland dilindən keçən soyadlarda yer adlarının təsirini daha aydın şəkildə müşahidə edə bilirik. Hətta, şotland dilindən daxil olub, yer adlarına əsaslanan soyadlar ingilis dilində zamanla daha populyar olmağa başlamışdır. Məsələn, *Lindsay, Hamilton* və s.

İngilis dilinə daxil olan soyadların cuzi bir hissəsi isə manks dilinə mənsubdur. Aydın ki, manks dili seltik dilinin hind-avropa qollarından biridir. Həmin dildən ingilis dilinə keçən soyadlar fonetik cəhətdən əhali tərəfindən qısa bir müddət ərzində mənimsənilmişdir. Mənbələrə baxdıqda isə ingilis dilinə daxil olmuş nümunələrdə kəskin dəyişikliklərə məruz qalmadığını müşahidə edirik. Manks dilindən ingilis dilinə daxil olan soyadlara misal olaraq *Lewin, Brew* və s. nümunələrini göstərə bilirik.

Müasir ingilis dilində breton dilindən alınma soyadlara da rast gəlinir. Breton dilindən ingilis dilinə keçən soyadların xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, breton dilində şəxs adı olaraq işlənən antroponimik vahidlər ingilis dilinə daxil olduqdan sonra soyad kimi istifadə olunmuşdur. Məsələn, *Britton, Harvey, Brett* və s.

İngiltərəyə yaxın ölkələrdən başqa ona uzaq ərazidə yerləşən dillərdən də soyadlar daxil olmuşdur. Məsələn, holland dilindən ingilis dilinə daxil olan soyadların bir sıra səciyyəvi cəhətləri vardır. Holland dilindən daxil olmuş bəzi soyadlar ləqəblərlə eynilik təşkil edirdi. Lakin, ingilis dilində onlar orjinal variantını qoruyub saxlayırdı. Ad və soyadların arasında çox vaxt *de* “the” artıqlından istifadə olunurdu. Məsələn *Pieter de Hann* əvəzinə *Peter the Cockerel*, *Jan de Bakker* yerinə isə *John the Baker* antroponimləri işlənirdi.

Holland dilində soyadların sonunda patronimik vahid olaraq *-sen* şəkilçisindən istifadə olunurdu. Lakin, ingilis dilinə daxil olan soyadlarda bu vahidi görmürük. Ona görə ki, zamanla *-sen* şəkilçisi ixtisara uğramışdır. Holland dilində *Hendriksen* olaraq istifadə olunan soyad ingilis dilinə daxil olduqdan sonra *Hendrix, Hendriks* kimi assimilyasiya olunmuşdur.

Norveç dilindən daxil olan soyadlara baxdıqda isə, bizə aydın olur ki, norveç dilindəki antroponimik vahidlər danimarka və isveç dili ilə kəskin formada yaxınlıq təşkil edir. Bunu yuxarıda verdiyimiz misalla da isbat etmiş oluruq. İngilis dilində *Anderson, Johanson* kimi işlənən antroponimik soyadlar, isveç dilində *Andersson,*

Johansson kimi işlənir. İsveç dilində patronimik soyadlardan başqa, metronimik soyadlardan da istifadə olunur. Məsələn, *Johansdotter*, *Andersdotter* və s. Təəssüf ki, onların ingilis dilində işlənmə dairəsi çox dardır.

İngilis dilində tez-tez rast gəlinən soyadlardan, onların mənbələrindən, alınma soyadlardan bəhs etdik. Aydındır ki, ingilis dilində həm yerli, həm də alınma adların sayı olduqca çoxdur. Onların özlərinə məxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Biz sadəcə onların cuzi bir qismindən bəhs etdik. İngilis dilində ad sistemində soyadlar əsas kateqoriya olduğundan əhali arasında işlək olan antroponimik vahidlərdəndir. Müasir dövrdə də ad sistemi daim inkişaf etdiyindən soyadlar haqqında araşdırmalar hələ də davam edir.

Köməkçi ad kateqoriyasına aid olan antroponimik vahidlərdən biri də təxəllüslərdir. Təxəllüslərin köməkçi ad kateqoriyası olmasının bir neçə səbəbi vardır. Əvvəla, təxəllüslər əsas ad kateqoriyasına aid edilən şəxs adları və soyadlar kimi bütün şəxslərə verilmir. Yalnız əhalinin cuzi bir hissəsi tərəfindən istifadə olunur. Bundan əlavə, təxəllüslər şəxs adı və soyadlar kimi rəsmi xarakter daşımır. Təxəllüslər onu daşıyan şəxsə özü tərəfindən uyğun olaraq seçilir. Bu xüsusiyyət həm də təxəllüsün ləqəbdən fərqləndirici əlamətidir.

Əksər hallarda təxəllüs ləqəbdən fərqli olaraq müsbət xarakter daşıyır. Biz ləqəblərdən bəhs edərkən onların başqa şəxslər tərəfindən insanlara verildiyinə görə, bəzən mənfi xüsusiyyətləri də əks etdirdiyini müşahidə etdik. Lakin, bu halı təxəllüslərdə görmək mümkün deyil. Eyni zamanda, ləqəblər əhalinin istənilən şəxsinə verildiyi halda, təxəllüslər adətən yazıçılar, şairlər, elm və mədəniyyət xadimləri, incəsənət nümayəndələri, bəstəkarlar, alimlər, ustalar və s. tərəfindən uyğun bilinən müstəqil antroponimik vahidlərdir. Bir növ təxəllüslər tanınmış şəxslərə məxsus olan ad sistemidir. Tanınmış şəxslər tərəfindən təxəllüslərin götürülməsinin səbəbi isə onların həqiqi adlarından başqa, digər bir müstəqil ad daşımaq istəyindən irəli gəlir. Çünki, yazıldığı dövrlərdə əsərlərin bəzilərinin qadın müəlliflər tərəfindən nəşr olunması birmənalı qarşılanmırdı. Ona görə də, qadınlar əsərlərini kişi təxəllüsləri ilə nəşr etdirirdi. Təbii ki, bu hal dövrün tələbindən irəli gəlirdi. Bəzi hallarda isə təxəllüslər müəllifin bir növ imzası rolunu oynayır.

Oxucuların əksəriyyəti müəllifi öz adı ilə deyil, əsərlərini nəşr etdirdiyi təxəllüslərlə tanıyır.

Təxəllüslər bəzi tədqiqatçılar tərəfindən eyni adlı insanları bir-birindən fərqləndirmək məqsədi daşıyırdı. Bunu da onların ləqəblərlə oxşar xüsusiyyəti hesab etmək olar. Bəzi tədqiqatçılar təxəllüslərin ayrılıqda tədqiq olunması tərəfdarı idi. Təxəllüs kateqoriyasını xüsusi və müstəqil bir kateqoriya hesab edirdilər. Onlardan biri də məşhur rus alimi A.V.Superanskayadır. “Təxəllüs şəxs adlarının xüsusi bir dərəcəsidir.” [33, s.33]

Onomastika sahəsində çoxlu əsərlərin müəllifi olan A.V.Superanskaya təxəllüs kateqoriyasına daha çox diqqət yetirilməsinin söz yaradıcılığında əhəmiyyətli olacağını qeyd etmişdir.

Təxəllüs mənəvi zövqə xidmət edir və şəxsin ad və soyad əvəzinə daşdığı bir növ imza rolunu oynayır. A.Qurbanov özünün “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” dərslində təxəllüsə belə tərif vermişdir: “Təxəllüs - yazıçı və şairlərin, ictimai-siyasi xadimlərin yaradıcılıq prosesində öz həqiqi adları ilə yanaşı, bəzən müstəqil ad kimi işlətdikləri antroponimik vahiddir.” [9, s.94]

Təxəllüslərin köməkçi ad kateqoriyasına aid olmasının bir sıra səbəbləri vardır. Şəxs adı və soyad insana doğulduğu andan verilir və həmin şəxs ölənə qədər eyni ad və soyadını daşıyır. Həyatının bütün mərhələlərində həmin addan və soyaddan istifadə etməklə yanaşı, nəsildən-nəslə də ötürülür. Lakin, bu hal təxəllüslər üçün keçərli deyil. Əvvəla, təxəllüslər müvəqqətidir və daimi şəxs tərəfindən həyatın bütün mərhələlərində istifadə olunmur. Yalnız müəyyən şəxslər tərəfindən, müəyyən bir dövrdə uzun və yaxud qısa müddət ərzində istifadə olunan antroponimik vahiddir. Təxəllüslər sonradan qəbul edilir. İkincisi, şəxs adları və soyadlar insan doğulduğu andan rəsmi surətdə qeydə alınır. Amma, bu hala təxəllüslərdə rast gəlinmir. Təxəllüslər qəbul edildiyi dövrdən başlayaraq rəsmiləşdirilir.

Təxəllüslər onu götürən şəxs tərəfindən müəyyən məqsədə görə seçilirdi. Aydındır ki, mədəniyyət və elm xadimləri, yaxud yazıçı və şairlər tərəfindən götürülən təxəllüslər yaşayış yerlərini, yaxud şəxsin məxsus olduğu ailə, qəbilə, soy haqqında olan sözlərdən yaranırdı. Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi

təxəllüslər elə məhz ümumişlək sözlərdən seçilirdi. Məlumdur ki, təxəllüslərin istifadə olunmasının ən böyük səbəbi tanınmış şəxslərin təqiblərə məruz qalmasından irəli gəlirdi. Ona görə də, onlar əsərlərini ya nəşr etdirə bilmirdilər, ya da nəşr etdirdikdən sonra həbsə atılırdılar. Elə yazıçı və şairlər vardır ki, onların öz adları və soyadları ilə heç bir yerdə qeydiyyatı yoxdur. Onlar həyatları boyunca seçdikləri təxəllüslərlə yazıb yaratmışlar. Odur ki, bir şəxs bir-neçə təxəllüsdən də istifadə etmişdir.

Bizim fikrimizcə, təxəllüslərin mənbəyini də müəyyənləşdirmək çətin və vacib bir məsələ hesab olunur. Ona görə ki, onomastik vahidlərə aid olan təxəllüslər hər bir dilin öz sözlərindən, yaxud alınma sözlərdən ibarət ola bilər. Əlbəttə ki, onomastikada alınma təxəllüslər yox, dilə məxsus olan təxəllüslər aparıcı rol oynayır. Başqa dillərdən alınma təxəllüslərin də hər bir dildə işlənmə dairəsi genişdir.

Yuxarıda, orta əsrlərdən sonra təxəllüslərin adlar və soyadlarla birgə işlənməsindən bəhs etmişdik. Bunu da əlavə etməliyik ki, adlarla birgə işləndiyi zamandan başlayaraq, təxəllüslər bir müddətdən sonra soyadlara çevrilməyə başlamışdır. Yəni, artıq şəxsin adı ilə birgə onun soyadının yerinə təxəllüsü soyadı əvəzinə işlənirdi. Təxəllüslərin təqiblərə məruz qalmamaq üçün istifadə olunduğunu nəzərə alsaq, yalnız təxəllüsün istifadə olunduğu hallara daha sıx rast gəlirik.

Təxəllüslərin yaranma səbəbləri də müxtəlifdir. Aydınır ki, ingilis dilində təxəllüslər, əsasən yazıçı və şairlər tərəfindən götürülmüşdür. Bəzi adlar çox uzun olduğu üçün onların oxucular tərəfindən yadda qalması məqsədilə adlar qısaldılırdı. Adların sonunda ya soyad təxəllüslə əvəz olunurdu, ya da tamamilə soyad və ad atılır, onun yerinə bütövlüklə təxəllüs işlədilirdi.

İngilis dilində yazıb yaratmış yüzlərlə müəllif, yazıçı, şair, siyasi xadim öz adı yerinə təxəllüsdən istifadə etmişdir. Onlardan biri isə C.Svift hesab olunur. Tarixi qeydlərə əsasən, C.Svift əsərlərini 70 müxtəlif təxəllüsdən istifadə edərək nəşr etdirmişdir. Bunun səbəbi isə şairin yazıb-yaratdığı dövr ərzində əsərlərinə görə müəlliflərin həbs olunması, təqib olunması, yaxud güclü tənqidlərə məruz qalması idi. Hətta, bəzi yazıçılar isə yaradıcılıq nümunəsinə görə həbs olunur və acınacaqlı bir şəkildə cəzalandırılırdılar.

XIX əsrdə qadın yazıçılar əsərlərini nəşr etdirə bilmirdilər. Məşhur ingilis yazıçıları Bronte bacıları da məhz ilk əsərlərini kişi adı ilə nəşr etdirmişlər. Məsələn, Anna Bronte “The Tenant of Wildfell Hall” əsərini “*Acton Bell*” təxəllüsü ilə nəşr etdirmişdir. Belə ki, Emili Bronte “*Ellis Bell*” və Şarlotta Bronte isə “*Currer Bell*” təxəllüslərini işlətmişlər.

Onomastikada təsviri təxəllüs termini də vardır ki, ona daha çox yazıçı və şairlər üstünlük verirdi. Bunun səbəbi isə təsviri təxəllüslər seçilərkən burda əsas məqsəd onun oxucu tərəfindən tez seçilməsi və cəlb edici olması idi. [5, s.174]

Həmçinin, təsviri soyadlara misal olaraq bunu da göstərmək lazımdır ki, yazıçı öz əsərində baş qəhərmənin soyadı ilə öz təxəllüsünü eyniləşdirirdi. Təbii ki, bu kimi hallar oxucuların diqqətini daha çox cəlb edirdi. Məsələn, C.Spender özünə “*The Philistine*”, məşhur ingilis yazıçısı D.Defo isə özünə “*A Ministering Friend*” təxəllüsünü uyğun bilmişdir.

Bunu bir daha qeyd etməliyik ki, təxəllüslərin əksəriyyəti yazıçı, şair və bəstəkarlar tərəfindən istifadə olunmuşdur. Lakin, bu uydurulmuş adlardan siyasi xadimlər, təqiblərə məruz qalan insanlar, qadınlar, incəsənət nümayəndələri və s. müəyyən məqsədlərlə istifadə etmişlər. Onların öz adlarından yox, təxəllüslərdən istifadə səbəbləri isə çox müxtəlifdir. Əsasən, bu vəziyyət dövrün tələbi ilə izah olunur. Lakin, bu günə qədər gəlib çatmış təxəllüs nümunələri onomastika üçün dəyərli mənbələrdir və daim araşdırılmağa davam edir.

2.3. İngilis diliində istifadə olunan poetik antroponimik vahidlərin xüsusiyyətləri.

Onomastik vahidlərə istər klassik, istərsə də bədii ədəbiyyatda rast gəlinir. Linqvistik onomastikadan fərqli olaraq, bədii ədəbiyyatda onomastikanın bu sahəsi ilə məşğul olan elm *poetik onomastika* adlanır. *Poetik onomastika* yeni tədqiq olunan bir sahədir.

“Poetik onomastika yeni bir sahə olmasına baxmayaraq, tədqiqat obyekti genişdir. Burada bədii əsərlərə, bədii əsərlərdəki surətlərə, təsvir olunduğu yerlərə

verilən adlar təhlil olunur. Eyni zamanda, bədii əsərlərdəki onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri, əsərin ideya-bədii təsir qüvvəsinin artmasında onomastik vahidlərin rolu, bədii ədəbiyyatda xüsusi adların komik təbiəti, etnik adlar, onomastik vahidlərin obrazlılığı, bədii əsərlərdə xüsusi ad yaradıcılığı, bədii əsərlərdə xüsusi adların sintaktik və semantik xüsusiyyətləri, hər-hansı bir yazıçının fərdi onomastikasının təhlili və s. kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.” [14, s.3]

A.Qurbanov özünün “Poetik Onomastika” dərsliyində, bədii ədəbiyyatda onomastikanın iki istiqamətdə tədqiq olunduğunu qeyd edir. Onlardan biri şifahi, digəri isə yazılı ədəbiyyatda istifadə olunan onomastik vahidlərdir. Şifahi ədəbiyyatda istifadə olunan onomastik vahidlər yazılı ədəbiyyatdan fərqlənir. Onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Şifahi ədəbiyyatın əsasını mücərrəd adlar təşkil edirsə, yazılı ədəbiyyatın əsasını isə real adlar təşkil edir. [14, s.6]

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində işlənən onomastik vahidlərin vəzifəsi onların bədii obraz yaratma xüsusiyyətidir. Şifahi ədəbiyyatda istifadə olunan poetik onomastik vahidlərə əfsanələrdə, rəvayətlərdə, nağıllarda, dastanlarda və s. rast gəlinir.

Şifahi xalq ədəbiyyatında işlənən onomastik vahidlərə bir neçə misal göstərmək olar. Məsələn, Misir əfsanələrində işlənən məşhur onomastik vahidlər vardır. Bunlardan biri də günəş allahı *Ra* hesab olunur. Onunla bağlı çoxlu hekayələr mövcuddur. Bundan əlavə yunan əfsanələrində də onomastik vahidlər istifadə olunmuşdur. *Poseidon, Titans, Hercules, Hydra, Thor* və s. kimi xarakterlər şifahi xalq ədəbiyyatının nümunələri hesab olunur.

Yazılı ədəbiyyatda istifadə olunan xüsusi adlar vasitəsilə yazıçı müəyyən şəxslər, onların xarakterik xüsusiyyətləri, yer adları və yaxud mühüm tarixi hadisələr haqqında məlumat verir. Yazıçı bir növ oxucunun şüurunda xarakterlər haqqında real təsəvvür yaradır.

Yazılı ədəbiyyat nümunələrinə isə bir neçə misal göstərmək olar. Ç.Dikkens özünün “*Oliver Twist*” əsərində bir çox xarakterdən istifadə etmişdir. Bu xarakterlər ilk dəfə Ç.Dikkens tərəfindən işlənmişdir. Əsərdə *Oliver* adından başqa *Fagin, Nancy, Mr.Brownlow, Mr.Grimwig* və s. kimi xarakterlər də maraq doğurur.

“Antroponimika onomastikanın ən geniş bölməsi hesab olunur. Antroponimika tədqiqat sahəsinə görə 2 sahəyə ayrılmışdır: əsas adlar və köməkçi adlar. Əsas adlar kateqoriyasına şəxs adı, ata adı, фамилия daxildir. Köməkçi adlar kateqoriyasına isə ləqəb, titul və təxəllüs daxil edilmişdir.” [11, s.14]

Antroponimiyanın mühüm bir hissəsini isə *poetik antroponimiya* təşkil edir. *Poetik antroponimiya* istər yazılı, istərsə də şifahi xalq ədəbiyyatında istifadə olunan şəxslərə mənsub olan adlar, onların soyadları, ləqəb və titulları, təxəllüsləri, şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətləri, onların bədii əsərdə daşdığı funksiya, obrazlılıq və s. haqqında məlumat verir.

Poetik antroponimiyanın bəzi xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Bunlardan ən mühümü hər bir istifadə olunan antroponimin bədii məna çalarına malik olmasıdır. Yəni, yazıçı əsəri yazarkən xarakterlərə verdiyi adları təsadüfi olaraq seçmir. Şəxslərə verilən adlar onların xarakterik və yaxud fiziki xüsusiyyətlərini əks etdirə bilər.

Digər bir xarakterik xüsusiyyət isə yazıçının personajlara verdiyi adlarla bir növ bədii obraz yaratması funksiyası daşmasıdır. Əlbəttə, bu xüsusiyyət yazılı ədəbiyyat nümunələri üçün daha uyğundur.

Hər bir bədii əsərdə istifadə olunan şəxs adları ayrı-ayrılıqda təhlil olunmalıdır. Bu təhlil dövr haqqında, həmin dövrdə baş verən hər-hansı bir tarixi hadisə haqqında oxucunu məlumatlandırır. Buna görə də, bədii əsərlərdə poetik antroponimik vahidlərin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Yazılı xalq ədəbiyyatında istifadə olunan onomastik vahidlərə ən yaxşı nümunələr klassik ədəbiyyatda mövcuddur. Klassik ədəbiyyatda bir çox adlara rast gəlmək mümkündür ki, həmin adlar xarakterin öz personajı, onun mənəvi və yaxud fiziki keyfiyyətləri, hətta əsərin sujet xətti ilə bağlı çoxlu məlumat verir.

U.Şekspir məşhur ingilis dramaturqudur və klassik ədəbiyyata saysız–hesabsız nümunələr bəxş etmişdir. Əsərlərini həm komediya, həm də faciə janrlarında yazmışdır. O, “*Hamlet*”, “*Romeo and Juliet*”, “*Otello*”, “*King Lear*” kimi əsərlərində unudulmaz personajlar yaratmışdır. Bu xarakterlər əsərdə bədii obraz yaratmaqla yanaşı, eyni zamanda həmin dövr haqqında da geniş məlumat vermişdir.

“*Otello*” U.Şekspirin baş qəhrəmanının da adını daşdığı faciə janrında yazdığı əsərlərdən biridir. Əsərdə bir çox personaj olmasına baxmayaraq, əsər bir-neçə əsas qəhrəmanın ətrafında cərəyan edir. “*Otello*” - baş qəhrəman, orduda xidmət göstərən generaldır. “*Desdemona*” - Otellonun sevdiyi qadın və həyat yoldaşıdır. Əsərdə baş qəhrəmanlarla yanaşı, iki xarakter də vardır ki (*Cassio* və *Iago*), onlar bir-birinə zidd xarakterlərdir. “*Cassio*” müsbət, “*Iago*” isə mənfi obrazda təsvir olunmuşdur.

Şekspirin 1601-1605-ci illərdə yazmış olduğu “*Twelfth Night or What You Will*” xoşbəxt sonluqla bitən əsərlərindən biridir. Əsər Milad bayramı ilə sağollaşmaq məqsədilə yazılmışdır. Əsər iki əkiz olan Viyola və Sebastianın gəmi qəzası keçirərək bir-birindən ayrılması, əkilərdən Sebastianın itkin düşməsi, Viyolanın isə Sebastianın geyimi ilə özünü Kesario adı ilə qələmə verməsini əhatə edir. Daha sonra Viyola Hersoq Orsinoya xidmət etmək qərarına gəlir və ona qarşı sevgi hissləri bəsləyir. Buna baxmayaraq, Viyola özünü Kesario kimi qələmə verdiyi üçün Oliviya adlı xarakter onu sevir. Əsər xoşbəxt sonluqla bitir. Gəmi qəzasında itkin düşən Sebastian geri qayıdır və hadisələr tamamilə dəyişir. Orsino və Viyola, Sebastian və Oliviya birlikdə olur.

“*Viola*” xarakteri əsərin baş qəhrəmanı hesab olunur. Bütün hadisələr onun ətrafında cərəyan edir. Lakin, əsərin sonuna qədər, özü də daxil olmaqla “*Viola*” adından istifadə edilmir.

“*Viola*” adı ilk dəfə U.Şekspir tərəfindən istifadə olunmuşdur. Latın mənşəlidir və “*violet*”, yəni “bənövşəyi” mənasını verir. Bəzi qaynaqlarda isə bu adın mənası “gül” kimi işlənir. [58, s.185]

“*Olivia*” əsərin digər bir qadın qəhrəmanıdır. İlk dəfə U.Şekspir tərəfindən istifadə olunan adlar sırasındadır. Lakin, əsər yazıldığı dövrdə bu ad məşhur olmamışdır. Onun kütləvi şəkildə istifadə olunduğu dövr isə 1970-ci illərdə Amerikada “*The Waltons*” televiziya seriallarında olmuşdur. Bu ad latın mənşəlidir. “*Oliver*” və “*Oliva*” adlarına əsaslandığı və “*olive*”, yəni “zeytun” mənasında işləndiyi təxmin edilir. *Oliviya* da həmçinin müsbət xarakter kimi qələmə alınmışdır. O, kimliyini dəyişən Kesarionu sevməsinə baxmayaraq, əsərin sonunda biz onu

Viyolanın itkin düşən əkiz qardaşı Sebastian ilə gizli formada evləndiyini görürük. [58, s.102]

“*Orsino*” (*Duke Orsino*) əsərin digər bir baş qəhrəmanıdır. İlliriya sahillərində Hersoq olan Orsino əsərdə Viyolanı sevir. Orsino adı da həmçinin latın mənşəlidir. İlk dəfə U.Şekspir tərəfindən istifadə olunmuşdur. Roman mənşəli olan “*Ursinus*” adının italian variantıdır. “*Urs*”, “*Ursus*” adlarından düzəlmişdir, “*bear*”, yəni, ayı mənasını verir. “*The ban*” ordusunda əsgər kimi xidmət göstərmiş keşiş *Ursus* (*Saint Ursus*) adından gəldiyi güman edilir.

“*Sebastian*” əsərdə gəmi qəzasında itkin düşmüş bir qəhrəmana həyat verir. Sebastian latın mənşəli bir addır, “*Sebastianus*” mənasını verir. *Sebastianus* “*Sebastedan olan*” (*from Sebaste*) deməkdir. *Sebaste* isə Asiyada kiçik bir şəhər adıdır. “*Venerable*”, yəni hörmətli, alicənab mənasında işlənir. Lakin, Xristian mənbələrə baxdıqda isə, Keşiş Sebastianın orduda əsgər olaraq xidmət göstərdiyi, ancaq, onun xristian olduğu ortaya çıxdıqdan sonra oxlarla öldürüldüyü məlum olur.

Əsərdə bu dörd ana xarakterdən əlavə başqa nəzərə çarpan xarakterlər də mövcuddur: “*Antonio*”, “*Sir Toby Belch*”, “*Sir Andrew Aguecheek*”, “*Malvolio*”, “*Maria*”, “*Feste*”, “*Fabian*”, “*Valentine*” və “*Curio*” və s. onlardan bəziləridir.

“*Antonio*” - əsərdə mühüm xarakterlərdən biridir. O, İlliriya sahillərində gəmi qəzasında itkin düşmüş Sebastianı xilas edir, onun qayğısına qalır və onu evinə geri aparır. “*Antonio*” (*Antonius*) roman mənşəlidir. *Marcus Antonius* adından gəldiyi güman edilir. Odur ki, “*Antonio*” V.Şekspirin “*Merchant of Venice*” əsərində baş qəhrəmandır.

“*Marvolio*” - Oliviyanın evində baş qulluqçu vəzifəsində çalışır və Oliviyanın onu sevdiyini zənn edir. “*Marvolio*” latın mənşəli bir addır. “*Mier*” - sülh, “*vald*” - qayda mənasında işlənir.

“*Sir Toby*” - Oliviyanın əmisidir. “*Toby*” antroponimi *Tobias* adından götürülmüşdür. Orta əsrlərdə həm qadınlara, həm də kişilərə verilən adlardandır.

“*Maria*” - xarakter olaraq Marvoliyo ilə eynilik təşkil edir. Lakin, əsərdə o, daha müsbət xarakter kimi qələmə alınır. Latın mənşəli bir addır. *Mary* adından

götürülmüşdür. *Mariam*, *Miryam* kimi variantları da mövcuddur. “*Mry*”, “*mr*” - sevgi sözlərindən götürülmüşdür.

Qeyd etmək istərdim ki, poetik antroponimiyaya dair, istər yazılı, istərsə də şifahi ədəbiyyatda bir çox misallar vardır. U.Şekspirin əsərlərində biz onlarla daha çox rastlaşırıq. U.Şekspir öz əsərlərində daha əvvəl istifadə olunmamış adlar seçərək bir növ bədii obraz yaratmışdır. Ondan sonra həmin antroponimik vahidlər əhali arasında şəxslərə verilmişdir. Biz müasir adların etimologiyasına baxdıqda, aydın olur ki, həmin adların əksəriyyətinin etimologiyası U.Şekspirin yaratmış olduğu adlara əsaslanır.

Yazılı ədəbiyyat nümunələri içərisində “*An American Tragedy*” (Amerika faciəsi) romanında da xarakterlərə seçilmiş adlar maraq doğurur. Roman 1925-ci ildə T.Drayzer (Th.Dreiser) tərəfindən qələmə alınmışdır. Əsər tragediya janrındadır və bir cinayət hadisəsinə əsaslanır. Əsərin həqiqətdə baş vermiş bir cinayətə əsaslanması da diqqəti cəlb edir. Əsərdə istifadə olunmuş poetik antroponimlər və toponimlər romanı daha da maraqlı edir. Müəllifin əsərdə qəhrəmanların və yer adlarını da təsadüfi seçmədiyi müşahidə olunur. Əsər Birləşmiş Ştatlarda yerləşən Kanzas şəhərində (Kansas City) başlayıb, daha sonra Çikaqo (Chicago), Nyu-York (New York) şəhərlərində davam edir.

Əsərin baş qəhrəmanı “*Clyde Griffiths*” yoxsul bir ailədənir. Həyatını gəzməklə və müvəqqəti işlərdə çalışmaqla keçirən *Clyde*, bir müddətdən sonra var-dövlətə sahib olan əmisinin fabriklərindən birində işləməyə başlayır. Onun istəyi zəngin olmaq və həyatını bu şəkildə davam etdirməkdir. Lakin, həmin fabrikdə işləyən və onu sevən “*Roberta Alden*” ilə gizli bir şəkildə sevgi macərası yaşayır. O, həmçinin, fabrikin sahibi olan “*Sondra Finchley*” ilə evlənmək niyyətindədir. Amma, hadisələr elə baş verir ki, o, *Roberta* ilə istəməsə də evlənməli olur və onu öldürmə planları qurmağa başlayır. Bir qəzetdə oxumuş olduğu cinayət xəbərindən təsirlənən *Clyde Roberta* üçün də belə bir cinayət planlayır. Planlamış olduğu bu qəzada *Roberta* həyatını itirir, lakin *Clyde* təqsirkar tapılır. *Clyde* məhkəmədə bilərək və istəyərək bir insanın ölməsinə səbəb olduğuna görə edamla cəzalandırılır.

“*Clyde Griffiths*” - əsərin baş qəhrəmanı olmaqla yanaşı, zəif xarakterli və var-dövlət həvəskarı bir şəxs kimi qələmə alınır. *Clyde* mənbəsi naməlum olan adlardandır. İlk dəfə XIX əsrdə istifadə olunmağa başlanmışdır. “*An American Tragedy*” əsərindən sonra XX əsrin ən populyar adlarından biri olmuşdur.

“*Griffith*” - “*Gruffudd*” sözündən götürülmüşdür, güclü hökmdar mənasını verir. Müəllifin bu soyadını seçməsi isə xarakterlə təzad yaratmaq məqsədi daşıyır. XI əsrdə *Gruffudd* kimi işlənən bu soyad, artıq XX əsrdə *Griffiths* formasında təşəkkül tapmışdır.

“*Roberta Alden*” - əsərin qadın baş qəhrəmanlarından biridir. *Robert* adının qadın cinsində işlənən variantıdır. *Roberta* - parlaq, işildayan mənasını verir və bu əsərdə onun xarakteri ilə üst-üstə düşür.

“*Alden*” - *Ealdwine* sözünə əsaslanır. İlk zamanlarda ləqəb formasında işləndikdən sonra zaman keçdikcə soyad kimi *Alden* formasında istifadəsi mümkün olmuşdur. Qədim ingilis dilində “köhnə dost” mənasında işlənmişdir.

“*Sondra Finchley*” - bu ad ilk dəfə T.Drayzer tərəfindən “*An American Tragedy*” romanında istifadə olunan adlardandır. *Sandra*, *Saundra*, *Alessandra* kimi bir çox variantları mövcuddur.

Əsərdə baş qəhrəmanlardan başqa “*Williard Sparser*”, “*Samuel Griffiths*”, “*Miller Nicholson*”, “*David Waltham*” və s. kimi diqqəti cəlb edən xarakterlər də qələmə alınmışdır.

XIX əsrin ən məşhur yazıçılarından biri olan O.Uayld (O.Wilde) özünün “*The Picture of Dorian Gray*” (Dorian Qreyin Portreti) əsərində maraqlı xarakterlərə həyat vermişdir. Əsər ilk dəfə 1891-ci ildə nəşr olunmuşdur. Lakin, müəllifin bu romanının məzmunu daxilində həmin dövrədək işlənmiş mövzuları əhatə edirdi. Buna görə də, növbəti dəfə nəşr olunanda əsərdəki vulqar sözlərin əksəriyyəti müəllif tərəfindən çıxarılmışdır. Həmin əsərə görə O.Uayld həbsə atılmışdır. “*The Picture of Dorian Gray*” romanı çoxlu tənqidlərə məruz qalmasına baxmayaraq, istər mövzusu, istərsə də xarakterlərilə daimi maraq doğurmuşdur.

Əsərin əsas qəhrəmanları “*Dorian Gray*”, “*Lord Henry*”, “*Harry Wotton*”, “*Sybil Vane*”, “*Basil Hallward*” hesab olunur.

“*Dorian Gray*” - romanın əvvəlində əsasən əxlaqlı, mehriban bir gənc olaraq qələmə alınmışdır. Lakin, daha sonra mənfi xarakterə çevrilmişdir. *Dorian* adı ilk dəfə O.Uayld tərəfindən işlədilmişdir. O, bu adı seçərkən qədim yunan tayfalarının adlarına əsaslanmışdır.

“*Sybil Vane*” - ilk dəfə orta əsrlərdə ingilis dilində istifadə olunmuşdur. Normanlar tərəfindən XI əsrdə gətirilmişdir. XIX əsrdə populyar olan adlara misal göstərmək olar. Yunan əfsanələrində də həmin ad çəkilən hekayələrə rast gəlinir. *Sybil* əsərdə kasıb bir aktyordur və o, Dorian qarşı sevgi hissləri bəsləyir. Lakin, əsərin sonunda onun özünü öldürdüyünü müşahidə edirik.

“*Basil Hallward*” - əsərdə Dorianın portretini çəkən qabiliyyətli rəssam obrazındadır. Müəllif bu adı yunan miflərindən təsirlənərək yaratmışdır. Etimologiyasına nəzər saldıqda “*basilius*” sözündən olub, kral mənasında işlənmişdir. İlk dəfə V əsrdə hekayələrdə rast gəlinən bu ad, XIX əsrin ən məşhur adlarından biri olmuşdur.

“*Lord Henry*” - əsərdə həyatını əyləncə üçün yaşayan və Dorianın zahiri görünüşündən təsirlənən bir obraz kimi qələmə alınmışdır. Henry XI əsrdə normanlar tərəfindən ingilis dilinə gətirilən adlar sırasındadır. “*Heimrich*” sözündən götürülmüş “güclü” mənasını verir.

Qeyd etməliyik ki, “*Dorian Greyin Portreti*” romanı yazıldığı dövr üçün özündə kifayət qədər əxlaqi dəyərləri sorgulayan bir əsər olmasına baxmayaraq, müasir dövrdə də bu əsərə daim maraq vardır. Lakin, bunu da nəzərə almalıyıq ki, bizə gəlib çatan variantı Oskar Uayld tərəfindən sadələşdirilmiş və bəzi arqo sözlərin çıxarılmış variantıdır.

Nəticə

Müasir ingilis dilində istifadə olunan onomastik vahidlərin müqayisəli tədqiqi və dilçiliyin inkişafında rolunu nəzərə alaraq onların müxtəlif aspektlərdən təhlil etdikdən sonra müəyyən nəticələrə gəlmək mümkündür:

1. Onomastika dildə istifadə olunan bütün xüsusi adların cəmi ilə məşğul olan bir elmdir. Onomastikanın tədqiqat obyektı çox genişdir. Çünki, onomastika dilçiliyin daim inkişafda olan bir sahəsidir. Zaman keçdikcə, əhəlinin sayı artdıqca, ölkələr və şəhərlərarası ticarət əlaqələri inkişaf etdikcə bir dildən digər bir dilə alınma sözlər daxil olur. Bu sözlərin müəyyən bir hissəsini isə xüsusi adlar təşkil edir. Xüsusi adlar dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən aspektlərdən biridir və öz rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Həmçinin, onomastik vahidlər dilin inkişafı baxımından da xüsusi bir kateqoriyadır. Çünki, bir dildə onomastik vahidlərin istifadəsi onun tarixi, mədəniyyəti, ictimai-sosial əlaqələrini, siyasi əlaqələrini, adət-ənənələrini və s. əks etdirən ən mühüm faktorlardan biridir. Bu baxımdan onomastik vahidlərin dərinədən araşdırılması həmin xalqın tarixi haqqında məlumat əldə etmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aydındır ki, son illərdə onomastik vahidlərin tədqiqi ilə məşğul olan alimlər onların daha əvvəl mövcud olmayan yarımşinifləri haqqında da faydalı məlumatlar vermişlər. Çünki, onomastik vahidlərin sistemli öyrənilməsi və onların müəyyən siniflərdə kateqoriyalaşması onları öyrənənlər üçün də böyük imkanlar yaradır. Buna görə də, onomastik vahidlərin sistemli şəkildə araşdırılması dilçilər tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

2. Müasir ingilis dilində işlənən onomastik vahidlərin təhlili ilə bağlı A.Abbasovanın, F.Qurbanovanın, A.V.Superanskayanın, A.Svinsonun, A.Rıbakinin tədqiqat işləri çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. A.Abbasova dilçilikdə ilk dəfə ingilis və Azərbaycan antroponimlərinin müqayisəli formada təhlilini vermişdir. Onun bu mövzu ilə bağlı tədqiqat işləri diqqətlə hazırlanmışdır. Eynilə, F.Qurbanova ingilis və alman dilində istifadə olunan antroponimlərin müqayisəli təhlilini verən alimdir. Müqayisə olunan dillərdə alimlərin apardığı tədqiqat işləri dilçilik üçün mühüm materiallar verir. Müasir Azərbaycan dilçiliyində onomastik vahidlərin təhlili ilə bağlı geniş material verən alimlərdən A.Qurbanov və A.Axundovun əsərləri

dilçilikdə onomastikanın öyrənilməsini daha da inkişaf etdirmiş və bu sahəyə böyük maraq oyandırmışdır.

3. Antroponimiya onomastikanın ən geniş həcmə sahib olan sahəsidir. O, da öz daxilində yarımqruplara ayrılır və onların hər biri ayrı-ayrılıqda araşdırılır. Antroponimiyada işlənən şəxs adları, soyadlar, ləqəb və təxəllüslər ingilis dilinin fonetik, leksik və semantik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Antroponimiya dilçilər tərəfindən linqvistik bir kateqoriya olaraq adlandırılır. Antroponimik vahidlər dilin həm leksik, həm də qrammatik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Dilçilikdə antroponimlərin tədqiq olunması həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə antroponimlərlə bağlı araşdırmaların genişlənməsi onlar haqqında yeni məlumatların da əldə olunmasına səbəb olmuşdur. Elə məhz antroponimlər dilin yarandığı və yayılmış olduğu ərazi haqqında məlumatlandırmaqla yanaşı, həmin dilin ümumi və xüsusi məsələlərinin də həll olunmasında baza rolunu oynayır.

4. Müasir ingilis dilinə məxsus olan antroponimik vahidlər mənbə etibarilə iki yerə ayrılır. Bunlardan birincisi, ingilis dilinin özünə məxsus olan yerli antroponimlərdir. İkincisi isə başqa dillərdən ingilis dilinə daxil olmuş antroponimlərdir. Aydındır ki, hər dildə olduğu kimi ingilis dilində də başqa dillərdən keçmə antroponimlərin sayı daha çoxdur. Bunun səbəbi isə vaxtilə anqlo-sakson tayfalarının təsiri və normanların işğalından sonra fransız sözlərinin ingilis dilinə daxil olması ilə izah olunur. Sonrakı dövrlərdə həm əhalinin sayının artması, həm də ticarət əlaqələrinin genişlənməsi ilə başqa dillərdən antroponimlər daha çox daxil olmağa başladı. Bu da ingilis dilində antroponimik sistemin genişlənməsi və daha da dolğunlaşması ilə nəticələndi. Bu da qeyd olunmalıdır ki, ingilis dilinə yalnız antroponimlər yox, digər onomastik vahidlər də daxil olmuşdur. Lakin, həmin müddətdə ingilis dilinə keçən şəxs adlarının sayı digər sahələrə nisbətən çox olmuşdur. Həmçinin, antroponimlərdə digər kateqoriyalara nisbətən bibliyanın, mifologiyanın, normanların, xristianlığın təsirini daha çox müşahidə etmək mümkündür.

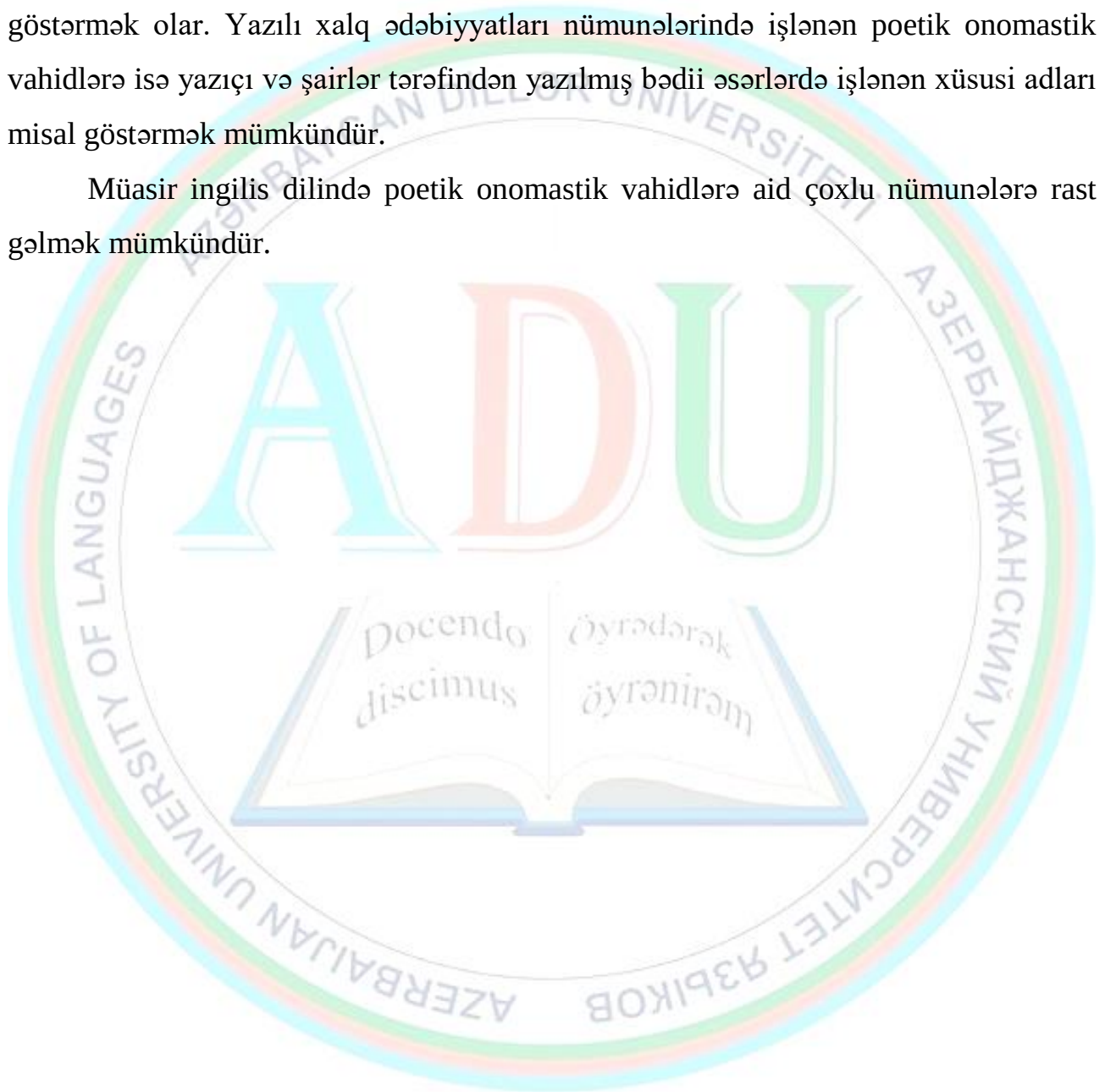
5. Antroponimik vahidlərin iki kateqoriyası vardır. Bunlardan biri əsas ad kateqoriyasıdır. Buraya şəxs adları və soyadlar daxildir. Şəxs adları və soyadların əsas ad kateqoriyası olmasının bir sıra səbəbləri vardır. Əvvəla, advermə sistemində şəxs adları ilk dəfə formalaşmışdır. Yəni, insanlar ilk dəfə şəxs adlarından istifadə etmişlər. Sonrakı dövrlərdə antroponimik vahidlərin digər kateqoriyaları formalaşmışdır. Şəxs adları rəsmi surətdə insanlar tərəfindən qəbul olunur və ömrünün sonuna qədər ondan istifadə olunur. Aydındır ki, şəxs adları gündəlik həyatda insanları bir-birindən fərqləndirən əsas faktorlardan biridir. Şəxs adlarının əsas kateqoriya olmasının əsas səbəblərindən biri də onların gündəlik həyatda işlək olmasıdır. Həmçinin, şəxs adları rəsmi surətdə qeydiyyatda olduğuna görə nəsilə-nəslə ötürülür. Bu da onların zamanla unudulmasının qarşısını alır. Antroponimiyanın əsas ad kateqoriyasının digər bir sahəsi isə soyadlardır. Soyadlar adlardan daha sonra yaranmışdır. Zaman keçdikcə insanların sayının artdığını da nəzərə alsaq, soyadların yaranması normal bir hal idi. Soyadların şəxs adları ilə oxşar cəhəti odur ki, soyadlar da adlar kimi rəsmiləşdirir. Onlar arasındakı fərq isə soyadlardan yalnız elmi konfranslarda, rəsmi görüşlərdə və s. istifadə olunması idi. İstisna halları nəzərə almasaq, soyadlar gündəlik həyatda istifadə olunmur.

6. Antroponimlərin digər bir kateqoriyası isə köməkçi ad kateqoriyasıdır. Buraya ləqəblər, titullar və təxəllüslər daxildir. Köməkçi ad kateqoriyasının əsas adlardan fərqi ondan ibarətdir ki, əvvəla, onlar şəxs adları və soyadlardan daha sonra yaranmışdır. İkincisi, ləqəb və təxəllüslər rəsmi surətdə qəbul olunmur. Təbii ki, istisna hallar da mövcuddur. Tarix boyu əksər ləqəblər və təxəllüslər bizə gəlib çatmamışdır. Bunun səbəbi onların rəsmiləşdirilməməsi və kütləvi şəkildə istifadə olunmasına baxmayaraq, müəyyən müddətdən sonra unudulmasıdır.

7. Onomastik vahidlər yalnız linqvistikada işlənmir. Bədii ədəbiyyatda da onomastik vahidlər istifadə olunur. Ancaq, bədii ədəbiyyat nümunələrində işlənən onomastik vahidlərlə linqvistik yox, poetik onomastika məşğul olur. Poetik onomastika yeni bir sahədir. Buna baxmayaraq, onun tədqiqat obyekti çox genişdir. Poetik antroponimika da poetik onomastikanın bir sahəsidir. Poetik antroponimika bədii əsərlərdə istifadə olunan şəxs adları, soyadlar, ləqəblər, titullar və təxəllüslərlə

məşğul olur. Poetik antroponimik vahidlər əsasən iki istiqamətdə öyrənilir. Bunlardan biri şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində işlənən poetik onomastik vahidlər, digəri isə yazılı xalq ədəbiyyatı nümunələrində işlənən poetik onomastik vahidlərdir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində işlənən poetik onomastik vahidlərə misal olaraq nağıllarda, əfsanələrdə, rəvayətlərdə, dastanlarda və s. işlənən xüsusi adları göstərmək olar. Yazılı xalq ədəbiyyatları nümunələrində işlənən poetik onomastik vahidlərə isə yazıçı və şairlər tərəfindən yazılmış bədii əsərlərdə işlənən xüsusi adları misal göstərmək mümkündür.

Müasir ingilis dilində poetik onomastik vahidlərə aid çoxlu nümunələrə rast gəlmək mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Abbasova A. İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin semantik və üslubi xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2004.
2. Abbasova A. İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin struktur xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2004.
3. Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı: Gənclik, 1983, 135 s.
4. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, 254 s.
5. Çobanov M. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Bakı, 2017, 411 s.
6. Əliyev H. Ümumi antroponimika problemləri. Bakı: Azərnəşr, 1985, 125 s.
7. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
8. Həsənov H. Söz və ad. Bakı: Maarif, 1984, 95 s.
9. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyası məsələləri. Bakı, 1986, 100 s.
10. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I cild. Bakı: Nurlan, 2004, 340 s.
11. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II cild. Bakı: Nurlan, 2004, 504s.
12. Qurbanov A. Azərbaycan onomastikası Bakı: API, 1986, 116 s.
13. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı: Maarif, 1985, 404 s.
14. Qurbanov A. Poetik Onomastika. Bakı: API, 1988, 39 s.
15. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. I cild, Bakı: Nurlan, 2004, 748 s.
16. Qurbanova F.A. Antroponimiya nəzəri məsələlərinə dair. Bakı: Elm, 2001, 136 s.
17. Qurbanova F.A. Antroponimiyanın əsasları (Azərbaycan, ingilis və alman dillərinin materialları əsasında) .filol. elm.dok. ...dis. Bakı, 2010, 313s.
18. Qurbanova F.A. İngilis və alman antroponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 334 s.
19. Məşədiyev Q. Nüfuzlu alim Akademik Ağamusa Axundovun elmi yaradıcılığında onomastika məsələləri. Bakı, 2012, 13-20 mart, 3 s.

20. Mikayılova Ə.N. Bədii dildə passiv antroponimlər., Bakı: Nurlan, Filologiya məsələləri, 2007, N-6
21. Mikayılova Ə.N. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları (XIX əsrin II yarısında yaranmış nəsr əsərlərinin materialları əsasında linqvistik tədqiqat). Bakı: “Memar Nəşriyyat Poliqrafiya” MMC. 2008, 302 s.
22. Paşayev A. Azərbaycan antroponimikası. Bakı: Elm və təhsil, 2015. 316 s.
23. Sədiyev Ş. Adlar necə yaranmışdır. Bakı: Gənclik, 1969, 69 s.
24. Sədiyev Ş. İnsan adları. “Dil haqqında hekayələr” . Bakı, 1959.
25. Veysəlli F. Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərcim, 2013, 417 s.
26. Veysəlli F. Y. German dilçiliyinə giriş. Bakı: Mütərcim, 2011, 405 s.

Rus dilində

27. Амасова Н.Н. Основы Английской фразеологии. Л.: Изд- во ЛГУ, 1963, 207 с.
28. Арнолд И.В. Лексикология современного английского языка. Москва: Высшая школа. 1986. 295 с.
29. Никонов В.А. До фамилия об антропонимики. Москва, 1970, 91 с.
30. Суперанская А.В. Имя - через века и страны. Москва: ЛКИ, 2007, 192 с.
31. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973, 368 с.
32. Суперанская А.В. Ономастика. Типология. Стратиграфия. Москва: Наука 1988, 264 с.
33. Суперанская А.В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. Москва: Наука, 1969, 206 с.
34. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований. Москва: Наука, 1986, 256 с.

İngilis dilində

35. Galperin L.R. Stylistics. Moscow: Higher School Publishing House. 1971, 344 p.

36. Gardiner A.H. The theory of Proper names: A Contemporary Essay. Oxford: Oxford University Press, Second Edition, 1957.
37. Gardiner A.H. The theory of Proper names: A Controversial Essay. Oxford: Oxford University Press, 1940.
38. James M. Beidler. German Surnames in Geneology. German life, 2006, 65 p.
39. Nuessel F. The study of names. A Guide to the Principles and Topics. Greenwood, 1992, 176 p.
40. Olivia Felecan. Name and Naming: Synchronic and diachronic perspectives. Cambridge scholars publishing, 2012, 440 p.
41. Reaney P.H. Origin of English Surnames. Routledge & Kegan Paul, 1967, 435p.
42. Ullman St. Semantics. An Introduction to the Science of Meaning. Oxford Blackwell, 1964, 278 p.
43. Ullman St. The Principles of semantics. Glasglow, Jackson, 1957, 346 p.
44. Ullman St. Words and their use. New York, Philological Library, 1951, 230 p.

Bədii ədəbiyyat

45. O.Wilde. The Picture of Dorian Gray. Random House: Modern Library Classics. 1998, 254 p.
46. Th. Dreiser. An American Tragedy. Signet Classics. 2000, 859 p.
47. W.Shakespeare. Othello. Simon Schuster. 2004, 314 p.
48. W.Shakespeare. Twelfth Night; or, What You Will. Oxford University Press. 2008, 256 p.

Lügətlər

49. Adrian Room. Dictionary of translated names and titles. London: Boston: Routledge & Kegan Paul, 1986, 460 p.
50. BBC pronouncing dictionary of british names. Edited and trans. G. E. Pointon. Oxford: Oxford University Press, 1983, 274 p.

51. Longman Dictionary of English language and Culture. Pearson ESL, 1st edition , 2000, 1592 p.
52. Oxford English Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 1984, 860 p.
53. Oxford Learner's Pocket Dictionary. Oxford University Press: fourth edition, 524 p.
54. Paşayev A., Adilov M. Azərbaycan onomastikası . Bakı: Nurlan, 2005, 488 s.
55. Patrick Hanks., Flavia Hodges. A Dictionary of First Names. Oxford: Oxford University Press, 1992, 443 p.
56. Patrick Hanks., Flavia Hodges. A Dictionary of Surnames. Oxford: Oxford University Press, 1988, 826 p.
57. Veysəlli F.Y. Dilçilik ensiklopediyası. I. Bakı: Mütərcim, 2006, 513 s.
58. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен. Москва, 1989, 222 с .

İnternet saytları

59. www.babynamguide.com
60. www.babynames.com
61. www.BabyNamesOrigins.com
62. www.behindthename.com
63. www.britannica.com
64. www.encyclopedia.com
65. www.wikipedia.com